

Výměna obyvatelstva mezi Československem
a Maďarskem v letech 1946 – 1948

„Mať volá?“

Výměna obyvatelstva
mezi Československem a Maďarskem
v letech 1946 – 1948

ACTA PARTIS MINORIS SLOVACAE

„Mať volá?“

BÉKEŠSKÁ ČABA
2018

„MAŤ VOLÁ“?

Výmena obyvateľstva
medzi Československom a Maďarskom
v rokoch 1946 – 1948

ACTA PARTIS MINORIS SLOVACAE

2018

„MAŤ VOLÁ“?
Výmena obyvateľstva
medzi Československom a Maďarskom
v rokoch 1946 – 1948

Redaktori:

Mária Žiláková – József Demmel

Štúdie z medzinárodnej vedeckej konferencie VÚSM
Výmena obyvateľstva medzi Československom
a Maďarskom v rokoch 1946 – 1948 a jej následky
na ľudské osudy

Békešská Čaba 16. – 17. novembra 2017

BÉKEŠSKÁ ČABA 2018

Recenzenti:
Štefan Šutaj, Attila Simon

Jazykoví lektori:
Silvia Duchková, Zuzana Benková

Preklady:
Hajnalka Avar, Galina Sándorová,
János Orgoványi

Návrh obálky:
Tünde Tušková

Obal:
Martin Kraszlán

Technická príprava:
Zuzana Kunovacová Gulyásová

Vydanie publikácie podporili:

ÚRAD
PRE SLOVÁKOV
ŽIJÚCICH
V ZAHRANIČÍ

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Ministerstvo ľudských zdrojov

Vydavateľ:

Výskumný ústav
Slovakov
v Maďarsku
MAGYARORSZÁGI SZLOVÁKOK KUTATÓINTÉZETE

Za vydanie zodpovedá:
Tünde Tušková

Tlac:
Croatica

ISBN 978-615-5330-13-1

OBSAH

Predslov	7
----------------	---

Výmena obyvateľstva v politike

Štefan Šutaj:

Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom v kontexte formovania povojnovej Európy	11
---	----

Miroslav Kmeť:

Akcia <i>Mať volá</i> v kontexte povojnovej situácie v Maďarsku, Rumunsku, Bulharsku a Juhoslávii	51
--	----

Árpád Popély:

Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom a maďarská menšina na Slovensku	67
--	----

Barbara Kacerová:

Československo-maďarská zmiešaná komisia pre výmenu obyvateľstva v rokoch 1946 – 1949	99
--	----

Propagačná kampaň výmeny obyvateľstva slovom i obrazom

Lucia Heldáková:

Propagačná kampaň výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom prostredníctvom fotografie (na príklade časopisu <i>Sloboda</i>)	125
---	-----

Anton Paulik:

Náborová činnosť Československej presídľovacej komisie na základe dobových dokumentov	147
--	-----

Soňa Polónyová:

<i>Mať volá!</i> – Československá propaganda na presídlenie Slovákov z Maďarska späť do „vlasti“	165
---	-----

Výmena obyvateľstva a jej následky na ľudské osudy

Mária Žiláková:

- Vplyv výmeny obyvateľstva na vývoj identity
Slovákov z Veľkého Bánhedeša (Nagybánhegyes)
(Na podklade rodinnej korešpondencie) 191

Kristína Estera Szudová:

- Motivácia dolnozemských Slovákov na presídlenie a vplyv
tejto migrácie na vývoj počtu obyvateľstva s osobitným
pohľadom na Slovenský Komláš 207

Marianna Bagyinszky:

- Integračné následky československo-maďarskej
výmeny obyvateľstva v Medeši (Medgyesegyháza)
a Kolárove (Guta) 235

Anna Kováčsová:

- Regionálna problematika vysídlenia do Československa.
Príčiny a priebeh presídľovania Slovákov z Komárňansko-
ostrihomskej župy 249

Autori 277

Menný zoznam 285

PREDSLOV

Slovensko-maďarská výmena obyvateľstva po druhej svetovej vojne nepatrí medzi „biele miesta“ maďarsko-slovenskej spoločnej minulosti, keďže ako maďarskí, tak aj slovenskí historici zasvätili tejto problematike tucty štúdií a monografií. Medzi početnými relevantnými otázkami a prístupmi však neraz chýbal – aspoň vo veľkej časti odborných prác zrodených v Maďarsku – jeden z najdôležitejších aspektov: pohľad zo strany presídlených, respektíve v krajine zostávajúcich Slovákov v Maďarsku. Súborné historické monografie vo všeobecnosti vnímajú maďarských Slovákov, ktorí sa „dobrovoľne“ rozhodli pre presídlenie do Československa, ako „víťazov“ výmeny obyvateľstva. Z tohto chápania však chýba, napríklad, pohľad obyčajného človeka, ktorý tieto udalosti prežil, respektíve hľadisko jednotlivca, ktorý sa rozhodol zostať. Z okamihu na okamih sa zásadne zmenili osudy desiatok tisíc ľudí. Odišli z prostredia, v ktorom žili svoje životy celé generácie ich rodín. Odlúčili sa od veľkej časti svojho osobného životného priestoru, od komunity, ktorá ich dovtedy obklopovala, od veľkej časti svojho súkromného, predmetného a prírodného prostredia, na ktoré boli navyknutí. Ak sa na problém pozeráme z hľadiska jednotlivca, tak mnohí – hoci evidentne nie všetci – toto „víťazstvo“ chápali skôr ako dilemu, ako rozhodnutie, ktoré pri nieslo aj nejaké straty.

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku v novembri 2017 pri príležitosti 70. výročia výmeny obyvateľstva usporiadal za účasti mnohých bádateľov z Maďarska a Slovenska konferenciu, ktorá sa koncentrovala aj na tieto doteraz nespracované

témy. V tejto publikácii zverejňujeme písomné varianty prednesených prednášok.

Do prvej kapitoly sme zaradili štúdie, ktoré udalosti z rokov 1946 – 1947 zasadujú do politicko-historického kontextu. V druhej časti publikácie sú state o štátom organizovanej náborovej kampani v radoch Slovákov v Maďarsku, ktoré rozhodnutie presídlelcov a vonkajšie aspekty ich motivačnej bázy pomôžu zasadiť do kontextu. Do záverečnej kapitoly sme zaradili texty, ktoré sa na príklade Slovenského Bánhedeša, Slovenského Komlóša, Kolárova, Medeša a obcí z Komárňansko-ostrihomskej župy sústreďujú najmä na osobné príbehy a dôsledky výmeny obyvateľstva v miestnych komunitách.

V Békešskej Čabe, november 2018

Redaktori

Výměna obyvatelstva v politice

Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom v kontexte formovania povojnovej Európy¹

ŠTEFAN ŠUTAJ

Výmenu obyvateľstva medzi Československom (ČSR) a Maďarskom vnímame ako historickú udalosť so závažným dosahom na život obyvateľstva v tomto regióne. Presuny obyvateľstva boli významnou súčasťou povojnového vývoja. Frontové línie, vojnové operácie vytvorili jeden z dôležitých dôvodov na sťahovanie obyvateľstva. Ešte v priebehu vojnových operácií snovali politici plány, ako zabezpečiť, aby bol svet po skončení vojny lepší a bezpečnejší. Neváhali na šachovnici povojnovej Európy uvažovať o presune rôznych skupín obyvateľstva. Už v priebehu druhej svetovej vojny sa rodili predstavy o budúcej Európe a svete. Ich súčasťou bolo odmietnutie ochrany národnostných menšín zakotvenej v medzinárodných dohodách z medzivojnového obdobia. Malo to zabezpečiť stabilitu štátov strednej Európy ako štátov národných, bez národnostných menšín.

Od začiatku výmeny obyvateľstva medzi ČSR a Maďarskom už prešlo 70 rokov. Túto historickú udalosť si však naďalej pripomíname, lebo tvorí dôležitú súčasť historickej pamäti Slovákov aj Maďarov. Jej vnímanie a interpretácia je v súčasnosti

¹ Práca vznikla v rámci riešenia projektu APVV-15-0475 Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku (komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020) – (TESS2).

ovplyvňovaná dvomi faktormi: 1. historickou pamäťou (tým, čo sa zachovalo vo vedomí potomkov, čo sa dostalo do učebníc dejepisu, v národných a nacionálnych diskurzoch, v stereotypoch a schémach, ktoré sa vytvorili vo vnímaní slovensko-maďarského vzťahu), 2. vedeckou interpretáciou založenou na výskume tejto historickej udalosti, hľadaním informácií o jej príčinách a jej dôsledkoch.

Pre ďalšie vedecké poznávanie tejto historickej udalosti je v súčasnosti nevyhnutné: 1. uskutočniť systematický výskum problematiky, ktorého výsledkom bude vydanie vedeckých publikácií na oboch stranách hraníc; 2. skúmať túto historickú udalosť ako súčasť európskych spoločensko-kultúrnych a sociálnych procesov, zbaviť sa pritom lokálnych, nacionálnych pohľadov. To neznamená, že sa nebudú skúmať dôsledky pre lokálne a regionálne politiky, záujmy, ciele a že sa bude ignorovať drobnokresba historického javu v obciach, mestách, regiónoch či historických biografiách. Naopak, tieto analýzy sa musia uskutočniť práve kvôli tomu, že bez nich by sme nemohli vytvoriť komplexný obraz toho, čo sa udialo v súvislosti s výmenou obyvateľstva v polovici 20. storočia.

Z tohto pohľadu je Dohoda o výmene medzi ČSR a Maďarskom súčasťou širšieho migračného procesu z prvej polovice 20. storočia. Migrácie vo všeobecnosti môžeme vnímať ako udalosti, ktoré sú odpoveďou na sociálne, politické, ekonomické, ekologické, kultúrne podmienky života človeka. Migračné procesy v 20. storočí boli súčasťou aktivít, ktoré mali naplniť víziu národného štátu, prinášajúcu odpovede na nacionalizmy a nosné prúdy európskeho vývoja z druhej polovice 19. storočia, a to prostredníctvom riešenia, ktoré môžeme vo všeobecnosti označiť ako etnické čistenie území „národných“ štátov či zjednodušene etnické čistky. V tomto kontexte československo-maďarská výmena obyvateľstva je súčasťou európskeho

migračného pohybu, ktorý sa začal pred prvou svetovou vojnou, pokračoval premiestňovaním obyvateľstva na Balkáne na základe rôznych mechanizmov riešenia (vyhnanie, úteky, výmeny deportácie – vnútroštátne aj medzištátne); migráciami v čase vojny, kde hrali dominantnú úlohu mocnosti Nemecko a Sovietsky zväz, až k povojnovým migráciám na Balkáne, v Taliansku, na poľsko-ukrajinskej hranici, v Sovietskom zväze. Súčasťou toho boli aj československo-sovietske opčné a výmenné zmluvy a ďalšie presídľovacie akcie.²

Nemecký historik Philipp Ther rozlišuje medzi etnickými čistkami štyri typy: *útek* pri etnickom konflikte; *vyhnanie*, ktoré nastáva spontánne alebo z pomsty; *deportácie*, ktoré sa odohrávajú vo vnútri štátu; *nútené vysídlenie*. Pojmy ako výmena obyvateľstva, transfer či repatriácia „*sú proti tomu zľahčujúcim dobovým označením*“, ktoré navodzuje zdanie rovnoprávnosti.³ Pri nútenom presídlení ľudia nemajú na výber, resp. sú bezmocnými objektmi politických inštitúcií.⁴

Ak sa pozrieme na navrhované riešenia po vytvorení hraníc medzi ČSR a Maďarskom na základe versaillského systému zmlúv po prvej svetovej vojne, ukazujú sa nám dva významné vzorce riešení, ktoré majú štátnopolitické strategické pozadie. Maďarské návrhy na riešenie vychádzali tradične z princípu posunu hraníc, československé z princípu presunu ľudí.

² Ich prehľad nájdeme napr. v práci: ŠMIGEL, Michal – KMEŤ, Miroslav. Výmeny obyvateľstva v strednej a východnej Európe v kontexte druhej svetovej vojny (na pozadí percepcie a názorov). In: SÁPOSOVÁ, Zlatica – ŠUTAJ, Štefan: *Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Prešov: Universum, 2010, s. 50 – 66; THER, Philippe: *Temná stránka národných štátů. Etnické čistky v moderní Evropě*. Praha: Argo, 2017.

³ THER, Philippe: *Temná stránka národných štátů. Etnické čistky v moderní Evropě*. Praha: Argo, 2017, s. 9 – 10, 82 – 83.

⁴ WIEDEMANN, Andreas: „*Pojď s námi budovat pohraničí!*“ *Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945 – 1952*. Praha: Prostor, 2016.

Všetky tieto migračné pohyby, ak na ne nazeráme ako na súčasť etnického čistenia územia národných štátov, sprevádzali rôzne podoby asimilácie (dobrovoľná, sociálne, kultúrne, politicky vynútená asimilácia...). V slovenskej a maďarskej historiografii niektoré línie tejto asimilácie poznáme pod názvom „maďarizácia“, „pomadžarčovanie“ či „reslovakizácia“.

Ďalšou dôležitou premisou, ktorú musíme brať do úvahy v súvislosti s Dohodou o výmene obyvateľstva medzi ČSR a Maďarskom, je skutočnosť, že táto výmena bola kombinovaným typom migrácie, ktorý mal na oboch stranách hraníc rozdielnu podobu. Celý proces bol včlenený do relatívne bezpríznakového pojmu výmena obyvateľstva, ktorý mal vytvárať zdanie demokraticky zvoleného a riadeného procesu, ktorý konsenzuálne rieši zložitú politickú, demografickú a geograficko-strategickú otázku vnútropolitického a zahraničnopolitického charakteru. Z hľadiska maďarského obyvateľstva na Slovensku je proces jednoznačný vynúteným charakterom a všetkými prvkami (výber osôb, spôsob realizácie, ktorý bol nezávislý od vôle zainteresovaných rodín či jednotlivcov), ktoré potvrdzujú násilný charakter vysídlenia, nazývaného výmena obyvateľstva. Na druhej strane hraníc, v prípade Slovákov z Maďarska, môžeme sledovať viaceré línie celého procesu. Na jednej strane dobrovoľnosť, ktorá však mala isté znaky manipulatívnosti v podobe rôznych foriem propagandy. Objavovali sa aj zreteľné formy psychologického tlaku na Slovákov v Maďarsku zo strany zainteresovaných československých inštitúcií (činnosť Československej presídľovacej komisie [ČSPK], masívna politická propaganda...) aj maďarských inštitúcií (perzekúcie, väznenie, šikanovanie, prepúšťanie zo zamestnania...), ktoré tento charakter dobrovoľnosti spochybňujú, oslabujú a vytvárajú možnosti vnímať ho ako formu vynucovania či nátlaku prostredníctvom verejnej mienky, masových akcií a vyvolávania strachu,

sociálnej a politickej neistoty. Aj v tejto oblasti je ešte potrebný podrobný historický výskum.

Výmenu obyvateľstva ovplyvňovali medzinárodnopolitické aj vnútropolitické faktory (československé a maďarské špecifiká projektovania a realizácie migrácie a organizovaných presunov obyvateľstva). Rokovania veľmocí a výroky ich predstaviteľov na konci druhej svetovej vojny naznačovali, že základom stabilizovanej povojnovej Európy by mali byť homogénne národné štáty.

V čase prebiehajúcich vojnových operácií a tesne po vojne mali významnú úlohu bezprostredné akcie, ktoré mohli nezvratne zmeniť etnickú štruktúru jednotlivých území. To bol prípad nemeckej menšiny v Sudetoch. Slovensko-maďarský vzťah sa vytváral v inom priestore a za inej strategickej a vojenskej situácie.

Po skončení druhej svetovej vojny sa Československo malo obnoviť ako „národný“ štát Čechov a Slovákov. Predstavitelia dočasného československého vedenia v Londýne uvažovali o spôsobe, ako zabezpečiť pokračovanie československého štátu po skončení vojny. Usilovali sa už v čase vojny načrtnúť riešenie problému menšín v budúcej ČSR tak, a veľmi často to zdôrazňovali, aby ďalšie generácie nemuseli riešiť menšinové problémy prinášajúce vojnové konflikty. Vychádzali z presvedčenia, že národnostné menšiny zapríčinili rozbitie ČSR. Pre londýnsky exil reprezentovaný Edvardom Benešom bolo prioritou riešenie nemeckej otázky, ale uvažovalo sa aj o postavení Maďarov na Slovensku. Aj keď prítomnosť maďarskej menšiny v ČSR vláda považovala za menej nebezpečný problém, vyhradila si právo postupovať voči Maďarom tak ako voči Nemcom.⁵

⁵ Podrobnejšie o tejto problematike napr. ŠUTAJ, Štefan – MOSNÝ, Peter – OLEJNÍK, Milan: *Prezidentské dekréty Edvarda Beneša v povojnovom Slovensku*. Bratislava, Veda 2002; ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar: *Tradičia a dejiny. Vybrané kapitoly zo slovensko-maďarských a slovensko-ruských vzťahov (1934 – 1949)*. Bratislava: Historický ústav SAV vo vydavateľstve Typosetprint, 2009.

Ako uvádza P. Ther, pol roka po začiatku vojny externá skupina na britskom ministerstve zahraničných vecí odporučila podobne postupovať aj voči nemeckej menšine v Poľsku a v ČSR po očakávanej víťaznej vojne. Závery britského ministerstva zahraničných vecí nepočítali s presunmi v takom rozsahu, ako to prijala Jaltská a Postupimská konferencia. „Princíp bol ale jasný: v povojnovej Európe nemali existovať pokiaľ možno žiadne menšiny, rozhodne nie také, ktoré by mohla susedná krajina mobilizovať pre svoje ciele. ... plány nemierili iba na Nemcov.“⁶ Po predchádzajúcich skúsenostiach od roku 1918 bol jasný aj spôsob realizácie „čistiacich“ politik: a) vysídľovaním (presídľovaním) inonárodného obyvateľstva; b) asimilačnou politikou.

Prvé kroky a východiská vo vzťahu k Maďarom na Slovensku sa projektovali už v londýnskom exile. Už v tom čase sa uvažovalo (aj z ekonomických dôvodov a predpokladaného nedostatku pracovných síl) o návrate väčšieho množstva krajanov zo zahraničia. Zdanlivo obe akcie prebiehali popri sebe, boli vzájomne prepojené, ba v niektorých oblastiach boli od seba priamo závislé. V konečnom dôsledku, aj keď sa najviac osôb vrátilo do Československa z Maďarska, celkový počet osôb, ktoré sa po druhej svetovej vojne vrátili do ČSR, výrazne prevyšoval počet osôb, ktoré prišli z Maďarska.⁷

⁶ THER, Philippe: *Temná stránka národných štátů. Etnické čistky v moderní Evropě*. Praha: Argo, 2017, s. 44.

⁷ Do konca presídľovacej akcie bolo do ČSR presťahovaných viac ako 200 000 Čechov a Slovákov. Podľa Záverečnej správy reemigrácie prišlo 71 787 osôb z Maďarska, 38 859 z Volyne, 21 117 z Rumunska, 12 915 z Francúzska, 11 117 z Rakúska, 19 341 z Poľska, 5 197 z Juhoslávie, 4 059 z Nemecka, 3 721 zo ZSSR (okrem Volyne), 1 166 z Južnej Ameriky, 16 423 z iných štátov – 136 z USA, 56 z Kanady, 774 z Argentíny, 30 z Brazílie, 10 z Uruguaja, 27 z Číny, 35 z Indie, 10 z Iránu, 3 z Japonska, 27 z Palestíny, 9 z Turecka, 11 z Tahiti, 4 z Austrálie (údaje uvádza VACULÍK, Jaroslav: *Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků v letech 1945 – 1950*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1993, s. 22).

Zaujímavé úvahy a riešenia o budúcom osude Maďarov na Slovensku môžeme nájsť v projektoch Študijného ústavu v Londýne, ktorý pracoval pre potreby dočasného československého vedenia v Londýne. V ústave pripravovali analytické materiály pre ministerstvo zahraničných vecí a prezidenta. Jeden z nich s názvom *Transfer menšinového obyvateľstva z Č.S.R.*, ktorý 30. júna 1943 odoslal minister národnej obrany Sergej Ingr prezidentovi E. Benešovi,⁸ vychádzal z predpokladu, že je v záujme ČSR zabezpečiť, aby v pohraničnom pásme žilo obyvateľstvo lojálne k štátu, a predložil štyri možné riešenia tohto plánu.

A – Vysťahovanie menšinového obyvateľstva bez náhrady a so súhlasom spojencov;

Rátalo sa s vysťahovaním 450-tisíc Maďarov zo Slovenska a Podkarpatskej Rusi z celých okresov, najmä v pohraničí, alebo v určitom percente z každého okresu, prípadne stanovením kvóty na počet obyvateľov nemeckej a maďarskej národnosti. Postup sa stanovil pre nemecké obyvateľstvo a mal sa aplikovať aj na podmienky Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Slovensko malo byť pre potreby transferu rozdelené na štyri oblasti, transfer mal byť riadený z Bratislavy a pri 15 transportoch denne mal trvať približne tri mesiace. Projekt rátal aj s vysťahovaním poľského obyvateľstva.

B – Odstúpenie určitého územia s menšinovým obyvateľstvom a v určitom pomere k tomuto obyvateľstvu, potom vysťahovanie ďalšej časti menšinového obyvateľstva;

Pri tejto alternatíve neboli uvedené konkrétne možnosti riešenia týkajúce sa Slovenska. Vieme však, že v tom čase Benešove úvahy smerovali k tomu, aby Slováci niesli zodpovednosť za

⁸ Archív Ústavu T. G. Masaryka Praha (A ÚTGM), f. Edvard Beneš II, kart. 147, *Transfer*.

rozbitie Československej republiky, a preto v okolí E. Beneša nebolo tabu uvažovanie o tom, že pokoj v republike a národný štát by sa mohli vybudovať aj odstúpením časti územia Slovenska Maďarsku. To bola pre vojenské časti londýnskeho exilu známa informácia, aj keď jej delikátnosť asi zabraňovala, aby sa úvahy tohto typu objavili v analýze. Táto alternatíva sa však stala neaktuálna z dvoch zásadných dôvodov: 1. Slovenským národným povstaním v auguste 1944 sa Slovensko postavilo na stranu víťazných mocností so zbraňou v ruke; 2. Szálasiho prevrat spôsobil, že Maďarsko do poslednej chvíle zostalo spojencom Nemecka, čo pre londýnsku exekutívu znamenalo nielen „omilostenie“ Slovenska, ale aj adekvátny dôvod získať výhody na úkor Maďarska. Územné ústupky voči Maďarsku už nemohli byť v žiadnom prípade súčasťou plánovaných riešení.

C – Výmena menšinového obyvateľstva z ČSR za časť obyvateľstva „čs.“ národnosti z Nemecka a Maďarska;

Pri Maďarsku projekt uvažoval o 346 053 Slovákoch z Maďarska – z nich 104 819, ktorí sa pri sčítaní v roku 1930 prihlásili k slovenskej národnosti, a 241 234 „*maďarských občanov hovoriacich po slovensky*“, u ktorých sa predpokladalo, že najmä pri možnosti získať majetok by sa prihlásili na presídlenie. V ČSR vrátane Podkarpatskej Rusi sa predpokladala existencia 681 460 Maďarov, a preto sa československé úrady mali snažiť dosiahnuť výmenu v pomere 1 : 1,5 (u Nemcov 1 : 10), a tak by po výmene v Československu zostalo 163 000 Maďarov. Tí by sa postupne asimilovali so slovanským obyvateľstvom.

D – Násilné vysťahovanie menšinového obyvateľstva z ČSR v období *tzv. řízené revoluce*;

V prípade tejto alternatívy sa predpokladalo, že okamžite s obnovou československých hraníc z roku 1937 by sa vysídľovalo inojazyčné obyvateľstvo z okruhu cca 50 km za hranice peši a ostatné obyvateľstvo motorovými vozidlami. Presídľova-

ní by si so sebou mohli zobrať iba tie veci, ktoré unesú. Predpokladalo sa vysídlenie 550-tisíc Maďarov v prvej a 21-tisíc v druhej etape presídľovania. Prvá etapa sa mala uskutočniť za sedem dní. Mali sa postaviť štyri pontónové mosty cez Dunaj a časť sa mala vyvážať parníkovými prievozmi. Druhá etapa sa mala uskutočniť vlakovými súpravami za ďalších sedem dní. Zanechaný majetok by sa spísal a stal by sa súčasťou reparácií. Všetky štyri alternatívy mali spoločného menovateľa: výsledkom malo byť Československo bez národnostných menšín.

Ďalším materiálom obsahujúcim východiská budúcej menšinovej politiky bol elaborát *Návrh řešení menšinové otázky v ČSR (Prozatimní memorandum)*, pripravený v roku 1944 v Študijnom ústave londýnskej Benešovej administratívy. Jeho autor Jaroslav Císař v ňom charakterizoval výsledky versaillskej menšinovej politiky v strednej Európe. Konštatoval, že versaillský systém zlyhal v troch oblastiach: neochránil menšiny v „*notoricky násilníckych štátoch (Nemecko a Taliansko), nedokázal sa presadiť v štátoch, ktoré jeho záväzky teoreticky prevzali, ale v praxi boli odhodlané ho vedome, sústavne a cynicky porušovať (Maďarsko a Poľsko), a stal sa nešťastím pre štáty, ktoré ho poctivo dodržiavali alebo sa snažili dodržiavať prevzaté minoritné záväzky*“.⁹ Tým myslel, aj keď to neuvádzal, Československo. Autor konštatoval, že je potrebné nájsť nové riešenie menšinovej otázky. Nemožno ju riešiť „*ani ponechaním menšinovej ochrany, ani jej odňatím*“, a preto zostáva iba možnosť riešiť ju „*odstránením menšín*“.¹⁰ Oproti predchádzajúcemu dokumentu sa v elaboráte konštatovalo, že národnostné menšiny nie je možné odstrániť územnými zmenami, lebo je známe, že „*problém vznikol z nemožnosti nájsť hra-*

⁹ A ÚTGM Praha, f. Edvard Beneš II, kart. 147, Návrh řešení menšinové otázky v ČSR (Prozatimní memorandum). Návrh z 26. 4. 1944.

¹⁰ Tamže.

ničnú čiaru, ktorá by neponechávala menšinu na jednej alebo druhej strane“. Úprava hraníc v prospech Nemecka (Maďarska) by viedla k „absurdnému výsledku“, že by porazená krajina bola územne posilnená. Násilnú asimiláciu projekt považoval za nedemokratickú a taktiež konštatoval, že presídlenie celej menšiny sa nemôže dosiahnuť na základe dobrovoľnosti a prináša so sebou aj negatívne dôsledky („je neľudské a v tomto preberá ideológiu a metódy nacizmu, proti ktorému sa viedla vojna“), vytvára nebezpečný precedens aj pre iné ako etnické menšiny, pri veľkom počte osôb je technicky nezvládnuteľné, nerozlišuje medzi vinnými a nevinnými, je nespravodlivé vo vzťahu k previnilcom z vlastného národa, odišiel by veľký počet kvalifikovanej pracovnej sily, bez zákazu voľného pohybu by sa nevytvorila potrebná homogenita. Napriek takémuto postoju však podľa výsledného hodnotenia sa presídlenie obyvateľstva považovalo za nevyhnutný krok na zabezpečenie mieru.

Za hlavné princípy riešenia memorandum stanovilo: príslušníci nemeckej a maďarskej menšiny, ktorí boli prijatí za občanov nepriateľských štátov, budú zbavení štátneho občianstva; tí, ktorí sa previnili proti československému štátu, budú vyhnaní; ostatní môžu zostať, ak prejavia ochotu asimilovať sa s národom, na ktorého území žijú; povinnosť prevziať obyvateľov nemeckej a maďarskej menšiny musí byť upravená medzinárodnými zmluvami.¹¹

V súvislosti s úvahami o riešení situácie Maďarov na Slovensku spomeniem ešte jeden projekt týkajúci sa výmeny obyvateľstva medzi ČSR a Maďarskom. Bezprostredne po prijatí Košického vládneho programu pripravil minister financií Vavro Šrobár návrh na vyvezenie 400-tisíc Maďarov z ČSR. Predpo-

¹¹ A ÚTGM Praha, f. Edvard Beneš II, kart. 147, Návrh řešení menšinové otázky.

kladal, že by sa vyviezlo z každej obce 70 % Maďarov, ktorým by sa konfiškoval majetok. So sebou by si mohli zobrať iba základné veci a potraviny na jeden týždeň. Povinnosťou maďarskej vlády by bolo nahradiť im konfiškovaný majetok, ktorý by sa zároveň zarátal na účet reparácií, ktoré bol Maďarsko povinné platiť ČSR na základe dohody o prímerí. Šrobár v dôvodovej správe vychádzal zo základnej tézy, že Maďari rozbíjali republiku. Opieral sa o Stalinove slová „*Zbavte sa teraz Maďarov, nikdy viac sa Vám taká priaznivá okolnosť nenaskytne! Zbavte sa všetkých!*“ a vlastné presvedčenie, že viac nebude takej príležitosti zbaviť sa Maďarov.¹² Dokument začal žiť svojim vlastným životom. So Šrobárovým návrhom sa podľa listu slovenského štatistika Pavla Horvátha a predsedu Slovenskej ligy a predstaviteľa Demokratickej strany Antona Granatiera stotožnilo aj Predsedníctvo SNR a predseda vlády Zdeněk Fierlinger na stretnutí 13. apríla 1945. Obaja, (Horváth a Granatier) požiadali o audienciu prezidenta E. Beneša, kde kritizovali Šrobárov návrh.¹³ Podstatou kritiky bol Šrobárom navrhovaný spôsob riešenia. Požadovali, aby sa problém maďarskej menšiny riešil civilizovaným spôsobom, ktorého základom by nebolo vysídlenie, ale dohoda ČSR a Maďarska o výmene obyvateľstva. Autori zosumarizovali, ako by vyzeralo riešenie podľa Šrobárovho návrhu. O vysídlení by rozhodovali obvodné komisie, obyvateľstvo by muselo zanechať všetok majetok. „*Deportovaní budú vyvezení za hranicu v doprovode vojska. Za hranicou*

¹² Národní archiv České republiky Praha (NA ČR), f. 100/24, sv. 45, a. j. 856. Celý dokument bol prvýkrát publikovaný už v roku 1993 v práci: ŠUTA J, Štefan: *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava: Veda, 1993, s. 181 – 183.

¹³ A ÚTGM, f. Edvard Beneš II, kart. 331. Záznam o pripomínkách k vysídlení Maďarů, predložený na audiencii u E. Beneša 4. 5. 1945 P. Horváthom a A. Granatierom.

*budú ponechaní svojmu osudu.*¹⁴ Podľa názoru P. Horvátha a A. Granatiera s návrhom Šrobára nemožno súhlasiť. *„V návrhu sa nehovorí o dohode s maďarskou vládou. Navrhovatelia sa domnievajú, že ide o vec, ktorú má právo riešiť len náš štát, a to takým spôsobom, aký vyhovuje len nám.“* Upozornili, že by bolo problematické označiť maďarské strany za iredentistické a odrieknuť sa občianskych práv, *„aké sme dôsledne dosiaľ prízvukovali“*. Žiadali, aby *„stanovisko predsedníctva Slovenskej národnej rady bolo dôsledne revidované a uvedené do súladu s medzinárodným postavením Československej republiky v minulosti, súčasnosti a dohľadnej budúcnosti. Musí nám ísť o dobré meno obnoveného štátu, o dobré meno národa a o budúci mier a tiež o priateľské vzťahy so susednými štátmi a národmi. Keď sme vyhrali vojnu, usilujme sa vyhrať aj mier“*.¹⁵ Zároveň prezidenta informovali, že sa dlhodobo zaoberajú problematikou a disponujú prepracovaným návrhom na riešenie maďarskej otázky, ktorého základom je výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom a repatriácia krajanov z Rumunska, Bulharska a Juhoslávie.¹⁶

V konečnom dôsledku išlo o riešenie celého komplexu otázok súvisiacich s povojnovým formovaním Európy. Nebola to však len záležitosť postupu voči menšinám, budovania národného štátu bez národnostných menšín, ale aj otázka garancie hraníc, medzinárodného postavenia Československej republiky a ďalších otázok, ktoré súviseli s postavením ČSR a Maďarska v medzinárodnej politike. Na základe predchádzajúcich prísluňov, rokovaní (napr. v súvislosti s dohodou o prímerí s Maďarskom z 20. januára 1945) a dohôd bolo jasné, že o najvážnejších otázkach bude rozhodovať mierová konferencia, a preto bolo

¹⁴ A ÚTGM, f. Edvard Beneš II, kart. 331. Záznam o pripomínkách k vysídlení Maďarů zo 4. 5. 1945.

¹⁵ Tamže.

¹⁶ Tamže.

potrebné vytvárať potrebné rámce na predkladanie najdôležitejších požiadaviek. Pragmatickým politikom muselo byť jasné, že pred svetovými diplomaciami vrátane stredo európskych diplomácií sú rokovania, ktoré môžu určiť postavenie štátov (národov) na dlhé obdobie, a nevyužiť to by mohlo byť pre vtedajšie reprezentácie deficitom nielen pre ich dobové pozície, ale znamenalo by aj osud ich štátov v budúcnosti.

Cesta československej a maďarskej politiky k výmene obyvateľstva

Spôsob, akým bolo možné v povojnovom období znížiť počet inonárodného obyvateľstva pri konečnom ciele vytvoriť národný štát (Čechov a Slovákov a slovanských menšín), viedol cez líniu osvedčených etnických čistiek. Prvá možnosť presadiť „československé“ riešenie maďarskej otázky bola pre československú exilovú vládu v Londýne na rokovaníach o dohode o prímerí s Maďarskom.¹⁷ Tu sa usilovali navrhnúť do textu článok o odsune 400-tisíc osôb maďarskej národnosti zo Slovenska do Maďarska. Spojenci vrátane predstaviteľa Juhoslávie sa však postavili proti tomu so zdôvodnením, že táto otázka nepatrí do agendy rokovaní o prímerí a ani dohody o prímerí uzavretej s Rumunskom, Bulharskom a Fínskom neobsahovali podobné články.¹⁸ Pre československú politiku bola napriek zjavnej

¹⁷ Možno treba pripomenúť, že to bola dohoda so spojencami, s víťaznými mocnosťami, a nie sovietsko-maďarská dohoda, lebo aj s takouto interpretáciou sa môžeme stretnúť v literatúre. Napr. VADKERTY, Katalin: *Maďarská otázka v Československu 1945 – 1948*. Bratislava: Kalligram, 2002, s. 178.

¹⁸ ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar: *Tradícia a dejiny. Vybrané kapitoly zo slovensko-maďarských a slovensko-ruských vzťahov (1934 – 1949)*. Bratislava: Historický ústav SAV vo vydavateľstve Typosetprint, 2009, s. 12.

orientácii na výmenu obyvateľstva po celé povojnové obdobie kľúčová požiadavka transferu, lebo iba ona umožňovala vystačovanie celej maďarskej menšiny. Už v tomto období sa rysovali tri hlavné línie riešenia maďarskej otázky: výmena obyvateľstva medzi ČSR a Maďarskom, jednostranný transfer obyvateľstva maďarskej národnosti z republiky alebo postupná asimilácia prostredníctvom obmedzovania ľudských a občianskych práv (občianstvo, reslovakizácia, strany, spolky, školstvo, pozemková reforma, znárodnenie...) vnútornou kolonizáciou (na Slovensku a do Čiech) a postupnou asimiláciou tohto obyvateľstva.

Všetky opatrenia ČSR súvisiace s presídľovaním do Maďarska (jednostranným alebo recipročným) záviseli od súhlasu veľmocí. Československá vláda sa 3. júla 1945 obrátila na spojenecké mocnosti, aby do prípravy rokovaní o budúcej Európe zaradili aj transfer Nemcov a Maďarov z ČSR. Žiadala súhlas s vysídlením 2 až 2,5 milióna Nemcov a 400-tisíc Maďarov „*prostredníctvom výmeny obyvateľstva za Slovákov žijúcich v Maďarsku*“, ¹⁹ čím sa opäť pokúsila dostať problematiku transferu Maďarov z ČSR na medzinárodné fórum.

Na Postupimskej konferencii (17. júla až 2. augusta 1945) bola zriadená Rada zahraničných ministrov, zložená zo zástupcov Zväzu sovietskych socialistických republík, Spojených štátov amerických, Veľkej Británie, Francúzska a Číny, ktorá bola

¹⁹ IRMANOVÁ, Eva: Postavení maďarské menšiny na Slovensku po roce 1945. In: *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno: 2002, s. 26; ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar: *Tradícia a dejiny. Vybrané kapitoly zo slovensko-maďarských a slovensko-ruských vzťahov (1934 – 1949)*. Bratislava: Historický ústav SAV vo vydavateľstve Typosetprint, 2009, s. 27 – 28. Memorandum spomína aj KUKLÍK, Jan: Britská diplomacie a československé požiadavky na mierovou smlouvu s Maďarskom. In: KLIMKO, Jozef – MICHÁLEK, Slavomír a kol.: *Mierové zmluvy v kontexte geopolitiky*. Bratislava: Paneurópska vysoká škola a Historický ústav SAV, 2013, s. 205 – 206.

zmocnená, aby pripravila mierové zmluvy s Talianskom, Rumunskom, Bulharskom, Maďarskom a Fínskom.

Problematika maďarskej menšiny v ČSR sa na program rokovania nedostala. Dodatočne sa československá diplomacia memorandami aj na osobitných rokovaní usilovala získať vyhlásenie mocností, že závery Postupimskej konferencie o transfere Nemcov zo stredoeurópskych štátov je možné uplatniť aj na obyvateľstvo maďarskej národnosti v ČSR.

Na československé memorandá reagoval americký minister zahraničných vecí James F. Byrnes inštrukciou odoslanou na veľvyslanectvá do Prahy a Budapešti pre Laurencea A. Steinhardta a Arthura Schoenfelda, aby informovali československú a maďarskú vládu, že rozhodnutie Postupimskej konferencie o transfere Nemcov sa nevzťahuje na maďarskú menšinu v ČSR. Tým bola diskusia na túto tému uzavretá. Naznačil, že USA by uvítali, ak by obe vlády spoločne vypracovali plány na úpravu menšinových otázok a predložili ich Spojencom,²⁰ a tiež, že jednostranné presídlenie československých Maďarov podporuje len Sovietsky zväz a Briti a Američania sú proti.²¹

Výsledky Postupimskej konferencie definitívne rozhodli o dvojkolajnosti riešenia nemeckej a maďarskej otázky v Československu, čo bolo potvrdené aj rozhodnutím mocností, že mierová konferencia sa bude zaoberať iba zmluvami so satelitmi

²⁰ Archív Ministerstva zahraničných vecí Českej republiky Praha (ďalej AMZV ČR Praha), f. Generálny sekretariát Jana Masaryka a Vladimíra Clementisa (ďalej GS-A), kart. 187. Záznam o rozhovore štátneho tajomníka V. Clementisa so sovietskym veľvyslancom V. A. Zorinom 13. augusta 1945. ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar: *Tradícia a dejiny. Vybrané kapitoly zo slovensko-maďarských a slovensko-ruských vzťahov (1934 – 1949)*. Bratislava: Historický ústav SAV vo vydavateľstve Typosetprint, 2009, s. 28, 85. Telegram Steinhardtovi a Schoenfeldovi z 19. 10. 1945.

²¹ ROMSICS, Ignác: *Parížska mierová zmluva z roku 1947*. Bratislava: Kaligram, 2008, s. 172.

Nemecka. Zároveň západné mocnosti rázne naznačili priestor, v ktorom sa môžu diplomacie oboch štátov pohybovať.

Československé a maďarské rokovania tým získali novú dimenziu. Zmeny v maďarskej politike vnímala československá politika s nedôverou a bola presvedčená o pokračovaní revizionistickej politiky maďarských politických elít v nových podobách. Nové maďarské požiadavky považovali len za inováciu revizionistickej politiky. Z hľadiska Maďarska bolo prijatie ponuky na rokovania o výmene obyvateľstva reakciou na podnety západných krajín aj Sovietskeho zväzu a malo deklarováť pozitívny prístup. Obom stranám bolo jasné, že výmena obyvateľstva definitívne nevyrieši problém, ako sa zbaviť Maďarov na Slovensku. Boli si vedomé, že tlak medzinárodného spoločenstva na rokovania speje k akceptovaniu princípu výmeny obyvateľstva ako menšieho zla a Maďari sa „musia“ s ČSR dohodnúť.

Maďarsko na prípadné jednostranné vysídlenie reagovalo negatívne. Poukazovala na to napr. tajná správa ministerstva vnútra z 8. novembra 1945 zaslaná na československé ministerstvo zahraničných vecí, v ktorej boli stanoviská významných maďarských predstaviteľov Zoltána Tildyho, Mátyása Rákosiho, Árpáda Szakasitsa a iných, ktorí rezolútne odmietali transfer Maďarov z ČSR. Atmosféru azda najlepšie charakterizoval výrok Mátyása Rákosiho, že *„celý plán vyhostenia Maďarov zo Slovenska je nešťastný a nespravodlivý“*.²² Počet Slovákov v Maďarsku považovali za nedostatočný vo vzťahu k počtu Maďarov na Slovensku a predpokladali, že Slováci z Maďarska nebudú mať záujem o sťahovanie sa na Slovensko. Dalibor Miloš Krno, československý splnomocnenec delegovaný pri Spojeneckej kontrolnej komisii (SKK), predložil v septembri 1945 ma-

²² AMZV ČR Praha, f. GS-A, kart. 173.

ďarskému ministrovi zahraničných vecí Jánosovi Gyöngyösi-mu československú predstavu budúcnosti maďarskej menšiny v ČSR. Podľa tejto koncepcie v prvej etape by malo ísť o výmenu slovenských Maďarov a Slovákov žijúcich v Maďarsku, potom by nasledovalo presídlenie zvyšnej časti Maďarov. J. Gyöngyösi namietal proti presídleniu aj proti výmene obyvateľstva a vyhlásil, že by s ňou súhlasili iba na základe medzinárodného rozhodnutia. Východisko videl v úprave hraníc.²³ Nádeje maďarskej politiky sa upierali k mierovej konferencii.²⁴ Základným východiskom bolo konštatovanie, že politika revízie hraníc je spravodlivá, ale vzhľadom na to, že sa dosiahla prostredníctvom nesprávnych spojencov (Nemecka), je potrebné zmeniť orientáciu na anglosaské mocnosti a Sovietsky zväz. Zdôrazňoval sa rozdiel medzi pozíciou Maďarska a Nemecka v rokoch vojny a bola snaha dokazovať, že Maďari sa aktívne postavili proti nemeckému nacizmu. Mali sa vytvárať všetky podmienky na to, aby Maďarsko ukázalo, že je konsolidovaným demokratickým štátom. V roku 1945 sa malo orientovať na anglosaských členov SKK využívaním pôsobenia maďarských emigrantov v západných krajinách, prostredníctvom rozhlasových relácií v anglickom, francúzskom a ruskom jazyku, organizovaním petícií proti vysídľovaniu Maďarov, vysielaním delegácií a pôsobením verejných inštitúcií a osobností verejného života.²⁵

²³ ROMSICS, Ignác: *Parížska mierová zmluva z roku 1947*. Bratislava: Kalligram, 2008, s. 172.

²⁴ KUKLÍK, Jan: Britská diplomacie a československé požadavky na mierovú smlouvu s Maďarskom. In: KLIMKO, Jozef – MICHÁLEK, Slavomír a kol.: *Mierové zmluvy v kontexte geopolitiky*. Bratislava: Paneurópska vysoká škola a Historický ústav SAV, 2013, s. 209.

²⁵ AMZV ČR Praha, f. GS-A, kart. 104. Tajný záznam Dr. Kysuckého pre štátneho tajomníka V. Clementisa z 15. novembra 1945.

Za dôležité tiež môžeme považovať skutočnosť, že Maďarsko sa v oficiálnej politike nestavalo proti výmene obyvateľstva a ani nenalievalo na Slovákov, aby sa z Maďarska vysídlili.²⁶ Zároveň však treba uviesť, že k tým, ktorí sa na výmenu prihlásili, sa správalo ako k budúcim cudzím občanom a do vysídlenia, do reálneho začiatku výmeny, ktorú Maďarsko rôznymi opatreniami brzdilo, pocífovali túto nevraživosť v rôznych oblastiach života.²⁷

Za realistické v tejto fáze československí politici považovali orientovať sa na zabezpečenie výmeny obyvateľstva medzi ČSR a Maďarskom. Na rozdiel od maďarskej diplomacie, ktorá vnímala možnú výmenu ako nevyhnutné zlo a vzhľadom na presvedčenie o správnosti svojich podkladov nepovažovali ju za reálnu, československá strana považovala výmenu obyvateľstva za prvý krok k dosiahnutiu poslovenčenia „slovenského juhu“ a verila v podporu spojencov pri dotvorení etnicky čistého slovanského „národného“ štátu Čechov a Slovákov.

Na rokovaníach 5. decembra 1945 štátny tajomník ministerstva zahraničných vecí Vladimír Clementis vyjadril presvedčenie, že výmena obyvateľstva bude len začiatkom presídľovania a vysídlenie Maďarov je jediným riešením vzájomných konfliktov: *„My sme stále toho názoru, že sa nám podarí dôjsť k takej dohode v ďalšej etape, že by Maďarsko ešte prevzalo Maďarov nad tú kvótu, ktorá bude prevedená výmenou, že by ich teda prevzalo za všetkých*

²⁶ THER, Philippe: *Temná stránka národných štátů. Etnické čistky v moderní Evrope*. Praha: Argo, 2017, s. 157.

²⁷ SÁPOSOVÁ, Zlatica: *Stážnosti Slovákov k výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom v dokumentoch MZV*. In: SÁPOSOVÁ, Zlatica – ŠUTAJ, Štefan: *Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Prešov: Universum, 2010, s. 191 – 203.

výhodných hospodárskych podmienok, takže by tento zbytok Maďarov, ktorý by tu ostal, nebol už viac nikdy problémom, ktorý by mohol vyvolať rozpory medzi nami, ktoré by mali revizionistický charakter.“ Veril, že sa vyrieši tento problém, ale kým bude šanca, že môže nastať nejaká zmena hraníc, nepredpokladal zmenu maďarského stanoviska. Predpokladal však, že mierové rokovania uzavrú túto kapitolu vzájomných vzťahov. „Ja neverím, že by v budúcnosti dala revízia voči Československu mala nádej na úspech... Dokiaľ tieto nádeje budú, náš pomer nikdy nebude taký, aký by mal byť. Ak však po novom posúdení celého problému – ak by medzi našimi vládami došlo k úplnej dohode, bez ohľadu na budúce mierové jednanie, mierové jednanie by vzalo na vedomie bilaterálnu dohodu. Ak tomu tak nebude – naše stanoviská budú tak rozdielne, oba by sme museli na svetových i domácich fórach uplatňovať svoje argumenty a výsledok by bol znova zhoršenie pomerov medzi nami, pretože rozhodnutie konferencie by vyznelo skôr v náš prospech ako v prospech Maďarska. A znovu by tu bolo Maďarsko v pozícii štátu porazeného, ktorý cíti svoju krivdu.“²⁸

Neochotu Maďarov dohodnúť sa na parciálnej dohode o výmene Clementis odôvodňoval na rokovaníach 5. decembra taktizovaním v súvislosti s budúcimi mierovými rokovaniami: *„Tuná je zrejma tendencia na maďarskej strane počkať do rozhodnutia mierovej konferencie a tam rozvinú agitáciu – ako som už bol raz spomenul. Načo sa teda dohodovať, hodíme všetko na mierovú konferenciu.“²⁹*

Maďarský minister zahraničných vecí J. Gyöngyösi na decembrových rokovaníach jednoznačne formuloval názor, že v prípade, ak nebudú akceptované maďarské požiadavky na

²⁸ AMZV ČR Praha, f. Právny odbor 1945 – 1954 (ďalej PO), kart. 119. Zápis zo zasadania z 5. 12. 1945, 16,30.

²⁹ Tamže.

zabezpečenie občianskych a národnostných práv Maďarov, ktorí zostanú v ČSR, je jediné riešenie presunutie Maďarov aj so zemou, na ktorej žijú.³⁰

Pod tlakom medzinárodného spoločenstva a po zložitých rokovaniach medzi predstaviteľmi Československa a Maďarska v priebehu decembra 1945 a januára 1946 došlo k podpísaniu Dohody o výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom 27. februára 1946.³¹

V každom prípade podpísanie dohody vnieslo do činnosti oboch diplomácií nové prvky. Po jej podpísaní sa pozornosť československej diplomacie orientovala na medzinárodné garantovanie vysídlenia maďarskej menšiny z ČSR a realizáciu výmeny obyvateľstva. Maďarská strana sa však už bezprostredne po podpísaní dohody začala zaoberať aj problematikou postavenia tých obyvateľov ČSR maďarskej národnosti, ktorí po výmene obyvateľstva zostanú v ČSR. To viedlo k viacerým iniciatívam maďarskej diplomacie na ochranu maďarských menšín v okolitých krajinách a zabezpečenie ich národnostných práv. Minister J. Gyöngyösi napísal 24. apríla 1946 V. Clementisovi list, v ktorom nastolil problematiku postavenia týchto osôb a navrhol, aby bolo zabezpečené na základe rešpektovania národnostných, občianskych a ľudských práv v zmysle At-

³⁰ AMZV ČR Praha, f. PO, kart. 119. Zápisnica z druhej schôdzky (maďarská časť).

³¹ Podrobnejšie o tejto problematike napr. VADKERTY, Katalin: *A belső telepítések és a lakosságcsere*. Bratislava: Kalligram, 1999; ŠUTAJ, Štefan: *A csehszlovák kormánypolitika és a lakosságcsere*. In: MOLNÁR, Imre – SZARKA, László (ed.): *Óthontalan emlékezet*. Budapest – Komárom: MTA Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság, 2007, s. 81 – 92; POPÉLY, Árpád: *Plány na vysídlenie maďarského obyvateľstva v rámci výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. In: *Fórum. Spoločenskovedná revue*, 2009, s. 47 – 67.

lantickej charty a Charty spojených národov.³² Maďari sa usilovali znemožniť vysídlenie Maďarov z ČSR a o prípadnú úpravu hraníc na základe „etnografického“ konceptu.³³

Čoskoro sa ukázalo, že samotné podpísanie dohody ako prejavu dobrej vôle riešiť problém z oboch strán ešte neznamenalo začiatok výmeny. Obe strany si mnohé jej články vysvetľovali rozdielne. Zároveň začali kalkulovať, že na pripravovanej mierovej konferencii by sa mohli zlepšiť pozície ich krajiny. V tomto smere vyvíjali obe krajiny diplomatické aktivity k Sovietskemu zväzu aj západným krajinám, aby zlepšili svoje šance na mierových rokovaníach.³⁴

Mierové rokovania po druhej svetovej vojne boli vedené v politickom pragmatickom duchu. Po skúsenostiach s rokovaniami po prvej svetovej vojne bolo jasné, že mierové zmluvy vytvoria opäť systém usporiadania Európy, ktorý bude platný do ďalšieho svetového prevratu. Z toho vyplývalo, že štáty sa tak ako po prvej svetovej vojne delili na víťazov a porazených a víťazné štáty sa snažili zabezpečiť a vyargumentovať svoju „spravodlivosť“ na úkor porazených. Československo aj Maďarsko sa teda snažili pripraviť si čo najlepšiu východiskovú pozíciu na mierovej konferencii.

³² AMZV ČR Praha, f., ďalej GS-A, kart. 172. List J. Gyöngyösiho V. Clementisovi z 24. 4. 1946.

³³ Podrobnejšie napr. ŠUTAJ, Štefan: Variace stop Trianonu v politické paměti. In: DEJMEK, Jindřich – LOUŽEK, Marek (ed.): *Trianonská smlouva. Devadesát let poté*. Praha: CEP – Centrum pro ekonomiku a politiku, 2010, s. 69 – 97; ŠUTAJ, Štefan: Trianon a szlovákiai történelmi emlékezetben. In: *Limes*, XXIV évfolyam, 89. szám, 2011, 1, s. 71 – 86.

³⁴ Podrobnejšie napr. ŠUTAJ, Štefan: A maďar külpolitika lépései a párizsi békekonferencia előtt – a csehszlovák diplomácia szemszögéből. In: FEDINEC, Csilla – ILYÉS, Zoltán – SIMON, Attila – VIZI, Balázs (szerk.): *A Közép-Európaiség dicsérete és kritikája*. Pozsony, 2013, p. 613 – 634; ŠUTAJ, Štefan: Rokovania o mieri s Maďarskom a ich vplyv na postavenie maďarskej menšiny na Slovensku. In: *Acta Universitatis Carolinae. Iuridica*, 1, 2013, s. 277 – 299.

Súčasťou týchto programových koncepcií stratégií a plánov bola aj dohoda o výmene obyvateľstva a jej naplnenie. Úlohou československej diplomacie na mierovej konferencii bolo nielen potvrdiť oprávnenosť ČSR podpísať takúto dohodu, ale aj presvedčiť veľmoci, že Maďarsko zdržuje začiatok výmeny a jediným univerzálnym riešením československo-maďarského problému je vysídlenie 200-tisíc obyvateľov maďarskej národnosti z ČSR.

Maďarsko ako porazená krajina nemalo možnosť prezentovať svoje pozície na úvodných rokovaníach mierovej konferencie, ale v zákulisí sa predovšetkým významný maďarský diplomat Paul Auer snažil rozohrať hru, v ktorej mu československá delegácia na čele s komunistickými lídrami V. Clementisom a Vavrom Hajdu vytvárala dobré zázemie. Auer udrel predovšetkým na západnú strunu a Maďarsko prezentoval ako krajinu, ktorá potrebuje ochranu proti slovanskému prokomunistickému bloku vytváranému okolo sovietskych predstaviteľov na mierovej konferencii. Aj rozpory v maďarskej mierovej delegácii, v ktorej komunistickí predstavitelia boli odsunutí na vedľajšiu koľaj aktivitou skúsených maďarských diplomatov a pasivitou a neschopnosťou komunistických lídrov na mierovej konferencii, k tomu vytvárali vhodné pozadie. Názory Paula Auera boli zverejnené pred začiatkom konferencie v liste adresovanom Walterovi Lippmannovi v *Herald Tribune* 21. júla 1946. Tie vo vzťahu k Československu môžeme zhrnúť do nasledujúcich bodov: 1. Maďarsko odmieta Molotovovo oznámenie, že sa málo podieľalo na porážke Nemecka, a vyzdvihlo opačné vyjadrenie admirála Vorošilova v Budapešti. Maďarská delegácia musí nepriamo poukázať na krajiny s rovnakou vinou (napr. Slovensko), ktoré boli v podobnom postavení ako Maďarsko; 2. je potrebné zabrániť, aby rozhodnutia trestali, a zabezpečiť, aby sa uplatňovali ľudské a národné práva; 3. zabezpečiť, aby sa

Maďarsko vyhlo krízam a prežilo; 4. prijať teritoriálne klauzuly, vytvoríť bariéry proti presadzovaniu komunistov a sovietskemu vplyvu.

Neskôr P. Auer v rozhovore s členom americkej delegácie T. Merillom 2. augusta 1946 upozorňoval, že niektorí maďarskí politici by mohli v prechodnom období zneužiť v duchu politiky revizionizmu nedoriešené územné otázky a že sovietska politika využíva príležitosť na ovplyvňovanie krajín. Auer v rozhovore vyjadril presvedčenie, že konferencia zastaví deportácie Maďarov zo Slovenska v najbližšom čase a SKK preskúma situáciu a dá odporúčania Organizácii Spojených národov a do 90 dní po ratifikácii mierovej zmluvy okupačné vojská opustia krajinu. Upozorňoval na prenikanie sovietskych ekonomických záujmov do strednej Európy. Auer vyjadril presvedčenie, že komunistická politika sa nebude podieľať na predstavovaní maďarskej politiky v Paríži. Pripomenul tiež, že návrh mierovej zmluvy považuje väčšina Maďarov za národnú katastrofu.³⁵ Politiky oboch krajín vo vzťahu k transferu navrhovanému Československom boli rozohrané a obe krajiny vkladali do rokovania mierovej konferencie nádeje na priaznivé riešenie.

Maďarsko malo pred začiatkom rokovaní o mierových zmluvách svoje ambície. Vo vzťahu k československým požiadavkám, najmä požiadavke na jednostranné vysídlenie 200 000 Maďarov zo Slovenska, sa jeho predstavitelia snažili o vysvetlenie a zdôvodnenie, že podstata celej presídľovacej akcie je v rozpore s garanciou ľudských a občianskych práv. Vysvetľovali, že Maďarsko má závažné dôvody, prečo nemôže pokračovať vo výmene obyvateľstva (demografické, politické, hospodárske, etnické). Odmieťa jednosmerný transfer a odporúča

³⁵ Memorandum of Conversation Frederick T. Merrill-Auer of the United States Delegation, August 2, 1946, s. 81 – 84. (frus.frus1946v03.i0015.pdf).

riešiť problém zmenou hraníc a len v takom prípade by pripustilo aj presídlenie ďalšej časti Maďarov z ČSR na toto územie. Pre československú diplomaciu bolo v čase pred mierovou konferenciou dôležité presadenie jednostranného transferu Maďarov z ČSR. Rokovania s predstaviteľmi veľmocí však naznačovali, že tento cieľ bude veľmi ťažké dosiahnuť.³⁶

Situáciu v Maďarsku v súvislosti s dohodou o výmene obyvateľstva pred mierovou konferenciou v Paríži ilustruje vystúpenie J. Gyöngyösiho na tajnej schôdzi maďarského parlamentu 3. júla 1946. Je potrebné povedať, že maďarský minister zahraničných vecí bol zo všetkých strán tvrdo kritizovaný za podpísanie dohody, dokonca aj v jeho maloroľníckej strane. „*Bol som nútený ísť do Prahy vyjednávať s presvedčením, že sme bezmocní, ale že tým chránime majetky a životy našich občanov v ČSR.*“ Odpoveď veľmocí pred mierovou konferenciou, v čase konania aj po nej však bola jasná. Je potrebné dohodu plniť a Maďarsko nemôže rátať s benevolenciou mocností. V ďalšej časti vyzval ministerského predsedu, aby vo svojich prejavoch nehovoril o územných nárokoch Maďarska, lebo „*môžeme letieť obaja aj vláda*“.³⁷

Pred začatím mierovej konferencie aj počas nej si slovenská a maďarská strana vymieňali protestné nóty proti diskriminácii svojich krajanov na území druhého štátu. Československá stra-

³⁶ Podrobnejšie: ŠUTAJ, Štefan: *Parížska konferencia 1946 a mierová zmluva s Maďarskom*. Prešov: Universum, 2014. 403 s.

³⁷ AMZV ČR Praha, f. GS-A, kart. 169. Dôverná informácia gen. F. Dasticha zo 4. júna 1946, č. 27585. Informáciu poskytol Úradu vládneho delegáta ČSR pri SKK redaktor ČTK Húska, ktorý sa zúčastnil na časti zasadania, kým na pokyn podpredsedu snemovne Kossa nemusel opustiť miestnosť. Z úvodných slov ministra: „*ČSR po oslobodení oproti ohlásenému demokratickému duchu začala prenasledovať našich súkmeňovcov, žijúcich v ČSR. Ja sám som protestoval u SKK proti týmto svinstvám, čo robia fašistickí Slováci, ale tu vám verejne vyhlasujem, že sa nemáme o koho oprieť, lebo všetky víťazné mocnosti nám priamo nadiktovali, že musíme uzavrieť zmluvu o výmene obyvateľstva.*“

na protestovala proti prenasledovaniu prihlásených na presídlenie. Spis obsahoval veľké množstvo takýchto prípadov.³⁸ Zmocnenec pre hájenie záujmov maďarských presťahovalcov v Československu zase namietal konfiškácie maďarských majetkov, nevyplácanie podpôr verejným zamestnancom.³⁹

Československo-maďarské rokovania o výmene obyvateľstva v čase konania parížskej mierovej konferencie

Rokovania parížskej mierovej konferencie trvali od 29. júla 1946 do 15. októbra 1946. Následne Rada ministrov zahraničných vecí, ktorá zasadala v New Yorku od 4. novembra do 13. decembra 1946, vypracovala definitívne texty mierových zmlúv, ktoré boli podpísané 10. februára 1947 v Paríži.⁴⁰

Na konferencii sa obe diplomacie usilovali získať podporu víťazných mocností pre svoje stanoviská. Maďarská strana napriek nepriaznivej medzinárodno-politickej situácii (maďarská medzivojnová politika, politika revizionizmu, spojenectvo s Nemeckom) verila, že konferencia uzná maďarské výhrady voči riešeniu maďarskej otázky v susediacich štátoch a naprávi tak „krivdy“ Trianonu.⁴¹ Maďarsko sa usilovalo o zabezpečenie

³⁸ AMZV ČR Praha, f. PO, kart. 119. List MZV z 24. 7. 1946 pre československého delegáta pri SKK č. 129.992/VI-3/1947.

³⁹ AMZV ČR Praha, f. PO, kart. 120. Informácia Dr. P. Winklera, zástupcu pri SK, o maďarských nótach s ohľadom na mierovú konferenciu.

⁴⁰ ŠUTAJ, Štefan: Paris Conference 1946 – organizational principles of the Peace Conference. In: *Central European Papers*, Vol. 3, N. 2, 2015, s. 45 – 62.

⁴¹ Podrobnejšie o mierovej konferencii v Paríži a požiadavkách jednotlivých strán: ŠUTAJ, Štefan: *Parížska konferencia 1946 a mierová zmluva s Maďarskom*. Prešov: Universum, 2014; KRNO, Dalibor, M.: *Jednali jsme o mír s Maďarskem*. Praha: Orbis, 1947; ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar: *Podoby česko-slovensko-maďarského vzťahu 1938 – 1949*. Bratislava: Veda, 1992; ROMSICS, Ignác: *Parížska mierová zmluva z roku 1947*. Bratislava: Kalligram, 2008.

kolektívnych menšinových práv pre obyvateľstvo maďarskej národnosti v ČSR. V prípade, že tieto požiadavky nebudú akceptované, požadovalo revíziu československo-maďarských hraníc na princípoch podobných hraniciam určených Viedenskou arbitrážou.

Československá delegácia vychádzala z požiadaviek dôsledného anulovania Viedenskej arbitráže a požadovala transfer dvestotisíc Maďarov z územia ČSR, čo by malo zabrániť budúcim problémom s maďarskou menšinou;⁴² ďalej navrátenie kultúrneho dedičstva,⁴³ zákaz šírenia revizionizmu v Maďarsku⁴⁴ a korekciu územia pri bratislavskom predmostí v prospech ČSR. Podľa slov V. Clementisa bolo riešenie slovensko-maďarského vzťahu možné dosiahnuť „jedine úplným likvidovaním maďarskej menšiny u nás“.⁴⁵

Vývoj situácie na mierovej konferencii vytváral na obe strany, československú aj maďarskú, nepriamy nátlak, aby sa snažili o urovnanie situácie aj formou bilaterálnych rokovaní. 9. augusta 1946 sa stretli československí diplomati v Paríži s generálnym sekretárom maďarskej delegácie na parížskej mierovej

⁴² AMZV ČR Praha, f. GS-A, kart. 164. Prejav V. Clementisa z 12. 10. 1946 na plenárnom zasadaní, hovoril o týchto dvoch požiadavkách ako o základných. Podrobnejšie: ŠUTAJ, Štefan: Transfer of Hungarians from Slovakia in Czechoslovak Politics before Paris Peace Conference 1946. In: *Central European Papers*, Vol. 3, N. 1, 2015, s. 63 – 88.

⁴³ ŠUTAJ, Štefan: The Czechoslovak-Hungarian Disputes over The Cultural Heritage and Article 11 of the Peace Treaty with Hungary from 1947. In: VYMĚTALOVÁ, Karla – KNAPÍK, Jiří (ed.): *Processes of Cultural Exchange in Central Europe in 1800-2000*. Opava: Slezská univerzita, 2014, s. 255 – 284.

⁴⁴ ŠUTAJ, Štefan: Problematika revizionizmu a príprava mierovej zmluvy s Maďarskom po druhej svetovej vojne. In: ROGULOVÁ, Jaroslava – HERTEL, Maroš a kol.: *Adepti moci a úspechu. Etablovanie elit v moderných dejinách*. Bratislava: Veda, 2016, s. 247 – 266.

⁴⁵ Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. V. Clementis, a. j. 13, prejav V. Clementisa z 29. 9. 1946 o zahraničnej politike.

konferencii Pálom Sebestyénom. Dopisovateľ New York Herald Tribune Mac Cormick po návšteve u J. Masaryka totiž naznačil maďarskému vyslancovi P. Auerovi, že československá strana by bola naklonená dohodnúť sa s Maďarskom o sporných otázkach na priamych bilaterálnych rokovaníach, a pripúšťal možnosť rokovania aj o teritoriálnych otázkach. P. Sebestyén v rozhovore vyhlásil, že maďarská strana by privítala takéto rokovania, najmä o československej požiadavke transferu maďarského obyvateľstva z ČSR, ktorá je najväčšou starosťou maďarskej vlády vo vzťahu k ČSR. Vyhlásil, že *„maďarská strana by bola ochotná upustiť od zásadného odporu k unilaterálnemu transferu Maďarov zo Slovenska, ako aj odstúpenia územia na bratislavskom predmestí a na iných miestach, ktoré by boli československej vláde žiaduce, napr. na juhu Košíc, ale aj kdekoľvek inde, za predpokladu, že tiež zo strany ČSR by bola priznaná možnosť rektifikácie hraníc alebo výmeny území v prospech Maďarska“*. V takomto prípade by maďarská strana prevzala všetkých Maďarov v dohodnutom počte a *„desinteresovala“* by sa o osud ostatných, ktorí by zostali na území ČSR. Zároveň by podporovala dobrovoľnú výmenu Slovákov z Maďarska, takže počet Maďarov zo Slovenska by sa mohol podstatne zvýšiť. Sebestyén taktiež ponúkal možnosť, aby sa ČSR podieľala na industrializácii Maďarska, a vytvorenie colnej únie. Vyjadril pochopenie pre vytváranie národného štátu v ČSR a uvedený návrh považoval za najlepší spôsob jeho vybudovania a vytvárania dobrých susedských vzťahov.⁴⁶

Súčasne s diplomatickým úsilím československých predstaviteľov, ktorí sa umiernenými formami snažili o presadenie československých požiadaviek na medzinárodnom poli, silnel tlak domácich, najmä slovenských politikov na radikálne riešenie

⁴⁶ AMZV ČR Praha, f. GS-A, kart. 148. Záznam z rozhovoru s gen. sekretárom maďarskej delegácie Dr. Sebestyénom z 9. 8. 1946.

maďarskej otázky v ČSR. V čase, keď mierová konferencia ešte len rozbiehala svoju činnosť, na porade slovenských činiteľov z ústredných a národných orgánov 6. – 7. augusta 1946 v Bratislave sa rozhodlo o tom, že sa k náboru pracovných síl pre české krajiny použijú donucovacie prostriedky podľa dekrétu prezidenta republiky č. 88/1945 Zb. o všeobecnej pracovnej povinnosti.⁴⁷

Ďalšia aktivita pokračovala až koncom augusta. 26. augusta 1946 odovzdala československá vláda maďarskej vláde zoznam Maďarov, ktorých ČSR vysídli na základe dohody o výmene obyvateľstva. Týmto vstúpilo do platnosti aj rozhodnutie zmiešanej komisie č. 7 o konzulárnej ochrane slovenských presídlencom z Maďarska.⁴⁸ Vtedy, 28. augusta 1946, maďarská strana odchodom svojich zástupcov prerušila rokovanie IV. zasadania zmiešanej komisie, ktoré trvalo od 5. augusta 1946.⁴⁹ Československá vláda zaslala maďarskej vláde protestnú nótu proti zdržiavaniu realizácie dohody o výmene obyvateľstva a osobitne protestovala proti nátlaku maďarských úradov na prihlásených na presídlenie, aby odvolávali svoje prihlášky.⁵⁰ S maďarským ministrom J. Gyöngyösim sa koncom augusta stretli v Paríži J. Masaryk aj V. Clementis.⁵¹ 5. – 6. septembra 1946 sa v Paríži uskutočnili rokovania o výmene obyvateľstva medzi československou a maďarskou delegáciou. Boli zvolané z ini-

⁴⁷ NA ČR Praha, f. Ministerstvo vnútra (Noskov fond), inv. č. 25, kart. 30. Materiál pre predsedníctvo vlády, bez dátumu.

⁴⁸ *Sloboda*, (Budapešť) 1. 9. 1946, s. 1. Konzulárna ochrana prihlásených Slovákov.

⁴⁹ AMZV ČR Praha, f. GS-A, kart. 163. Záznam o dnešnom stave akcie na výmenu obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom.

⁵⁰ *Mladá fronta*, 29. 8. 1946. ČSR protestuje v Budapešti.

⁵¹ AMZV ČR Praha, f. GS-A, kart. 149. Telegram V. Clementisa MZV z 26. 8. 1946; *Práce*, 29. 8. 1946. Trváme na odsunu Maďarů.

ciatívy P. Sebestyéna po vzájomnej kritike, ktorú v Paríži predniesli J. Gyöngyösi a V. Clementis, a mali vyriešiť sporné otázky a obnoviť činnosť zmiešanej komisie. Na rokovaní sa zúčastnili z československej strany veľvyslanec J. Slávik, vyslanec D. Krno, vládny zmocnenec Daniel Okáli, odborný radca Pavol Winkler, za maďarskú stranu minister P. Sebestyén, predseda zmiešanej komisie J. Pécsi, vládny zástupca László Márk a člen komisie Sándor Vajlok.⁵² V zákulisí 7. septembra 1946 rokovali v hoteli Claridge legačný radca P. Wikler maďarský odborný radca S. Vajlok a pripravovali pôdu na ďalšie rokovania.⁵³ Ďalšie rokovania medzi vedúcimi delegácií sa uskutočnili 9. septembra 1946 a 12. – 13. septembra 1946 v Paríži. Ich výsledok zachytáva spoločný záznam z rokovania.⁵⁴ Od začiatku rokovania mierovej konferencie v Paríži viazli práce súvi-

⁵² AMZV ČR Praha, f. GS-A, kart. 163. Zápis z rokovania zástupcov ČSR so zástupcami Maďarska vo veci výmeny obyvateľstva z 5. 9. 1946.

⁵³ AMZV ČR Praha, f. ďalej GS-A, kart. 149. Záznam o rozhovore s odborným radcom S. Vajlokom zo 7. 9. 1946.

⁵⁴ AMZV ČR Praha, f. ďalej GS-A, kart. 163. Spoločný záznam o výsledkoch rokovaní medzi československou delegáciou a maďarskou delegáciou o otázkach súvisiacich s Dohodou o výmene obyvateľstva medzi ČSR a Maďarskom 13. 9. 1946. Väčšina nastolených otázok nebola vyriešená a bola ponechaná na ďalšiu dohodu medzi V. Clementisom a J. Gyöngyösím (napr. rozhodovanie zmiešanej komisie; československá delegácia trvala na subjektívnom určovaní národnosti, kým maďarská delegácia požadovala, aby sa úradne vytvorila možnosť posúdiť národnosť uchádzačov o presídlenie; určenie pevného počtu presídlencov; započítavanie presídlencov do kvóty; problematika vojnových previnilcov podľa čl. VIII dohody; problematika uvoľnenia viazaných vkladov a cenných papierov; problematika sociálnej štruktúry presídlencov; dohoda sa dosiahla o týchto otázkach: schválila sa jednomesačná lehota na prijímanie prihlášok a záväzok, že sa nebude vyvíjať propaganda; mala sa zachovať držba pridelenej pôdy presídlencom; predĺžila sa lehota na odvoz nehnuteľností podľa nariadenia zmiešanej komisie č. 6 o 30 dní; možnosť zhody vyplácania sociálnych dávok od 27. 2. 1946 a suspendovanie konfiškačných opatrení).

siace s realizáciou Dohody o výmene obyvateľstva medzi ČSR a Maďarskom. Na pokyn z Paríža sa pred novými československo-maďarskými rokovaniami obnovila činnosť zmiešanej komisie, ale s tým, že maďarská časť komisie mala odmietnuť prijímanie záväzných rozhodnutí, ak neboli schválené maďarskými predstaviteľmi z Paríža.⁵⁵ D. Okáli v liste Clementisovi z 20. septembra 1946 opísal situáciu vo výmene obyvateľstva ako značne kritickú. Maďarská strana zdržuje rokovania, vyhýba sa rokovaniam v Paríži, ktoré sama navrhla. Od podpísania dohody o výmene nebol vysídlený zo Slovenska ani jeden Maďar. Presídlenie je podľa neho ohrozené, pretože Slováci, ktorí sa prihlásili na výmenu sú existenčne aj hospodársky ohrození a blíží sa zima. Na záver listu uviedol: „*Prosím, aby si venoval tejto otázke najväčšiu pozornosť a po márnom pokuse o okamžité započatie presídlenia celou váhou svojej osobnosti vynútil si diplomaticky (Soviety atď.) i vnútropolitickými opatreniami retorzného rázu výkon Dohody. Situácia je skutočne kritická.*“⁵⁶

Štátny tajomník V. Clementis sa v Paríži stretol s ministrom J. Gyöngyösim aj 17. septembra 1946. Tu mu maďarský minister oznámil, že maďarská strana nie je reálne pripravená vykonávať výmenu obyvateľstva a následne mu V. Clementis predložil 24. septembra 1946 „*definitívne stanovisko*“ československej vlády súvisiace s uskutočňovaním dohody o výmene obyvateľstva. V situácii, keď maďarská strana nie je reálne schopná realizovať výmenu má podľa Clementisa československá vláda „*politické a morálne právo začať jednostranné uskutočňovanie dohody*“.⁵⁷ Sloven-

⁵⁵ AMZV ČR Praha, f. GS-A, kart. 163. List D. Okáliho V. Clementisovi z 13. 9. 1946.

⁵⁶ AMZV ČR Praha, f. GS-A, kart. 163. List D. Okáliho V. Clementisovi z 20. 9. 1946.

⁵⁷ AMZV ČR Praha, f. GS-A, kart. 167. List V. Clementisa z 24. 9. 1946 J. Gyöngyösimu.

skí politici, ktorí sa angažovali v maďarskej otázke však požadovali jednoznačné a okamžité riešenie, čo deklarovali aj v zachovaných záznamoch o telefonických rozhovoroch medzi Parížom a Bratislavou.⁵⁸

Maďarská odpoveď na československé stanovisko prezentované v Paríži v septembri 1946 bola doručená ešte v čase konania mierovej konferencie 2. októbra 1946. Maďarská vláda informovala, že začiatok vykonávania dohody a recipročnej výmeny sú nevyhnutne späté so splnením istých predbežných podmienok vyplývajúcich z dohody. Boli vymenované štyri podmienky: 1. stanoviť, ktoré české a slovenské osoby v súlade s podmienkami dohodnutými v dohode môžu byť presídlené a pevne stanoviť ich počet, 2. splniť podmienky na stanovenie osôb maďarskej národnosti, ktoré môžu byť presídlené z ČSR, a ich počet v súlade s dohodou, 3. určiť pravidlá pre všetky základné otázky a praktické pravidlá týkajúce sa majetku presídľovaných osôb, 4. vypracovať plán transportov.⁵⁹ Maďarská vláda konštatovala, že tieto podmienky nie sú splnené, z čoho vinila slovenských predstaviteľov v zmiešanej komisii. V ďalšej časti memorandum upozornilo na kriminalizovanie maďarskej menšiny a obviňovanie Maďarov z vojnových zločinov a konfiškáciu ich majetku. Maďarská strana takisto upozornila, že československá vláda nesplnila podmienky, na ktoré sa zaviazala pri podpise zmluvy pokiaľ ide o sociálne dávky verejných zamestnancov.⁶⁰

Úsilie československej delegácie na parížskej mierovej konferencii o jednostranné vysídlenie 200 000 Maďarov z ČSR nenaš-

⁵⁸ SNA Bratislava, f. ÚV KSS, generálny tajomník, č. 515/2.

⁵⁹ AMZV ČR Praha, f. GS-A, kart. 167. List J. Gyöngyösiho z 2. 10. 1946 v mene maďarskej delegácie na mierovej konferencii.

⁶⁰ AMZV ČR Praha, f. GS-A, kart. 167. List J. Gyöngyösiho z 2. 10. 1946 v mene maďarskej delegácie na mierovej konferencii.

lo u veľmoci pochopenie. Výsledkom bola iba formulácia piateho článku mierovej zmluvy s Maďarskom, podľa ktorej „*Maďarsko vstúpi do rokovaní s Československom za účelom vyriešenia otázky obyvateľov maďarského etnického pôvodu sídliacich v Československu, ktorí nebudú usadení v Maďarsku v zmysle dohody z 27. februára 1946 o výmene obyvateľstva.*“ Ak by sa nedosiahla dohoda v lehote šesť mesiacov odo dňa, keď zmluva nadobudla účinnosť, Československo, malo právo obrátiť sa na veľmoci.⁶¹

V posledných dňoch mierovej konferencie sa už na Slovensku pripravovali opatrenia pre novú situáciu. 13. októbra 1946 navštívil D. Okáli predsedu Zboru povereníkov Gustáva Husáka a predsedu OÚ pre Slovensko Jána Čecha a prerokoval s nimi možnosti postupu, ak by maďarská strana neprijala československý návrh na jednostranný transfer 200-tisíc Maďarov. O tejto schôdzke zaslal D. Okáli list V. Clementisovi, označený ako dôverný a tajný. Zaujímavé je najmä stanovisko G. Husáka. V prípade, že by maďarská strana akceptovala československý návrh G. Husák navrhoval „*aby i v tomto prípade súbežne s presídľovaním – bez ohľadu na Dohodu – prevádzal sa systematický odsun Maďarov do Čiech. Jedná sa o Maďarov, ktorí neprichádzajú do úvahy v rámci výmeny obyvateľstva*“.⁶² Podľa G. Husáka a D. Okáliho, ktorý sa s týmto názorom stotožnil, „*Maďari by mali byť globálne a bez ohľadu na výsledky reslovakizačnej akcie, bez ohľadu na osídľovací plán vypracovaný vzhľadom na výmenu obyvateľstva presídľovaní do Čiech*“.⁶³ V tejto súvislosti G. Husák uviedol, že je potrebné uvažovať aj o tom, že Maďari odstúpia od podpísanej dohody.⁶⁴

⁶¹ AMZV ČR Praha, f. PO, kart. 120.

⁶² SNA Bratislava, f. Československá presídľovacia komisia (ďalej ČSPK), fasc. Okáli 1946, č. 90/I. DO-1946. List D. Okáliho V. Clementisovi z 1. 10. 1946.

⁶³ Tamže.

⁶⁴ Tamže.

V sprievodnom liste J. Čecha, ktorého súčasťou bol návrh pre predsedu vlády na riešenie maďarskej otázky z 15. októbra 1946 sa uvádzalo, že sa spolu s G. Husákom a D. Okálím zhodli aj na radikálnejších opatreniach.⁶⁵ Ešte tesne pred ukončením mierovej konferencie v Paríži bol pripravený aj *Presídľovací plán Osídľovacieho úradu pre Slovensko*, ktorý bol súčasťou dokumentu *Medzinárodné aspekty riešenia maďarského problému*.⁶⁶ Z materiálu OÚ pre Slovensko jednoznačne vyplývali aj tri základné dôvody pre deportáciu Maďarov do Čiech: nedostatok pôdy pre slovenských presídlencov z Maďarska, Juhoslávie, Rumunska a ďalších krajín, ktorí sa mali vrátiť do pôvodnej vlasti; zmena etnickej štruktúry južného Slovenska; nedostatok pracovných síl na českých a moravských územiach.

Výsledky konferencie – po 15. októbri 1946

Po skončení mierovej konferencie vyslanec P. Auer napísal do bulletinu maďarského vyslanectva v Paríži článok, v ktorom uznesenie mierovej konferencie, že ČSR a Maďarsko musia do šesť mesiacov po podpísaní mierovej zmluvy rokovať o postavení Maďarov, interpretoval tak, že ak ČSR bude trvať na vysťahovaní maďarskej menšiny, musí rátať s tým, že s nimi bude musieť odovzdať aj časť územia a ak nie, bude im musieť zabezpečiť menšinové práva. Minister zahraničných vecí J. Gyöngyösi za dva najväčšie úspechy na konferencii označil usporiadanie

⁶⁵ AMZV ČR Praha, f. GS-A, kart. 168. List J. Čecha V. Clementisovi z 15. 10. 1946.

⁶⁶ SNA Bratislava, f. ÚP SNR, inv. č. 116, kart. 114. Medzinárodné aspekty riešenia maďarského problému. Dokument je publikovaný v práci VADKERTY, Katalin: *Maďarská otázka v Československu 1945 – 1948*. Bratislava: Kalligram, 2002, s. 582 – 584.

vzťahov s Juhosláviou a že sa „*podarilo odraziť vyhostenie 200-tisíc Maďarov zo Slovenska*“. V rozhovore pre tlač vyjadril presvedčenie, že ČSR v priebehu ďalšieho roka, ak nedôjde k dohode s Maďarskom, zmení svoj názor na transfer Maďarov z ČSR, ktorý odmietla väčšina delegátov mierovej konferencie. Uviedol tiež, že predpokladá, že prvé rokovania s ČSR sa začnú v decembri 1946.⁶⁷

Výsledky mierovej konferencie, ktorá potvrdzovala trianonské hranice, ba ešte *odčlenila* od Maďarska bratislavské predmestie však boli hodnotené v tlači a v politike v Maďarsku kriticky.⁶⁸ Možno povedať, že Parížska konferencia 1946 síce neuspokojila, ale iste zmiernila neprimerané a z taktického hľadiska aj nadsadené nároky Maďarska a ČSR vo vzťahu k svojmu susedovi. Síce veľmi ťažko, ale postupne museli nájsť cestu k rokovaciemu stolu, kde ich tlačila už spomínaná klauzula V. bodu mierovej zmluvy, ktorá hovorila o vzájomnej dohode v problematike Maďarov v Československu.

Po 15. októbri 1946 sa obe strany museli vyrovnáť s novou situáciou.⁶⁹ Výsledky mierovej konferencie v Paríži rozhodujúcim spôsobom ovplyvnili vnútorné opatrenia riešenia maďarskej otázky, najmä reslovakizáciu a deportácie Maďarov do Čiech. Začiatok presídľovania Maďarov do Čiech mal byť re-

⁶⁷ AMZV ČR Praha, f. GS-A, kart. 163. Prehľad správ z Budapešti z 19. 10. 1946.

⁶⁸ ROMSICS, Ignác: *Parížska mierová zmluva z roku 1947*. Bratislava: Kalligram, 2008, s. 297.

⁶⁹ Podrobnejšie sa problematike po skončení mierovej konferencie venuje štúdiá Štefana Šutaja *Rokovania medzi Československom a Maďarskom o výmene obyvateľstva v období od ukončenia mierovej konferencie v Paríži do podpisu mierovej zmluvy*. In: PETRUF, Pavol a kol.: *Slovensko a Československo v XX. storočí. Vybrané kapitoly z dejín vnútornej i zahraničnej politiky. K 70. narodeninám PhDr. Dagmar Čiernej – Lantayovej, DrSc.* Bratislava: Historický ústav SAV vo vydavateľstve Typoset print, 2010, s. 203 – 225.

zervným riešením za výmenu obyvateľstva odmietanú Maďarskom.⁷⁰

„Realizácia dohody o výmene obyvateľstva,“ ako zdôraznil 31. októbra 1946 v zahraničnom výbore parlamentu V. Clementis, sa pre československú vládu v daných súvislostiach stala nielen súčasťou riešenia maďarskej otázky, ale aj „otázkou existencie tých Slovákov, ktorí sa k výmene prihlásili a nad ktorými sme prevzali určitý druh konzulárnej ochrany“.⁷¹

Problémy s realizáciou výmeny obyvateľstva boli jedným z dôvodov deportácií osôb maďarskej národnosti do Čiech v rámci náboru pracovných síl. Ten sa stal príčinou pokračujúcich sporov medzi ČSR a Maďarskom, vzájomného obviňovania z porušovania medzinárodných dohôd a ľudských práv a dohadovania o tom, či ich porušuje ČSR tým že uskutočňuje pracovnú mobilizáciu – deportácie osôb maďarskej národnosti na práce do Čiech, alebo Maďarsko, ktoré nechce plniť podpísanú dohodu o výmene obyvateľstva. Rukojemníkmi sa stali Slováci čakajúci na presídlenie v Maďarsku a Maďari, ktorí boli deportovaní na práce do Čiech.

Československá strana vychádzala z toho, že Maďarsko nie je ochotné prijať ideu transferu obyvateľstva maďarskej národnosti zo Slovenska, a preto si vyhradzovala právo postupovať v tejto otázke vnútropolitickými prostriedkami. Po tom, čo sa začali uskutočňovať deportácie, maďarská strana, ktorá proti svojej vôli prijala myšlienku výmeny obyvateľstva, považovala prebiehajúci odsun za porušenie dohôd. Blížilo sa podpísanie mierovej zmluvy a obe strany si začali uvedomovať, že bude potrebné vytvoriť možnosti obnovenie rokovaní o riešení naj-

⁷⁰ SNA Bratislava, f. ÚP SNR, inv. č. 116, kart. 114.

⁷¹ ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar: *Podoby česko-slovensko-maďarského vzťahu 1938 – 1949*. Bratislava: Veda, 1992, s. 105 – 106.

dôležitejších otázok slovensko-maďarských vzťahov. Nové rokovania nakoniec viedli k tomu, že ČSR zastavila deportácie Maďarov do Čiech a Maďarsko súhlasilo so začatím výmeny obyvateľstva.⁷²

LITERATÚRA

- BADE, Klaus J. *Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou století*. Praha: Nakladatelství Ludové noviny, 2005.
- ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar: *Podoby česko-slovensko-maďarského vzťahu 1938 – 1949*. Bratislava: Veda, 1992.
- ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar: *Tradícia a dejiny. Vybrané kapitoly zo slovensko-maďarských a slovensko-ruských vzťahov (1934 – 1949)*. Bratislava: Historický ústav SAV vo vydavateľstve Typoset print, 2009.
- IRMANOVÁ, Eva: Postavení maďarské menšiny na Slovensku po roce 1945. In: *Česko-slovenská historická ročenka*, Brno, 2002.
- KLIMKO, Jozef – MICHÁLEK, Slavomír a kol.: *Mierové zmluvy v kontexte geopolitiky 20. a 21. storočia*. Bratislava: Paneurópska vysoká škola a Historický ústav SAV, 2013.
- KRNO, Dalibor, M.: *Jednali jsme o mír s Maďarskem*. Praha: Orbis, 1947.
- KUGLER, József: *Lakosságcsere a délkelet-alföldön 1944 – 1948*. Budapest: MTA, Kisebbségkutató Műhely, 2000.
- KUKLÍK, Jan: Britská diplomacie a československé požadavky na mierovou smlouvu s Maďarskem. In: KLIMKO, Jozef – MICHÁLEK, Slavomír a kol.: *Mierové zmluvy v kontexte geopolitiky*. Bratislava: Paneurópska vysoká škola a Historický ústav SAV, 2013.

⁷² Podrobnejšie ŠUTAJ, Štefan: Obnovenie rokovaní o výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom po podpísaní mierovej zmluvy v roku 1947. In: IVANIČKOVÁ, Edita et al.: *Kapitoly z histórie stredoeurópskeho priestoru v 19. a 20. storočí. Pocta k 70-ročnému jubileu Dušana Kováča*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2011, s. 378 – 400.

- POPÉLY, Árpád: Plány na vysídlenie maďarského obyvateľstva v rámci výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom. In: *Fórum. Spoločenskovedná revue*, 2009, s. 47 – 67.
- ROMSICS, Ignác: *Parížska mierová zmluva z roku 1947*. Bratislava: Kalligram, 2008.
- SÁPOSOVÁ, Zlatica: Sťažnosti Slovákov k výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom v dokumentoch MZV. In: SÁPOSOVÁ, Zlatica – ŠUTAJ, Štefan (ed.): *Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Prešov: Universum, 2010, s. 191 – 203.
- ŠMIGEL, Michal – KMEŤ, Miroslav: Výmeny obyvateľstva v strednej a východnej Európe v kontexte druhej svetovej vojny (na pozadí percepcie a názorov). In: SÁPOSOVÁ, Zlatica – ŠUTAJ, Štefan (ed.): *Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Prešov: Universum, 2010, s. 50 – 66.
- ŠUTAJ, Štefan: *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava: Veda, 1993.
- ŠUTAJ, Štefan: *Nútené presídlenie Maďarov do Čiech*. Prešov: Universum, 2005.
- ŠUTAJ, Štefan: A csehszlovák kormánypolitika és a lakosságcsere. In: MOLNÁR, Imre – SZARKA, László (ed.): *Öthontalan emlékezet*. Komárom: MTA Kisebbségkutató Intézet, Kecskés László Tarság, Budapest, 2007, p. 81 – 92.
- ŠUTAJ, Štefan (ed.): *Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Prešov: Universum, 2010.
- ŠUTAJ, Štefan: Rokovania medzi Československom a Maďarskom o výmene obyvateľstva v období od ukončenia mierovej konferencie v Paríži do podpisu mierovej zmluvy. In: PETRUF, Pavol a kol.: *Slovensko a Československo v XX. storočí. Vybbrané kapitoly z dejín vnútornej i zahraničnej politiky. K 70. narodeninám PhDr. Dagmar Čiernej-Lantayovej, DrSc.* Bratislava: Historický ústav SAV vo vydavateľstve Typoset print, 2010. 203 – 224.

- ŠUTAJ, Štefan: Variácie stop Trianonu v politickej pamäti. In: DEJMEK, Jindřich – LOUŽEK, Marek (ed.): *Trianonská smlouva. Devadesát let poté*. Praha: CEP – Centrum pro ekonomiku a politiku, 2010, s. 69 – 97.
- ŠUTAJ, Štefan: Obnovenie rokovaní o výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom po podpísaní mierovej zmluvy v roku 1947. In: IVANIČKOVÁ, Edita et al.: *Kapitoly z histórie stredoeurópskeho priestoru v 19. a 20. storočí. Pocta k 70-ročnému jubileu Dušana Kováča*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2011, s. 378 – 400.
- ŠUTAJ, Štefan: Trianon a szlovákiaia történelmi emlékezeten. In: *Limes*, XXIV évfolyam, 89. szám, 2011, 1, s. 71 – 86.
- ŠUTAJ, Štefan: Rokovania o mieri s Maďarskom a ich vplyv na postavenie maďarskej menšiny na Slovensku. In: *Acta Universitatis Carolinae. Iuridica*, 1, 2013, s. 277 – 299.
- ŠUTAJ, Štefan: *Parížska konferencia 1946 a mierová zmluva s Maďarskom*. Prešov: Universum, 2014. 403 s.
- ŠUTAJ, Štefan: The Czechoslovak-Hungarian Disputes over The Cultural Heritage and Article 11 of the Peace Treaty with Hungary from 1947. In: VYMĚTALOVÁ, Karla – Knapík, Jiří (ed.): *Processes of Cultural Exchange in Central Europe in 1800 – 2000*. Opava: Slezská univerzita, 2014, s. 255 – 284.
- ŠUTAJ, Štefan: *Paris Conference 1946 – organizational principles of the Peace Conference*. In: *Central European Papers*, Vol. 3, N. 2, 2015, p. 45-62.
- ŠUTAJ, Štefan: Transfer of Hungarians from Slovakia in Czechoslovak Politics before Paris Peace Conference 1946. In: *Central European Papers*, Vol. 3, N. 1, 2015, s. 63 – 88.
- ŠUTAJ, Štefan: Problematika revizionizmu a príprava mierovej zmluvy s Maďarskom po druhej svetovej vojne. In: ROGULOVÁ, Jaroslava – HERTEL, Maroš a kol.: *Adepti moci a úspechu. Etablovanie elít v moderných dejinách*. Bratislava: Veda, 2016, s. 247 – 266.
- ŠUTAJ, Štefan – MOSNÝ, Peter – OLEJNÍK, Milan: *Prezidentské dekréty Edvarda Beneša v povojnovom Slovensku*. Bratislava: Veda, 2002.
- THER, Philippe: *Temná stránka národních států. Etnické čistky v moderní Evropě*. Praha: Argo, 2017.

- VACULÍK, Jaroslav: *Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků v letech 1945 – 1950*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1993.
- VADKERTY, Katalin: *A belső telepítések és a lakosságcsere*. Bratislava: Kalligram, 1999.
- VADKERTY, Katalin: *Mad'árská otázka v Československu 1945 – 1948*. Bratislava: Kalligram, 2002.
- WIEDEMANN, Andreas: *„Pojď s námi budovat pohraničí!“ Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945 – 1952*. Praha: Prostor, 2016.

The population exchange between Czechoslovakia and Hungary in the context of the formation of post-war Europe

The article devoted to the ethnic swap between Czechoslovakia and Hungary deals with the international political context of this historical event. The essay follows the activities related to the design of the situation of the Hungarian minority in Czechoslovakia after the end of the Second World War, both in London and in the liberated Czechoslovakia. Particular attention is paid to population exchanges in connection with the preparation and implementation of the 1946 Paris Conference on Peace Treaty. The paper sets out the basic lines of solutions to the problems of the ethnic swap and the situation of Hungarians in Czechoslovakia in terms of Czechoslovakian and Hungarian diplomacy. The final part of the study addresses the new conditions and contexts in which the population exchange after the conclusion of the peace conference was conceived.

Akcia *Mať volá* v kontexte povojnovej situácie v Maďarsku, Rumunsku, Bulharsku a Juhoslávii

MIROSLAV KMEŤ

Vojnová porážka nemeckého nacizmu a jeho satelitných režimov v stredovýchodnej Európe neznamenal zároveň nástup tolerancie či porozumenia národov. Práve povojnové obdobie rokov 1945 – 1948 sa vyznačovalo zložitou sociálnou, ekonomickou, bezpečnostnou a politickou situáciou – komplikovanou úpornou snahou Sovietskeho zväzu presadiť v týchto krajinách prokomunistické či zjavne komunistické politické sily a režimy. Keith Lowe konštatoval: „*Koniec vojny neznamenal žiaden zrod novej éry etnickej harmónie v Európe. V skutočnosti sa v mnohých častiach Európy mnohé napätia zhoršili. Židia sa naďalej stávali obeťami prenasledovania presne tak ako vo vojne samotnej. Menšiny sa všade znovu stali politickými terčmi, čo v mnohých častiach kontinentu viedlo k podobne odporným zverstvám, aké spáchali nacisti. (...) Medzi rokmi 1945 až 1947 (...) boli v najväčších etnických čistkách ľudskej histórie z vlastných krajín vyhnané desiatky miliónov mužov, žien a detí. (...) Kultúrna diverzita, ktorá bola predtým, ba i počas vojny integrálnou časťou európskej krajiny, dostala svoj konečný úder vlastne až po skončení vojny.*“¹ Krajanské komunity maďarských, rumunských, juhoslovanských a bul-

¹ LOWE, Keith: *Krutý kontinent. Krv, chaos a bezprávie v Európe 1944 – 1949*. Bratislava: Premedia, 2014, s. 15 – 16.

harských Slovákov prežívali v období rokov 1944/1945 – 1948 mimoriadne závažné obdobie svojich dejín. Išlo o časy tzv. ľudových demokracií (či tzv. zdanlivej demokracie²), ktoré prerástli do nastolenia komunistických totalitných režimov. Vo všetkých spomenutých krajinách sa radikálne zmenili spoločensko-politické a sociálno-ekonomické pomery. Ako rozhodujúca politická sila sa presadili početne veľmi rýchlo rastúce domáce komunistické strany pôsobiace v intenciách politiky novej svetovej veľmoci – Sovietskeho zväzu.

Povojnová Československá republika predstavovala špecifický kvázidemokratický režim pod zjavným sovietskym vplyvom. Prezident Edvard Beneš uvažoval už v londýnskom exile o otázke menšín ako o veľkom probléme pre existenciu čs. štátu, samozrejme, najmä pod vplyvom udalostí jesene 1938 a prvých mesiacov roka 1939. V zákulisí čs. exilovej vlády sa objavili návrhy, ako vyriešiť národnostný problém v Československu tak, aby sa stalo dominantne štátom Čechov a Slovákov. Menej známou skutočnosťou je, že nešlo len o vysídlenie príslušníkov neslovanských menšín, ale aj slovanských (Poliaci mali odísť do Poľska, Rusíni a Ukrajinci do Sovietskeho zväzu, nebol ani záujem udržať pre čs. štát Podkarpatskú Rus), a to aj napriek prezidentovmu „všeslovanskému“ zaujatiu.

Československo postupne uzavrelo päť reemigračných dohôd (dve so Sovietskym zväzom, ďalej s Bulharskom, Juhosláviou a protokol o dohode s Rumunskom – samotná dohoda však nebola podpísaná) a jednu o výmene obyvateľstva s Ma-

² HUSÁRIK, Pavel: *Dejiny a tradície Slovákov v Rumunsku*. Nadlak: Vyd. Ivan Krasko, 2005, s. 103.

d'arskom.³ Z niektorých štátov (Francúzsko, Poľsko a i.) sa návrat krajanov uskutočnil na základe dohôd o repatriácii.

V súvislosti s rozpormi politických vízií Milana Hodžu a Edvarda Beneša Rudolf Chmel konštatoval: „*Benešova proruská a všeslovanská orientácia, umocnená a deformovaná potom sovietskou hegemóniou, sa ukázala ako retrográdna.*“⁴ Práve táto politika však vyústila do stavu, že dnes je Česká republika etnicky homogénnym štátom. Masové presídľovanie obyvateľstva sa odohrávalo v európskom kontexte a možno v zásade kvitovať, že na Slovensku nedošlo k takým hrozným krvavým excesom ako pri odsune Ukrajincov, Rusínov a Bielorusov z Poľska a vnútri Poľska, pri vyhánaní Slovákov do Československa, k vraždám a masovým popravám v Čechách a na Morave na nemeckom obyvateľstve. Odsun Nemcov predstavoval obrovský zásah do vnútorných povojnových pomerov povojnovej ČSR, ktorá sa týmto zbavila faktora z hľadiska nedávnej skúsenosti považovaného za zdroj nestability, ohrozenia vnútornej súdržnosti a bezpečnostné riziko.⁵ Uvedené obavy sa však týkali aj maďar-

³ Prvá reemigračná dohoda bola protokolom k zmluve medzi ČSR a ZSSR o Zakarpatskej Ukrajine z 29. júna 1945, ktorý umožnil tamojším Čechom a Slovákom presídliť sa do vlasti a uplatniť nárok na zanechaný majetok. Druhou bola recipročná československo-sovietska zmluva z 10. júla 1946, ktorá umožňovala reemigráciu volynských Čechov zo ZSSR do ČSR a naopak, československých Ukrajincov, Bielorusov a Rusov z Československa do ZSSR. Ďalšia dohoda, ktorá mala charakter protokolu, bola uzavretá 10. júla 1946 s Rumunskom. Reemigračná zmluva s Juhosláviou bola podpísaná takisto vo forme protokolu 13. novembra 1948, no zhoršenie medzištátnych vzťahov neumožnilo jej realizáciu. S Bulharskom bola dohoda uzavretá 6. mája 1949.

⁴ ŠEBESTA, Štefan (ed.): *Pavol Lukáč: Milan Hodža v zápase o budúcnosť Európy v rokoch 1939 – 1944*. Bratislava: Ústav politických vied SAV – Veda, 2005, s. 11.

⁵ VYKOUKAL, Jiří – LITERA, Bohuslav – TEJCHMAN, Miroslav: *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovietskeho bloku 1944 – 1989*. Praha: Nakladatelství Libri, 2000, s. 130.

ského obyvateľstva a napriek absencii brutálneho násillia sprevádzalo vysídľovanie či tzv. výmenu obyvateľstva množstvo krívd, nespravodlivosti a existenčného ohrozenia veľkého počtu ľudí.

Súčasťou čs. riešenia problému menšín bol tzv. návrat krajanov do materskej krajiny, do vlasti. Táto myšlienka nebola ničím novým, prvýkrát sa objavila už v súvislosti s úvahami o vzniku samostatného československého štátu (1918). V medzivojnovom období následne nastalo v Československej republike množstvo prípadov individuálnej reemigrácie. Nové prístupy k otázke návratu krajanov zo zahraničia do vlasti sa však začali realizovať až po skončení druhej svetovej vojny,⁶ no ešte počas vojny sa v čs. vláde v Londýne zrodil nápad vymeniť obyvateľov medzi Maďarskom a Československom. Napr. v správe plk. F. Moravca z 8. júna 1941 je v súvislosti s Maďarskom uvedená lakonická poznámka: „*Hodža plně souhlasí – výměna obyvatelstva;*“⁷ resp. v materiáli J. Smutného z 15. septembra 1943, podávajúceho sumár spravodajských informácií prezidentovi E. Benešovi, sa uvádza: „*Počítá se, že jižní hranice Slovenska se vrátí na čáru z roku 1938 a že maďarské obyvatelstvo se vystěhuje nebo vymění Slováky z Maďarska.*“⁸

Obnovený čs. štát prijal v povojnových rokoch približne 200-tisíc Čechov a Slovákov z oblastí osídlených slovenskými a českými krajanmi žijúcimi dlhšie či kratšie obdobie v zahraničí⁹ – v Maďarsku, Rumunsku, Bulharsku, Juhoslávii, Francúz-

⁶ Bližšie NOSKOVÁ, Helena: *Reemigrace Čechů a Slováků z Jugoslávie, Rumunská a Bulharska (1945 – 1954)*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČS, 2000. 297 s.; VACULÍK, Jaroslav: *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, 2002. 228 s.

⁷ OTÁHALOVÁ, Libuše – ČERVINKOVÁ, Milada (ed.): *Dokumenty z historie československé politiky 1939 – 1943 II*. Praha: Academia, 1966, s. 226.

⁸ Tamže, s. 729.

⁹ Rozlišovali sa termíny reemigrácia a repatriácia.

sku, Belgicku, Poľsku, Nemecku, Rakúsku, Sovietskom zväze (tam najmä na Volyni, historickom regióne na teritóriu dnešnej severozápadnej Ukrajiny, a na Podkarpatskej Rusi, považovanej už od júna 1945 za zahraničie) a inde,¹⁰ ktorí mali posilniť demografickú a hospodársku stabilitu štátu. Archívne zdroje a autori štúdií, pravda, udávajú rôzne počty reemigrantov a repatriovaných občanov. Podľa sčítania obyvateľstva v roku 1950 sa presídlilo do Československa presne 169 417 osôb, kým *Konečná zpráva o reemigraci* z 28. 2. 1950 udáva počet 202 526 osôb.¹¹

Záznam z návštevy zahraničných Slovákov (konkrétne delegácií z Maďarska, Juhoslávie a Rumunska) u prezidenta E. Beneša na Pražskom hrade 12. júla 1945 obsahuje toto jeho vyhlásenie: „*Presídlenie zahraničných Slovákov do vlasti je pre nás tak po stránke národnej, ako i štátnej veľmi dôležité. Je to nový druh revolúcie. Znamená to veľký a ďalekosiahly zásah do dejín, veľkú pomoc pre národ doma a záchranu pre Vás tam za hranicami žijúcich. Náš štát bude takto silnejší a pevnejší. Bude prebudovaný a upevnený.*“ [...] „*Žiadam Vás všetkých, aby ste doma vo vašom prostredí húževnate pôsobili na vašich krajanov, aby sa čím vo väčšom počte vrátili do vlasti. Hovorím vám otvorene, my Vás chceme mať doma; my vás zveme domov, všetkých.*“¹² Benešovo vyhlásenie malo svoje dôsledky – čs. úrady (Československá presídľovacia komisia) informovali

¹⁰ ZELENÁK, Štefan: Dlhá cesta k domovu. In: *Slováci v zahraničí 24 (Mať volá II)*, 2008, s. 19.

Podľa sčítania obyvateľstva v roku 1950 sa presídlilo do Československa 169 417 osôb. BENŽA, Mojmir: Reemigrácia vo výsledkoch sčítania ľudu v roku 1950. In: *Slováci v zahraničí 24 (Mať volá II)*, 2008, s. 25.

¹¹ Iné údaje má publikácia Státního úřadu statistického – *Osídlení pohraničí v letech 1945 – 52* (1953). VACULÍK, Jaroslav: *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, 2002, s. 186.

¹² Slovenský národný archív, Bratislava, osobný fond Granatier, šk. 4, inv. č. 171.

Poverenctvo vnútra v Bratislave o vlne samovoľnej, neorganizovanej reemigrácie Slovákov z Rumunska, Bulharska a Juhoslávie, čím vznikla akútna potreba túto záležitosť okamžite riešiť. Pristáhalci pritom argumentovali práve poukázaním na Benešovu výzvu: „*Pri poukazovaní reemigrantom na neoprávnenosť a ilegálnosť ich postupu, títo jednoducho odpovedajú, že poslúchli hlas pána prezidenta ČSR, ktorý rádiom volá do vlasti krajanov z celého sveta.*“¹³

V štátoch s populáciou dolnozemskej Slovákov sa rozvinula propagačná kampaň *Mať volá*, ktorá do značnej miery rozdelila jednotlivé komunity. Tzv. výmena obyvateľstva kulminovala práve v roku 1947. Vtedy z Maďarska presídlilo sa 30 888 Slovákov z celkového počtu 53 167 za roky 1945 – 1950.¹⁴

Celkovo možno konštatovať, že reemigrácia zahraničných Slovákov a Čechov vrcholila v roku 1947, keď do Československa prišlo 80 920 osôb, išlo teda o 47,76 % z počtu všetkých reemigrantov.¹⁵ Možnosť reemigrácie do Československa využila vyše polovica rumunských Slovákov v počte 23 406 osôb, z toho v rokoch 1947 – 1948 17 491, pričom prvý transport vycestoval z Rumunska 17. februára 1947.¹⁶ Z Juhoslávie sa do Československa presťahovalo najmenej Slovákov, a to nielen z dôvodu roztržky režimu so sovietskym blokom. Do roku 1950 to bolo spolu 7 295 osôb, z toho v roku 1945 prišlo 1 195 osôb, v roku 1946 2 859 a v roku 1947 sa presťahovalo 1 859 osôb.¹⁷

¹³ Z faksimile dokumentu datovaného 24. 12. 1946, z prílohy publikácie ZELEŇÁK, Štefan (ed.): *Kultúrno-spoločenské aktivity Slovákov žijúcich v Bulharsku a na Slovensku*. Bratislava: Spolok Slovákov z Bulharska, 2016.

¹⁴ BENŽA, Mojmir: Reemigrácia vo výsledkoch sčítania ľudu v roku 1950. In: *Slováci v zahraničí 24 (Mať volá II)*, 2008, s. 29.

¹⁵ Tamže, s. 25.

¹⁶ PORUBSKÝ, Juraj: Niekoľko poznámok k návratu Slovákov z Rumunska. In: *Slováci v zahraničí 24 (Mať volá II)*, 2008 s. 246 – 247.

¹⁷ BENŽA, Mojmir: Reemigrácia vo výsledkoch sčítania ľudu v roku 1950. In: *Slováci v zahraničí 24 (Mať volá II)*, 2008, s. 29.

Bulharsko opustila takmer celá slovenská komunita (asi 95 %, spolu 2 516 osôb),¹⁸ takže od konca 40. rokov už fakticky prestala v Bulharsku (v regióne mesta Plevén) jestvovať. Najväčšiu skupinu povojnových prisťahovalcov v ČSR tvorili krajanovia z Maďarska (podľa J. Vaculíka 71 787 ľudí), druhú Česi z Volyně (38 859) a tretiu Slováci a Česi z Rumunska (21 001).¹⁹

Aká však bola politická a sociálno-ekonomická situácia v uvedených krajinách? Čo viedlo ľudí k rozhodnutiu opustiť rodnú zem s hrobmi príbuzných a s nehnuteľnosťami a odísť do krajiny dávnych predkov?

Povojnová realita Maďarska bola trestná. Podľa L. Kontlera sa Maďarsko zaradilo ku krajinám najviac spustošeným vojnou, pričom ho v tom predstihli iba Poľsko, Sovietsky zväz, Nemecko a Juhoslávia. Vojnou si vyžiadala životy vyše 1 milióna obyvateľov Maďarska, z toho polovicu tvorili obeť holokaustu. V zime 1944 – 1945 opustilo krajinu takmer milión Maďarov, ktorí jednak poslúchli nariadenia vlády šípových krížov (*nilašovcov*) na evakuáciu, jednak sa obávali sovietskej okupácie. Stotisíc z nich sa nikdy nevrátilo. Kým 300-tisíc Maďarov, ktorí kapitulovali pred západnými spojencami, bolo prepustených v priebehu roka 1946, polovica z približne 600-tisíc zajatcov (vrátane vyše stotisíc civilistov) bola deportovaná predovšetkým do pracovných táborov v Sovietskom zväze a títo ľudia, pokiaľ prežili útrapy, sa vrátili až v roku 1947, príp. v nasledujúcich rokoch.²⁰ V období povojnovej rekonštrukcie maďarské-

¹⁸ BOTÍK, Ján: *Slováci v Bulharsku*. Bratislava: Slovenské národné múzeum, 1994, s. 66; BENŽA, Mojmir: Reemigrácia vo výsledkoch sčítania ľudu v roku 1950. In: *Slováci v zahraničí 24 (Mať volá II)*, 2008, s. 29. Treba poznamenať, že Benžom uvádzané počty zahŕňujú Slovákov aj Čechov.

¹⁹ VACULÍK, Jaroslav: *Poválečná reemigrácia a usídľovanie zahraničných krajanů*. Brno: PF MU, 2002, s. 82 – 83.

²⁰ KONTLER, László: *Dějiny Maďarska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s. 357.

ho štátu bola preto núdza o pracovné sily vo vojnu zdevastovanej krajine.

Vládne kruhy v tomto období hľadali vinníkov, ktorí zapríčinili negatívny smer vývoja Maďarska počas 2. svetovej vojny. Kolektívnu vinu jednoznačne pripísali nemeckým obyvateľom krajiny,²¹ ktorých väčšinu – vyše 135-tisíc – následne vysťahovali do Nemecka. Ďalších 60- až 70-tisíc Nemcov bolo deportovaných do Sovietskeho zväzu na „potrestanie“ či na nútené práce.²² Navyše štát opustilo ešte približne 200-tisíc Maďarov, ktorí v obavách pred „opaterou“ tzv. ľudovej demokracie radšej emigrovali na Západ. Šírili sa obavy o Maďarov, ktorí zostali mimo obnovených hraníc. Postoje istej významnej časti intelektuálov vyjadril István Bibó v stati *Mierová zmluva a maďarská demokracia*: „*Neprosíme o odpustenie Čechov, Slovákov, Rumunov, lebo im sú takisto vlastné tie isté emócie, ktoré zaviedli nás tam, kam sme sa dostali. Pocit hanby môžeme mať azda iba voči Juhoslávii. Dôraz však treba klásť predovšetkým na to, aby sme sa hanbili najmä pred našimi starými otcami, ktorí boli lepší ako my, a pred našimi vnukmi, ktorí, ako dúfame, budú lepší od nás.*“²³ Zjavne ani I. Bibó, funkcionár maloroľníckej strany, nedokázal vnímať bezohľadnú národnostnú politiku horthyovského režimu (aj s jeho povojnovými dôsledkami). Teda obdobia, na ktoré jedna Komlóšanka spomínala takto: „*Keď niekto chcel študovať, kúpiť nehnuteľný majetok alebo chcel byť ako občan činný vo verejnom živote, bol nútený pomadžarčiť si meno. Na školách učitelia nútili žiakov písať si národnosť maďarskú. Na školách sa vyučovalo v maďarčine,*

²¹ Nemci žili na maďarskom území od stredoveku hlavne v mestách, najpočetnejšie enklávy vidieckeho osídlenia však vznikli v priebehu 18. storočia po vyhnaní Osmanov z Uhorska.

²² LENDVAI, Paul: *Tisíc let maďarského národa*. Praha: Academia, 2002, s. 285.

²³ BIBÓ, István: *Bieda východoeurópskych malých štátov*. Bratislava: Kalligram, 1996, s. 235.

až na prvú triedu, v ktorej bol šlabikár slovenský, vo vyšších triedach sa len náboženstvo vyučovalo v slovenčine. Cez prestávky, cestou domov sme sa museli rozprávať len po maďarsky. Na tieto práce boli poverení učiteľom žiaci, ktorí hlásili, kto sa rozprával po slovensky. Potom nastali fyzické tresty, neskôr písanie trestu 50- –100-krát v maďarčine. Nikto nás neučil o našich predkoch, prečo prišli na Dolnú zem. [...] Nepoznali sme dejiny Slovákov a Slovenska, ako ani literárnych dejateľov, pravopis (o tom sme ani nepočuli, či jestvuje tordé a mákké i). Literatúra, slovenské básne a podobné boli pre nás neznáme...“²⁴

Majoritní Maďari vnímali negatívne následky vojny a povojnovej situácie – brutalitu sovietskych okupačných vojsk, policajnú perzekúciu, hlavne zo strany Štátnej bezpečnosti (ÁVO),²⁵ súdne procesy a emigráciu množstva obyvateľov – aj ako „židovskú pomstu“.²⁶ Maďari židovského pôvodu totiž zastávali mnohé posty v štátnom aparáte, polícii, štátnej bezpečnosti, ľudovom súdnictve, čo živilo v majoritnom etniku negatívne predstavy o Židoch, ale vstupovali do toho aj problémy zásobovania, inflácie a rozširovanie čierneho obchodu. Začali sa šíriť antisemitské fámy, čo napokon vyústilo dokonca i do pogromov. V tejto politicko-spoločenskej klíme sa začala riešiť aj výmena obyvateľstva a propaganda akcie *Mat' volá*. Čs. propaganda ponúkala hmotné zabezpečenie, životné istoty i vyššiu životnú úroveň atď., čo bezpochyby mnohých a najmä zo slabších sociálnych vrstiev zaujalo.

²⁴ CHLEBNICKÝ, Ján (ed.): *Komlósska čítanka/Komlósi olvasókönyv*. Békésska Čaba: Slovenský výskumný ústav, 2000, s. 162.

²⁵ V septembri 1948 sa zmenil názov na Úrad štátnej bezpečnosti, skratka ÁVH.

²⁶ GYURGYÁK, János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest: Osiris Kiadó, 2001, s. 583 – 584.

V mimoriadne ťažkej situácii bolo aj obyvateľstvo povojnového Rumunska, čo tiež napomohlo až k enormnému rastu komunistickej strany, ktorá mala i vlastnú ozbrojenú zložku – tzv. vlastenecké gardy. Obchodné dohody so Sovietskym zväzom z januára 1945 potvrdili totálnu podriadenosť rumunského hospodárstva sovietskym záujmom, hoci ich vláda vydávala za veľkú pomoc ochromenému hospodárstvu Rumunska. Sovietsky zväz úplne kontroloval ťažbu ropy, uránu, dreva, leteckú a námornú dopravu. Zmanipulované voľby z 19. novembra 1946 umožnili, že moc komunistov sa postupne konsolidovala, legalizovala a dovtedajšie perzekúcie mohli prerásť do otvoreného teroru, opierajúceho sa o autoritu štátu.

Mierová zmluva s Rumunskom z februára 1947 uznávala rumunsko-sovietske hranice podľa stavu k 1. januáru 1941, pričom pre Rumunsko bol potvrdený štatút agresora. Jeho vstup do vojny sa nepočítal od 24. augusta 1944, ale až od 12. septembra, čím bolo vlastne negované vlastné vystúpenie proti totalite a Sovietsky zväz získal právo na vojnovú korisť, paradoxne v spojeneckom štáte. Rumunsko sa takto ocitlo v podobnej situácii ako Maďarsko.²⁷ Červená armáda skonfiškovala mnoho zariadení a produktov ako vojnovú korisť a navyše Rumunsko bolo povinné zaplatiť reparácie vo výške 300 mil. dolárov (niektorí autori uvádzajú, že celková exploatácia Rumunska predstavovala až 2 mld. dolárov).²⁸ Masové politické perzekúcie v rokoch 1946 – 1947 priviedli do väzenia asi 60-tis. ľudí. Tisíce Rumunov emigrovalo do zahraničia. Kráľ Michal bol donútený 30. decembra abdikovať a ihneď opustil krajinu. V týchto pod-

²⁷ TREPTOW, Kurt W.: *Dějiny Rumunska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000, s. 345.

²⁸ VYKOUKAL, Jiří – LITERA, Bohuslav – TEJCHMAN, Miroslav: *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989*. Praha: Nakladatelství Libri, 2000, s. 196.

mienkach došlo k hospodárskemu bankrotu štátu, umocneného trojročným bašovaním sovietskej okupačnej správy, rumunský štát musel zaplatiť aj škody spôsobené jeho armádou na území Sovietskeho zväzu a financovať pobyt sovietskej okupačnej armády. Rok 1947 bol charakteristický nebývalým hospodárskym rozvratom, poľnohospodárska produkcia poklesla na polovicu, priemysel dosiahol len tretinu predvojnovnej produkcie. V niektorých regiónoch dokonca prepukol hladomor s desiatkami tisíc obetí. Peňažná reforma v tomto roku zruinovala väčšinu obyvateľstva, keďže si ľudia mohli vymeniť iba malé sumy a valúty a zlato museli odovzdať štátu.²⁹

Podobné okolnosti sprevádzali aj soviétizáciu Bulharska a Juhoslávie – aj keď práve v Juhoslávii išlo o výraznejšie špecifiká a tamojší komunistický režim sa v roku 1948 vymanil zo Stalinovho bloku. Ústavodarná skupština (vzišla z volieb 11. 11. 1945) na svojom prvom zasadnutí 29. novembra 1945 zrušila monarchiu a vyhlásila Federatívnu ľudovú republiku Juhosláviu. Čoskoro, 31. januára 1946, bola prijatá nová ústava, v podstate kopírujúca stalinskú ústavu z roku 1936. Maďarská, slovenská, rumunská a ďalšie národnosti dostali práva podľa vzoru sovietskej národnostnej politiky.³⁰

Juhoslovanskí komunisti pod vedením Josipa Broza Tita chceli vybudovať základy socializmu čo najskôr. Soviétizácia hospodárstva prebiehala štandardne znárodňovaním v sektore priemyslu, dopravy a financií a v poľnohospodárstve zakladaním družstiev. Už v auguste 1945 bol prijatý zákon o pozemkovej reforme, ktorý obmedzil maximálne pozemkové vlastníctvo

²⁹ TREPTOW, Kurt W.: *Dějiny Rumunska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000, s. 345 – 346.

³⁰ VYKOUKAL, Jiří – LITERA, Bohuslav – TEJCHMAN, Miroslav: *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989*. Praha: Nakladatelství Libri, 2000, s. 214.

na 30 ha. Bez náhrady bola vyvlastnená pôda dovtedy patriaca bankám, priemyselným podnikom, cirkvám, kláštorom, emigrantom. Spolu bolo vyvlastnených 1,6 mil. ha pôdy hlavne vo Vojvodine a Slavónii, zabratej Nemcom a Maďarom. Približne 600-tis. ha pozemkov sa rozdelilo vojnovým veteránom a bezzemkom; takto sa do Vojvodiny presunulo mnoho rodín z Čiernej Hory a iných neúrodných oblastí.³¹ Režim si vytvoril rad nepriateľov, ktorých terorizoval – ako napr. roľníkov, čoraz nespokojnejších s poľnohospodárskou politikou Titovho režimu. Polícia a štátna bezpečnosť (UDB) sa podieľali na násilnom výkupe obilia a organizovali zastrašujúcu kampaň proti bohatým a stredným roľníkom. S narastajúcimi hospodárskymi ťažkosťami začal komunistický režim hľadať vinníkov neúspechu plnenia hospodárskych plánov direktívne a nepružne riadených z jedného centra.³² Táto kampaň znamenala veľké fyzické i psychické utrpenie a stála život mnohých nevinných ľudí.

Na základe uvedeného je zrejmé, že príčiny vysťahovania sa krajanov do ČSR boli najmä sociálno-ekonomické, netreba však zabúdať ani na nacionálne a psychické či emocionálne príčiny. Slovensko – krajina predkov – ponúkala predsa len lepšie životné podmienky, než to bolo v domovských štátoch, navyše táto ponuka bola znásobená masívnou propagandou. Okamžité výhody života v ČSR sa naskytili hlavne sociálne slabším vrstvám, ako aj baníkom, priemyselným robotníkom, remeselníkom živnostníkom, príslušníkom inteligencie. Na druhej strane sa ukázalo, že povojnová ČSR nedokázala poskytnúť adekvátnu náhradu roľníkom, keďže na Slovensku nebol dostatok voľnej poľnohospodárskej pôdy. Čs. úrady to riešili sťahovaním pri-

³¹ Tamže, s. 212.

³² ŠESTÁK, Miroslav a kol.: *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998, s. 504 – 506.

sťahovaných Slovákov do Sudet, do sídel opustených odsunutým nemeckým obyvateľstvom, kde mali nedostatok populácie či pracovných síl čiastočne doplniť aj nútene vysídlení Maďari zo Slovenska.

Hlavné dôvody reemigrácie zahraničných Čechov a Slovákov podľa J. Vaculíka spočívali v hospodárskej sfére a v snahe „o zvýšenie početnosti slovanského živilu vnútri našich hraníc“. Okrem iného poznamenal: „Cieľom reemigrácie bolo vrátiť z cudziny všetkých Čechov a Slovákov národne uvedomelých a politicky spoľahlivých. [...] Úlohou reemigrácie bolo prispieť v rámci hospodárskeho plánu k prekonaniu nedostatku pracovných síl a k dokončeniu osídľovacieho diela. To znamenalo, že najskôr bolo treba reemigrovať krajanov, ktorých štát potreboval ako pracovné sily a ako samostatných osídlencov v pohraničí.“³³ V druhej polovici roka 1946 bolo zrejmé, že reemigranti už nemôžu počítať s prídelením poľnohospodárskych usadlostí a s väčšou výmerou pôdy, čo potvrdilo i uznesenie vlády z 10. januára 1947. Vládne uznesenie z 19. októbra 1948 obmedzovalo reemigráciu len na osoby, ktoré súhlasili s tým, že po príchode do ČSR nebudú žiadať pridelenie poľnohospodárskych usadlostí a živností. Všetkým inštitúciám a organizáciám zapojeným do reemigrácie bolo uložené, aby ju ukončili do 30. júna 1949. Reemigrácia sa však predĺžila do konca roka 1949 a minister sociálnej starostlivosti bol ešte splnomocnený riešiť individuálne prípady do konca roka 1950.³⁴

Na Slovensku bolo v druhej polovici roka 1947 veľmi zložité usadzovať navrátiť sa krajanov na majetkoch konfiškovaných po Nemcoch a Maďaroch, bolo ich už príliš málo. Požia-

³³ VACULÍK, Jaroslav: *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*. Brno: Právnická fakulta Masarykovy univerzity, 2002, s. 16.

³⁴ ZELENÁK, Štefan: Dlhá cesta k domovu k domovu. In: *Slováci v zahraničí 24 (Mať volá II)*, 2008, s. 17.

davky na pridelenie poľnohospodárskych usadlostí nebolo možné uspokojiť. Preto mnoho Slovákov sa nechcene dostalo na české územie, hoci sa chceli usadiť na Slovensku. Potvrdzujú to nasledujúce štatistické údaje zo sčítania obyvateľstva r. 1950: na Slovensku bolo usadených 44 933 a v českých krajinách 8 234 krajanov z Maďarska, ale krajanov z Rumunska bolo na Slovensku usadených iba 2 197 osôb a v českých krajinách až 21 209, z Bulharska sa na Slovensku usadilo 778 krajanov a na území Česka sa ocitlo 5 402 osôb, z Juhoslávie našlo na Slovensku domov 1 579, ale v českých krajinách až 5 716 krajanov.³⁵ Nespokojnosť s usadením v Česku mnohí Slováci časom riešili pokusmi o príchod na Slovensko, čo, prirodzene, sprevádzali značné problémy. Iní sa prispôbobi a asimilovali v českom prostredí.

Aké dôsledky mala akcia *Mat' volá*? S odstupom času na základe historických aj etnologických výskumov môžeme uviesť tieto fakty. Tisíce Slovákov, ktorí sa presídlili do Československa, bolo spokojných so svojím rozhodnutím, tisíce ďalších bolo nespokojných či už s pomermi, prijatím okolia, alebo s umiestnením, prácou, s vyhánaním z pridelených domov a majetkov maďarskými starousadlíkmi navrátenými z vynúteného pobytu v Čechách a pod. Niektorí z nich sa vrátili do domovských krajín, väčšina však zostala a istý pocit trpkosti, príp. krivdy odovzdali aj svojim potomkom. Výmena obyvateľstva tvrdo postihla maďarské obyvateľstvo južného Slovenska, je však pozoruhodné, že napríklad viacerí vysídlení učitelia kládli základy slovenského národnostného školstva v Maďarsku.

³⁵ BENŽA, Mojmir: Reemigrácia vo výsledkoch sčítania ľudu v roku 1950. In: *Slováci v zahraničí 24 (Mat' volá II)*, 2008, s. 29.

V domovských krajinách – predovšetkým v Maďarsku, Bulharsku a Rumunsku – nastalo vysídlenie niektorých pôvodných sídel. V procese presídľovania došlo v Maďarsku či Rumunsku k napádaniu Slovákov z nacionalistických, no hlavne zištných dôvodov, k prepúšťaniu z práce, keďže domáce obyvatelstvo malo záujem o majetky odchádzajúcich Slovákov. Napr. v osade Subcetate (v Salažskej župe) noví kolonisti zo zaostalejších častí Rumunska na výstrahu vypálili 49 domov, lebo považovali Slovákov za „buržujov“, keďže žili na vyššej životnej, resp. kultúrnej úrovni. Môžeme konštatovať, že presídlenie časti dolnozemskej Slovákov do ČSR početne oslabilo zostávajúce komunity.

Napokon, nemožno nesúhlasíť s názorom britského historika Keitha Lowa: *„Udalosti bezprostredne po skončení vojny sú jedným z najdôležitejších období našej nedávnej histórie. Ak 2. svetová vojna zničila starý kontinent, tak sa potom v premenlivom chaose bezprostredne po jej skončení začala formovať nová Európa. Práve v tomto období násilia a pomsty sa po prvý raz začali črtáť kontúry našich nádejí, aspirácií, predsudkov i nevráživosti. Každý, kto chce naozaj porozumieť Európe takej, akou je dnes, musí predovšetkým pochopiť, k čomu došlo v tomto kľúčovom formátnom období. Nemá žiaden zmysel uhýbať pred ťažkými či citlivými témami, pretože sú práve tými základnými stavebnými kameňmi, na ktorých bola vybudovaná moderná Európa.“*³⁶ Akcia Mať volá i výmena obyvateľstva medzi Maďarskom a Československom autenticky zapadajú do tohto kontextu.

³⁶ LOWE, Keith: *Krutý kontinent. Krv, chaos a bezprávie v Európe 1944 – 1949*. Bratislava: Premedia, 2014, s. 402.

***“Mať volá” (“Mother calls”) action in the context
of the post-war situation
in Hungary, Romania, Bulgaria and Yugoslavia***

The military defeat of German Nazism and its satellite regimes in Central Eastern Europe did not mean the rise of tolerance or understanding of nations. The 1945 – 1948 post-war period was characterized by a complex social, economic, security and political situation - the complicated strenuous effort of the Soviet Union to promote pro-communist or apparently communist political forces and regimes in these countries. In the context of this development, the action “Mother calls” and the exchange of population between Czechoslovakia and Hungary took place. As a result, tens of thousands of Slovak dollars moved to the homeland of their ancient ancestors, and the demographic situation of the Slovak minority in the individual countries changed so much, even in the case of the Bulgarian Slovaks, the community “disappeared” at home. Re-emigration was the least affected by Yugoslavs, the Vojvodina Slovaks, only a few thousand people. However, they left (as in other countries) the most aggressive activists, several, even for political or personal reasons.

Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom a maďarská menšina na Slovensku

ÁRPÁD POPÉLY

Spôsob, akým sa druhá svetová vojna ukončila, mal za následok politické, vojenské a hospodárske rozdelenie Európy. Kým západná Európa vykročila cestou demokratického vývoja, krajiny strednej a východnej Európy – medzi nimi Maďarsko aj Československo – sa stali súčasťou záujmovej sféry Sovietskeho zväzu. V krajinách, ktoré sa ocitli pod sovietskym vplyvom, povojnovú atmosféru nepriateľskú voči menšinám využili na vybudovanie homogénnych národných štátov bez menšín, na vysídlenie alebo vzájomnú výmenu menšín, pričom sa čiastočne inšpirovali aj praxou hitlerovského Nemecka a Stalinovho Sovietskeho zväzu. Postihlo to predovšetkým nemeckú menšinu regiónu. Československo však podobne ako nemeckú, aj maďarskú menšinu považovalo za kolektívneho vinníka a neusilovalo sa len o vysídlenie svojho nemeckého, ale aj kompletného maďarského obyvateľstva.

Už aj londýnsky exil vedený Edvardom Benešom a potom aj vláda obnoveného Československa vinili Nemcov a Maďarov z rozpadu krajiny v rokoch 1938 – 1939. Obe menšiny označili za piatu kolónu, ktorá ohrozuje územnú celistvosť a suverenitu štátu. V snahe zabrániť ďalším zmenám hraníc si české a slovenské politické vedenie vytýčilo za cieľ vysídlenie nemeckej a maďarskej menšiny a pretvorenie štátnych hraníc na etnické hranice.

K povojnovému vysídleniu viac než 3-miliónovej nemeckej menšiny získal Beneš súhlas Spojencov, teda Spojených štátov amerických, Veľkej Británie a Sovietskeho zväzu, už v rokoch 1942–1943. S myšlienkou vysídlenia Maďarov zo Slovenska vyšiel prvý raz na verejnosť na svojich rokovaníach so Stalinom a Molotovom v Moskve v decembri 1943. Beneš v rámci rokovaní navrhol, že by sa vysídlenie Maďarov mohlo spojiť aj s ich výmenou za Slovákov žijúcich v Maďarsku, teda s akousi výmenou obyvateľstva.¹ Vedúci sovietski predstavitelia vyjadrili súhlas s Benešovými predstavami a Sovietsky zväz sa následne stal primárnym podporovateľom zámerov smerujúcich k česko-slovenskému národnému štátu, resp. vysídlenia nemeckého a maďarského obyvateľstva.

O súhlas s vysídlením požiadala československá exilová vláda v Londýne vlády troch spojeneckých mocností oficiálne 23. novembra 1944. Československé memorandum pozostávajúce z 26 bodov, ktoré sa venovalo predovšetkým otázke vysídlenia Nemcov, zdôrazňovalo, že prítomnosť „značnej slovenskej menšiny“ v Maďarsku umožňuje vyriešenie maďarského „problému“ aj formou výmeny obyvateľstva. Československá vláda síce nevyhlásila, aby po odsune prevažnej väčšiny Nemcov a Maďarov zostal na území republiky určitý počet nemeckého a maďarského obyvateľstva, avšak ich a ich potomkov čaká podľa memoranda asimilácia. Nemcom a Maďarom nebudú poskytnuté jazykové práva, aké im v minulosti prináležali, a „nikto nebude oprávnený požadovať od československých súdov alebo úradov znalosť nemeckého alebo maďarského jazyka“ a „nikto nebude v Československu môcť požadovať pre svoje deti nemecké alebo

¹ Az 1943. decemberi Beneš – Sztálin – Molotov megbeszélések dokumentumai. Ford. és s. a. r. GULYÁS, László. Szeged: JATE Történeész Diákkör, 1993.

maďarské školy“.² Reakcia západných veľmocí na memorandum bola dosť zdržanlivá. Americkému a britskému odmietavému prístupu možno ďakovať aj za to, že sa do dohody o prímerí s Maďarskom podpísanej 20. januára 1945 nezpracoval princíp jednostranného povojnového odsunu maďarskej menšiny, a to napriek značnej podpore Sovietskeho zväzu.³

Komunistický exil v Moskve vedený Klementom Gottwaldom a domáci slovenský odboj spočiatku nemali vyhranené stanovisko k povojnovému osudu nemeckej a maďarskej menšiny, avšak po ceste Beneša do Moskvy obe zhodne prebrali predstavy londýnskej exilovej vlády. Prvé opatrenia voči nemeckej a maďarskej menšine nedali na seba čakať ani do konca vojny, zrodili sa už na jeseň roku 1944 počas Slovenského národného povstania. Navyše skoncipovanie Košického vládneho programu z 5. apríla 1945, ktorý sa stal základným dokumentom a zdrojom neskorších protimaďarských a protinemeckých opatrení, sa už priamo spája s komunistami.

Po zverejnení vládneho programu uzrelo svetlo sveta množstvo prezidentských dekrétov, nariadení vlády a Slovenskej národnej rady (SNR), ktoré maďarskú a nemeckú menšinu prakticky postavili mimo zákon. Tieto právne predpisy zbavil všetkých Maďarov (a Nemcov) československého štátneho občianstva, nariadili konfiškáciu a pre rozdelenie ich majetku, ich prepustenie zo zamestnania, odobrali im dôchodky a sociálne dávky, vylúčili ich z politických strán a národných výborov, z univerzít a vysokých škôl. Maďarov zbavili volebného práva, ich školy zatvorili, spolky rozpustili, zakázali vydávanie a do-

² CHURANĚ, Milan: *Postupim a Československo: Mýtus a skutečnost*. Praha: Libri, 2001, s. 100 – 107.

³ FIERLINGER, Zdeněk: *Ve službách ČSR: Paměti z druhého zahraničního odboje*. Díl 2. Praha: Svoboda, 1948. s. 544 – 545.

voz maďarských kníh a novín, používanie maďarského jazyka na úradoch a cirkevných obradoch, na viacerých miestach zakázali aj trestali používanie maďarského jazyka na verejných priestranstvách. Maďari a Nemci nesmeli mať rozhlasové prijímače, kedykoľvek mohli byť vysťahovaní zo svojich domov či bytov a kedykoľvek mohli byť využití na pracovnú mobilizáciu.⁴ Mestský národný výbor v Bratislave v júni 1945 nariadil aj označenie nemeckého a maďarského obyvateľstva mesta,⁵ realizácie toho sa však nakoniec vzdali, pretože sa obávali nepriaznivých ohlasov zo zahraničia.

Vyhláška o zákaze hovoriť po maďarsky (Rožňava 1945)

⁴ Najdôležitejšie protinemecké a protimaďarské právne normy publikoval POPÉLY, Árpád – ŠUTAJ, Štefan – SZARKA, László (szerk.): *Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés 1945–1948: Történeti háttér, dokumentumok és jogszabályok*. Máriabesnyő – Gödöllő: Attraktor, 2007; GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, Soňa – OLEJNÍK, Milan – ŠUTAJ, Štefan: *Nemci a Maďari na Slovensku v rokoch 1945 – 1953 v dokumentoch I*. Prešov: Universum, 2005.

⁵ Čas, 10. júna 1945. Nemci a Maďari v Bratislave budú označení, s. 1.

Svoje stanovisko k vysídleniu maďarskej menšiny sformulovali aj obe slovenské politické strany zastúpené v SNR, teda tak Komunistická strana Slovenska (KSS), ako aj Demokratická strana. Predstavy komunistov konkretizovalo mimoriadne zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS dňa 16. júna 1945. Hlavný referát predniesol predseda strany Viliam Široký, podľa ktorého aj naďalej treba trvať na Košickom vládnom programe, v zmysle ktorého „ČSR má byť od Nemcov a Maďarov očistená“. Poukázal síce na to, že pri uskutočnení tejto akcie sa vyskytnú rozličné ťažkosti a prekážky, pretože súhlas k nej dala len sovietska vláda, britská a americká ešte nie, ale napriek tomu zdôraznil, že „*niet dôvodov meniť zásadnú líniu našej strany v otázke očistenia Republiky od Nemcov a Maďarov, naopak treba ju energickejšie a urýchlene uskutočňovať*“. Podľa Širokého by boli v prvej fáze vysídlení tzv. *aňáši*, čiže Maďari, ktorí sa presídlili z trianonského územia Maďarska, nilaši, ako aj členovia a funkcionári maďarských strán a organizácií, čo by sa týkalo 300–350-tisíc Maďarov. Z takmer 400-tisíc Maďarov, ktorí by po realizovaní tejto prvej etapy zostali na Slovensku, vysťahovali by ďalších 250-tisíc ako výmenu za Slovákov z Maďarska v rámci výmeny obyvateľstva.⁶

Keďže aj po uskutočnení výmeny obyvateľstva malo zostať na Slovensku okolo 150-tisíc Maďarov, a keďže strana každopádne trvala na poslovenčení južného Slovenska, najmä miest, uznesenie predsedníctva uvádza aj potrebu presídlenia maďarského obyvateľstva v rámci krajiny: „*Budeme sa zasadzovať, aby prinavrátané mestá, ako Košice, Levice, Lučenec, Rimavská Sobota, Rožňava, Komárno, Nové Zámky a aj hlavné mesto Slovenska Brati-*

⁶ Slovenský národný archív, Bratislava (ďalej: SNA), Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska (ďalej: ÚV KSS), k. 789., Záznam o zasadnutí rozšíreného Predsedníctva KSS, konanom dňa 16. 6. 1945.

slava, boli čo najskôr odmaďarčené, a to presťahovaním, poľahke koncentrovaním maďarského obyvateľstva.“⁷

Demokratická strana sformulovala svoje predstavy o „vyriešení“ menšinovej otázky v júli 1945. Podľa výpočtov strany by po vysídlení „aňášov“ a maďarských vojnových previnilcov, ktorých počet sa odhadoval na 120-tisíc, na Slovensku zostalo ešte približne 450-tisíc Maďarov, spomedzi ktorých by sa 400-tisíc mohlo vysídliť v rámci výmeny obyvateľstva za 300-tisíc Slovákov z Maďarska, ako aj z Juhoslávie, Rumunska a Rakúska. Asi 50–70-tisíc Maďarov, ktorí by na Slovensku zostali aj po vysídlení a výmene obyvateľstva, by už mohlo dostať československé štátne občianstvo, ale museli by „*výslovne vyhlásiť, že sa úplne zriekajú svojej národnosti a splyývajú so slovenským etnikom*“. V súvislosti s maďarským obyvateľstvom zostávajúcim na Slovensku demokrati – podobne ako komunisti – tiež sformulovali potrebu jeho rozmiestnenia v rámci krajiny po severnom a strednom Slovensku, a to „*jednotlivo a nie kompaktné, aby sa mu čo najlepšie umožnila asimilácia so slovenským etnikom*“. Do južného pohraničia očisteného od Maďarov by sa podľa strany mal presťahovať „*najrýdzejší slovenský element*“ predovšetkým z Liptova, Oravy, Pohronia a prípadne z Juhoslávie, ktorý bude „*bezpečným strážcom našich hraníc*“ proti Maďarsku.⁸

Internovanie a odsun Maďarov, ktorí sa prisťahovali z trianonského územia Maďarska, sa v máji a júni 1945 uskutočnilo za niekoľko týždňov,⁹ ale vec vysídlenia autochtónneho maďarského obyvateľstva bola ešte otvorenou otázkou, keďže ne-

⁷ *Pravda*, 23. júna 1945. Stanovisko KSS k otázke Nemcov a Maďarov, s. 3.

⁸ *Demokratická strana a problémy dneška*. Turčiansky Svätý Martin: Ústredný sekretariát Demokratickej strany, 1945, s. 6 – 11.

⁹ Podľa československých údajov do 1. júla 1945 muselo opustiť územie Slovenska 31 780 Maďarov. (JABLONICKÝ, Jozef: *Slovensko na prelome*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1965, s. 398.)

bola schválená veľmocami. Československá vláda sa preto pred konferenciou troch víťazných mocností, Spojených štátov, Veľkej Británie a Sovietskeho zväzu, ktorá sa začala v Postupime 17. júla 1945, opäť pokúsila získať ich súhlas s vysídlením nielen nemeckého, ale aj maďarského obyvateľstva. Štátny tajomník československého Ministerstva zahraničných vecí Vladimír Clementis požiadal dňa 3. júla 1945 veľmoci nótou, aby do programu svojho nadchádzajúceho rokovania zaradili aj otázku vysídlenia maďarskej menšiny. Podľa nóty by sa vysídlenie týkalo 2–2,5 milióna Nemcov a asi 400-tisíc Maďarov, a v súvislosti s Maďarmi opäť naznačila, že by sa ich vysídlenie mohlo uskutočniť formou výmeny obyvateľstva, veď z Maďarska sa vraj chce presídliť na Slovensko 345-tisíc Slovákov.¹⁰

Záverečný dokument postupimskej konferencie ukončenej 2. augusta 1945 však vyslovil súhlas iba s odsunom nemeckej menšiny, na jednostranné vysídlenie maďarského obyvateľstva Československo ani tentoraz nedostalo súhlas veľmocí. Československá vláda sa napriek tomu pokúsila postupimské rozhodnutie interpretovať tak, ako by sa vysídlenie vzťahovalo aj na Maďarov. Samotný československý minister zahraničných vecí Jan Masaryk, ktorý o rozhodnutiach konferencie informoval svoju vládu 3. augusta 1945, vyhlásil na zasadnutí vlády, že „*postupimská konferencia sa zaoberala výhradne nemeckými vecami, takže okolnosť, že sa o odsune Maďarov nehovorilo, neznamená, že by sa nemohol uskutočniť*“.¹¹ Štátny tajomník Ministerstva zahraničných vecí Vladimír Clementis sa 16. augusta 1945, dva týždne po ukončení postupimskej konferencie, obrátil na veľmoci s ďalšou

¹⁰ CHURANĚ, Milan: *Postupim a Československo: Mýtus a skutočnosť*. Praha: Libri, 2001, s. 109 – 110.

¹¹ JECH, Karel – KAPLAN, Karel (k vydání připr.): *Dekrety prezidenta republiky 1940 – 1945: Dokumenty*. Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk, 1995, s. 384.

nótou, v ktorej – odvolávajúc sa na postupimské rozhodnutie o odsune Nemcov – vyjadril stanovisko svojej vlády, že veľmoci pravdepodobne budú súhlasiť s výmenou maďarského obyvateľstva v Československu a slovenského obyvateľstva v Maďarsku. Zároveň žiadal, aby uskutočnením výmeny obyvateľstva poverili Spojeneckú kontrolnú komisiu (SKK) v Maďarsku.¹²

Zástupca československej vlády pri SKK v Budapešti Dalibor M. Krno potom 3. septembra 1945 aj oficiálne navrhol maďarskej vláde, aby začali bilaterálne rokovania o uzatvorení dohody o výmene obyvateľstva. Krno v rámci svojich rozhovorov s maďarským ministrom zahraničných vecí Jánosom Gyöngyösim vyhlásil, že k vysídleniu maďarského obyvateľstva by podľa československých plánov došlo v dvoch etapách: ich časť by presídlili do Maďarska v rámci výmeny obyvateľstva, kým ostatných jednostranne. Gyöngyösi rázne odmietol tak jednostranné vysídľovanie, ako aj nútenú výmenu obyvateľstva a uviedol, že v rámci nej by bolo treba vymeniť 600-tisíc Maďarov za 60-tisíc Slovákov. Podľa jeho stanoviska by pri takejto nepomernej výmene mala výmena obyvateľstva znamenať zároveň aj výmenu územia, preto keď *„sa Slovensko v záujme bezpečnosti svojej budúcnosti chce zbaviť maďarského obyvateľstva (...), stačí iba primerane upraviť hranice a nie je potrebné neľudsky vyháňať státisíce ľudí zo svojich domovov“*.¹³

Maďarská vláda bola nakoniec predsa nútená pristúpiť k rokovaniam a podpísaniu dohody o výmene. Československé, resp. slovenské orgány totiž na jeseň roku 1945 začali presídľo-

¹² *Foreign Relations of the United States 1945*. Vol. II. Washington D. C., 1960, s. 1269 – 1270.

¹³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (Krajinský archív Maďarského národného archívu, Budapešť, ďalej: MNL OL), Külügyminisztérium TÜK-iratai (ďalej: KÜM-TÜK), k. 31., 32.25061945, Miniszter ür beszélgetése Krno követtel csehszlovák kérdésekben.

vanie maďarského obyvateľstva v rámci krajiny, čiže jeho deportáciu do Čiech s neskrývaným zámerom prinútiť Maďarsko uzavrieť zmluvu o výmene obyvateľstva. Dohodu za takýchto okolností nakoniec podpísali podľa podmienok diktovaných československou stranou, spomedzi ktorých spôsobila najväčšiu ujmu tá, podľa ktorej sa Slováci z Maďarska mohli prihlásiť na presídlenie dobrovoľne, kým československá strana dostala voľnú ruku pri výbere Maďarov, ktorí budú presídlení.

K podpísaniu Dohody o výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom došlo po dvoch pražských rokovaníach v Budapešti dňa 27. februára 1946. V. článok Dohody podpísanej Vladimírom Clementisom a Jánosom Gyöngyösím umožnil československej vláde, aby presídlila do Maďarska toľko osôb maďarskej národnosti, koľko tamojších Slovákov (a Čechov) sa dobrovoľne prihlási na presídlenie do Československa. Maďarská strana sa okrem toho v VIII. článku Dohody musela zaviazat' aj k tomu, že nad rámec paritnej výmeny prevezme aj tých Maďarov, ktorých slovenské ľudové súdy vyhlásia za vojnových previnilcov.¹⁴

Československá, resp. slovenská strana, ktorá počet Slovákov žijúcich v Maďarsku odhadovala na 400- až 500-tisíc, spočiatku počítala s presídlením celej slovenskej menšiny, a teda aj s možnosťou presídlenia rovnakého počtu Maďarov zo Slovenska. Československá presídľovacia komisia (ČSPK) zriadená v zmysle Dohody o výmene obyvateľstva mohla v kruhu Slovákov v Maďarsku propagovať myšlienku presídlenia po dobu šiestich týždňov a mala k dispozícii tri mesiace na pozbieranie

¹⁴ Text Dohody o výmene obyvateľstva uverejnil POPÉLY – ŠUTAJ – SZARKA (szerk.): *Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés 1945–1948: Történeti háttér, dokumentumok és jogszabályok*. Máriabesnyő – Gödöllő: Attraktor, 2007, s. 232 – 240.; GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ – OLEJNÍK – ŠUTAJ: *Nemci a Maďari na Slovensku v rokoch 1945 – 1953 v dokumentoch I*. Prešov: Universum, 2005, s. 133 – 141.

prihlášok záujemcov o presídlenie. Komisia do vypršania termínu, čiže do 27. mája 1946, pozbierala prihlášky 90 090 Slovákov. Keďže sa lehota na prihlasovanie mohla v odôvodnenom prípade predĺžiť o jeden mesiac, počet zapísaných do menného zoznamu sa do 27. júna 1946 zvýšil na 97 610, následne sa počet prihlásených po neskorších odhláseniach a spresnení zoznamu zmenil na 95 421.¹⁵

Výber Maďarov určených na presídlenie z Československa do Maďarska riadil Osídľovací úrad pre Slovensko (OÚ), ktorý pri ich výbere zohľadňoval okrem iného majetkové, územné, politické a náboženské kritéria. Ako to uviedol predseda OÚ Ján Čech na zasadnutí Predsedníctva SNR dňa 18. marca 1946, do Maďarska by presídlili predovšetkým majetnejšie vrstvy maďarského obyvateľstva, teda zámožnejších mestských občanov a roľníkov, ako aj inteligenciu, pričom hlavným cieľom bude rozdeliť maďarské etnické územie na tri alebo štyri časti.¹⁶ To ešte nevieme, nakoľko zavážila náboženská príslušnosť dotýčaných, je však faktom, že tak medzi vybranými na presídlenie, ako aj medzi presídlenými boli nadreprezentovaní vyznávači kalvínskej viery. Okrem toho, že reformovaná cirkev bola často považovaná za „*maďarskú cirkev*“, mohol v tom zohrať nezanedbateľnú úlohu fakt, že kalvíni boli v mnohých obciach zámožnejší než príslušníci iného vierovyznania.¹⁷

Československo malo v zmysle Dohody o výmene obyvateľstva šesť mesiacov na výber Maďarov určených na presídlenie

¹⁵ SNA, Úrad Predsedníctva Slovenskej národnej rady (ďalej: ÚP SNR), k. 311., Konečná správa o činnosti ČSPK v Maďarsku 1946 – 1948.

¹⁶ SNA, ÚP SNR, k. 3., Zápisnica zasadnutia Predsedníctva SNR zo dňa 18. marca 1946.

¹⁷ SOMOGYI, Alfréd: Amikor (kollektív) bűn volt magyarnak lenni a Felvidéken. In: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologica Reformatia Transylvania*, 2017, roč. LXII., č. 1., s. 154 – 156.

a na odovzdanie ich menných zoznamov. Československá vláda deň pred vypršaním lehoty 26. augusta 1946 aj odovzdala maďarskej vláde tri menné zoznamy Maďarov určených na presídlenie. Prvý z nich obsahoval mená tých, ktorí mali byť presídlení v rámci paritnej výmeny, kým druhý a tretí zoznam obsahoval mená tých, ktorí mali byť presídlení ako tzv. veľkí, resp. malí vojnoví previnilci.¹⁸

Podľa maďarských archívnych prameňov počet Maďarov určených na presídlenie podľa V. článku Dohody v rámci paritnej výmeny bol 106 398, kým počet tzv. veľkých vojnových previnilcov bol spolu s rodinnými príslušníkmi 73 187 a počet tzv. malých vojnových previnilcov, taktiež s rodinnými príslušníkmi, bol 1927, pričom posledné dve skupiny mali byť presídlené podľa VIII. článku Dohody. Československo teda v rámci Dohody o výmene obyvateľstva plánovalo presídliť do Maďarska celkom 181 512 osôb maďarskej národnosti, čiže takmer jednu tretinu Maďarov žijúcich na Slovensku.¹⁹ O niečo odlišné údaje uvádzajú slovenské pramene, podľa ktorých počet Maďarov určených na presídlenie na základe V. článku Dohody bol 105 047, navyše u tých, ktorí boli určení na odsun z titulu spáchania vojnových zločinov sa uvádzajú len počty hláv rodín. Podľa slovenských údajov počet hláv rodín, ktoré mali byť odsunuté ako tzv. veľkí vojnoví previnilci, bol 23 552, kým počet tých hláv, ktoré mali byť odsunuté ako tzv. malí vojnoví previnilci, bol 570.²⁰

¹⁸ Čas, 28. augusta 1946. Ktorí Maďari budú vysídlení. Maďarská vláda dostala zoznam Maďarov, ktorých vysídli československá vláda, s. 1.

¹⁹ MNL OL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, k. 57.; Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság (Maďarský vládny komisariát pre presídľovanie; ďalej: MÁK), k. 117., Kimutatás a lakosságcsere egyezmény alapján áttelepítésre kijelölt személyekről. Számszerinti járasi kimutatás.

²⁰ SNA, Úrad predsedníctva Zboru povereníkov (ďalej: ÚP ZP), k. 12., Zasadnutie Zboru povereníkov dňa 24.9.1946.

Obec Podunajské Biskupice		Okres Šamorín				
Bež. číslo	Meno a priezvisko	Rodinný stav	Pomer k hl. rod.	Rok narod.	Zamestnanie povolanie	Poznámka
441.	Kürth Vincenc	žen.	predn.	1901	roľník	Devätin 422
442.	- " - Paula r.Koller	vyd.	manž.	1904	domáca	- "
443.	- " - Gizela	slob.	dcéra	1933	žiačka	- "
444.	- " - Jolana	"	"	1935	- "	- "
445.	- " - Ľudovít	"	syn	1942	dieťa	- "
446.	ser Katarina Kucsera r.Bentelhau	vyd.	predn.	1910	domáca	- "
447.	- " - Gizela	slob.	dcéra	1932	- "	- "
448.	- " - Irena	"	"	1933	žiačka	- "
449.	- " - Katarina	"	"	1937	- "	- "
450.	- " - Alžbeta	"	"	1938	- "	- "
451.	rök Katarina Beutelhauser r.Tö-	vdova	matka	1877	na odpočinku	- "
452.	Kucsera Jozef	žen.	predn.	1899	roľník	Hlavná 62
453.	- " - Anna r.Szabó	vyd.	manž.	1904	domáca	- "
454.	Vogltanc Blažena	slob.	dcera	1926	- "	- "
455.	Korponai Štefan	žen.	predn.	1898	kováč	137. Komárovská
456.	Hermina r.Beutelschmidt	vyd.	manž.	1901	domáca	- "
457.	- " - Ernest	slob.	syn	1928	inštalatér	- "
458.	- " - Katarina	"	dcéra	1938	žiačka	- "
459.	Lamoš Móric	vdovec	predn.	1882	roľník	Hlavná 57
460.	- " - František	žen.	"	1908	obchod. mies. tov.roľník	Podzáhradná 293

Detail menného zoznamu Maďarov určených na presídlenie z Československa do Maďarska

Štatistický prehľad Maďarov určených na presídlenie v rámci výmeny obyvateľstva podľa okresov zostavili pracovníci maďarského Ministerstva zahraničných vecí, resp. Maďarského vládneho komisariátu pre presídľovanie, ktorý výmenu obyvateľstva riadil z maďarskej strany, a obsahuje ho nasledujúca tabuľka:²¹

Československá strana mienila výmenu obyvateľstva spustiť už v septembri 1946, no maďarská vláda s tým nesúhlasila pre masové obžaloby Maďarov na Slovensku a ich vyhlasovanie za vojnových previnilcov, resp. pre ich zaradenie medzi osoby určené na presídlenie ponad rámec parity. Nepresne sformulovaný VIII. článok Dohody o výmene obyvateľstva totiž opomenul stanoviť počet vojnových previnilcov, ktorých mohla československá vláda jednostranne presídliť do Maďarska, čo malo za následok, že slovenské ľudové súdy – na pokyny vyšších orgánov – obžalúvali a odsudzovali tisíce Maďarov väčšinou z vykonštruovaných dôvodov, aby z titulu spáchania vojnových zločinov mohli byť jednostranne presídlení do Maďarska. Obžaloba podaná na Maďarov predvolaných pred ľudové súdy obyčajne znela, že boli členmi maďarských strán a iných maďarských organizácií, resp. že sa v roku 1938 zúčastnili víťania maďarských honvédov. Slovenským ľudovým súdom fungujúcim do konca roku 1947 sa aj tak podarilo odsúdiť „len“ 4812 Maďarov.²² Osídľovací úrad sa však už v lete r. 1946 cítil byť povolaný na to, aby sa z titulu spáchania vojnového previnenia pokúsil jednostranne presídliť do Maďarska desaťtisíce osôb maďarskej národnosti.

²¹ Prameň: MNL OL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, k. 57.; MÁK, k. 117., Kimutatás a lakosságcsere egyezmény alapján Csehszlovákiából áttelepítésre kijelölt személyekről. Számszerinti járási kimutatás.

²² RAŠLA, Antonín: *Ľudové súdy v Československu po II. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnictva*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1969, s. 153.

Československá strana postavila do služieb protimaďarskej politiky aj ľudové súdy, ktorých rozsudky sa týkali nepomerne a očividne veľkého počtu Maďarov. Spomedzi súdnych procesov, ktoré sa neraz stali masovými, bol najväčší proces v Košiciach. V rámci neho v priebehu niekoľkých dní vyhlásili stovky Maďarov za vojnových previnilcov, uložili im trest odňatia slobody a prepadnutie celého majetku. Za symbol protimaďarského ľudového súdnictva možno považovať odsúdenie grófa Jánosa Esterházyho, predsedu niekdajšej Maďarskej strany na Slovensku, ktorého Národný súd v Bratislave 16. septembra 1947 – napriek tomu, že v roku 1942 bol jediným poslancom vojnového slovenského snemu, ktorý nehlasoval za ústavný zákon umožňujúci deportáciu židovského obyvateľstva krajiny – odsúdil na smrť. Vysokým počtom maďarských odsúdených a odsúdením Esterházyho, považovaného za hlavného predstaviteľa maďarskej menšiny na Slovensku, sa moc usilovala preukázať vojnové zločiny maďarskej menšiny, ako aj to, že jej pozbavenie práv a majetkov, resp. vysídlenie, sú oprávnené.²³

Na predimenzovaný počet „vojnových previnilcov“ maďarská vláda priebežne upozorňovala československú stranu tak pred odovzdaním menných zoznamov osôb určených na presídlenie, ako aj na rokovaníach uskutočnených po ich odovzdaní. Ako sa to uvádza v maďarskej nóte zo 14. augusta 1946: *„keď chce československá vláda (...) nad rámec parity výmeny pod titulom vojnového previnenia vysídliť do Maďarska 100 000 Maďarov, ktorých obrala o všetok majetok, v tom prípade Dohoda o výmene obyvateľstva spočívajúca na zásade parity sa stáva bezpre-*

²³ Na politickú a životnú dráhu Esterházyho pozri MOLNÁR, Imre: Život a martýrska smrť Jánosa Esterházyho. [Šamorín]: Méry Ratio, 2012.

dmetnou a nedá sa uskutočniť“.²⁴ Následne potom sa pre Československo nástrojom na vydieranie opäť stali deportácie maďarského obyvateľstva do Čiech pod zámienkou pracovného náboru, presnejšie ich druhá vlna spustená v novembri roku 1946, ktorými dokázalo prinútiť Maďarsko na odštartovanie výmeny obyvateľstva.

Výmena obyvateľstva, ktorá sa nakoniec začala v apríli 1947, trvala – s dlhšími aj kratšími prerušeniami – do decembra 1948. Podľa konečnej správy ČSPK z 20. januára 1949 spomedzi 95 421 Slovákov z Maďarska, ktorí podali žiadosť o presídlenie, sa nakoniec do Československa presídlilo 71 787, pričom zo 181 512 Maďarov zo Slovenska určených na presídlenie bolo do Maďarska presídlených 89 660 osôb.²⁵ O niečo odlišné údaje sa nachádzajú v konečnej správe Maďarského vládneho komisariátu pre presídľovanie zo dňa 27. januára 1949. Podľa toho počet Slovákov presídlených z Maďarska do Československa bol 71 215 a počet Maďarov, ktorých presídlili z Československa do Maďarska, bol 87 839.²⁶

Výmena obyvateľstva jeden zo svojich hlavných cieľov, elimináciu maďarskej menšiny, nedosiahla. Paradoxne oveľa viac „zdecimovala“ slovenskú menšinu v Maďarsku než Maďarov na Slovensku. Vysídlením takmer 15 % maďarskej menšiny, resp. usídlením niekoľko desaťtisíc Slovákov z tuzemska i zo zahraničia sa predsa podarilo významne narušiť v medzivojnovom období ešte značne homogénne maďarské etnické územie. Vysídlenie navyše nezmenilo iba etnický charakter

²⁴ MNL OL, Külügyminisztérium, Béke-előkészítő Osztály, k. 43., 2078/pol-1946.

²⁵ SNA, ÚP SNR, 311. d., Konečná správa o činnosti ČSPK v Maďarsku 1946 – 1948.

²⁶ MNL OL, KÜM-TÜK, Csehszlovákia, 53. d., 1691/pol-1949, Az áttelepítés befejezéséről szóló statisztika.

Maďarmi obývaných území, ale zanechalo dodnes pôsobiace, nevymazateľné stopy aj na spoločenskej a vzdelanostnej štruktúre maďarskej menšiny, keďže zasiahlo v prvom rade mestské obyvateľstvo a inteligenciu, respektíve stredné a veľké roľníctvo.²⁷

Okrem výmeny obyvateľstva zníženiu počtu maďarskej menšiny na Slovensku mala slúžiť aj deportácia maďarského obyvateľstva do Čiech pod zámienkou verejných prác, ako aj tzv. reslovakizačná kampaň. Deportácie do Čiech, alebo ako ich oficiálne nazývali „nábor pracovných síl“, odôvodňovali nedostatkom pracovnej sily, ktorý vznikol v dôsledku odsunu troch miliónov sudetských Nemcov. Oveľa viac boli však prostriedkom, ako pritlačiť na Maďarsko, ktoré sa zdráhalo vykonať výmenu obyvateľstva, resp. slovakizovať Maďarmi obývané južné pohraničie, než zabezpečiť pracovnú silu pre české územia. Akciu uskutočnili s odvolaním sa na dekrét prezidenta republiky Edvarda Beneša č. 88/1945 Sb. o všeobecnej pracovnej povinnosti. Dekrét zo dňa 1. októbra 1945, ktorý bol teoreticky právnou normou o zavedení všeobecnej pracovnej povinnosti bez národnostnej diferenciácie, nariadil, že v záujme nápravy škôd spôsobených vojnou môžu byť pridelení k týmto prácam všetci muži vo veku od 16 do 55 rokov a ženy vo veku od 18 do 45 rokov. Trvanie práce stanovil dekrét na

²⁷ Na výmenu obyvateľstva podrobnejšie pozri VADKERTY, Katalin: *A belső telepítések és a lakosságcsere*. Pozsony: Kalligram, 1999; MOLNÁR, Imre – SZARKA, László (szerk.): *Otthonatlan emlékezet: Emlékkönyv a csehszlovák-magyar lakosságcsere 60. évfordulójára*. Komárom: MTA Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság, 2007; SZEDERJESI, Cecília (összeáll. és szerk.): *„Vonatok északnak és délnek: A második világháborút követő szlovák-magyar lakosságcsere története és következményei*. Salgótarján: Nógrád Megyei Levéltár, 2010; SÁPOSOVÁ, Zlatica – ŠUTAJ, Štefan (Eds.): *Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Prešov: Univerzum, 2010.

jeden rok, čo sa mohlo v odôvodnenom prípade predĺžiť najviac o šesť mesiacov.²⁸

Deportácie prebehli v dvoch vlnách. Prvá vlna sa začala 25. októbra 1945 a trvala do 4. decembra uvedeného roka a k jej zastaveniu došlo až potom, keď sa 3. decembra začali v Prahe československo-maďarské rokovania zamerané na uzatvorenie dohody o výmene obyvateľstva. Podľa oficiálnych československých údajov za takmer poldruha mesiaca Osídľovací úrad pre Slovensko dopravil do Čiech a na Moravu celkom 9247 Maďarov. Túto prvú vlnu deportácií odlišuje od druhej, realizovanej o rok neskôr, predovšetkým to, že v rámci nej boli povinní vykonávať práce v Čechách „iba“ práceschopní muži, ktorí sa pred príchodom Vianoc dokonca mohli vrátiť do svojich domovov.²⁹

Druhá fáza deportácií, ktorá sa týkala oveľa väčšej masy ľudí a bola uskutočnená v oveľa neľútostnejších podmienkach, sa podľa pôvodných plánov mala týkať zhruba 250-tisíc Maďarov zo Slovenska.³⁰ Začala sa podľa súhlasu pražskej vlády zo dňa 5. novembra 1946 po tom, čo Maďarsko nepristúpilo na odštartovanie výmeny obyvateľstva v septembri 1946 ani na jednostranné presídlenie 200-tisíc Maďarov zo Sloven-

²⁸ Text dekrétu o všeobecnej pracovnej povinnosti uverejnil POPÉLY – ŠUTAJ – SZARKA (szerk.): *Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés 1945–1948: Történeti háttér, dokumentumok és jogszabályok*. Máriabesnyő – Gödöllő: Attraktor, 2007, s. 200–207.; GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ – OLEJNÍK – ŠUTAJ: *Nemci a Mad'ari na Slovensku v rokoch 1945 – 1953 v dokumentoch I*. Prešov: Universum, 2005, s. 245 – 249.

²⁹ Na deportácie v roku 1945 pozri VADKERTY, Katalin. *A deportálások: A szlovákiai magyarok csehországi kényszerközmunkája 1945–1948 között*. Pozsony: Kalligram, 1996, s. 11 – 16.; ŠUTAJ, Štefan: *Nútené presídlenie Maďarov do Čiech*. Prešov: Universum, 2005, s. 24 – 29.

³⁰ SNA, ÚV KSS, 789. d. Zápis zo zasadnutia spoločnej porady Predsedníctiev KSČ a KSS zo dňa 2. 12. 1946.

ska, ako to navrhlo Československo na Parížskej mierovej konferencii.³¹

„Nábor“ uskutočnený za pomoci ozbrojených síl od 17. novembra 1946 prebiehal nasledovne: Určenú obec obklúčili vojenské jednotky, potom nariadili zákaz vychádzania a zhromažďovania. Rodinám na základe vopred pripravených menných zoznamov doručili prideľovací výmer o ich pracovnej povinnosti v Česku, ako aj pokyn obsahujúci súpis vecí, potravín a zvierat, ktoré si mohli zobrať so sebou. Vybrané rodiny vypravili do Čiech v dobytčích vagónoch, a to buď priamo zo železničnej stanice obce, ak ju obec mala, alebo po ceste na vojenských nákladných autách na najbližšiu železničnú stanicu. Preprava sa obyčajne aj pri teplote mínus 20–25°C diala v nevykurovaných vagónoch.

Prijatie a rozdelenie deportovaných v Česku – podľa svedectiev spomínajúcich – pripomínalo niekdajšie trhy s otrokmi. Deportovaní museli čakať v nevykurovaných vagónoch na železničnej stanici alebo v niektorej blízkej budove až dovtedy, kým si ich nevybral niektorý český gazda, ktorý prejavil záujem o maďarskú pracovnú silu. Ako prvé „sa predali“ rodiny s čo najväčším počtom práceschopných rodinných príslušníkov, kým rodiny prichádzajúce s malými deťmi, prípadne so starými, chorľavými rodičmi museli často čakať aj niekoľko dní.³²

³¹ Národní archiv České republiky, Praha (ďalej: NA), Ústřední výbor Komunistické strany Československa, f. 100/24, sv. 141, a. j. 1494. Zápis 35. schůze třetí vlády, konané dne 5. listopadu 1946.

³² Spomienky deportovaných uverejnil MOLNÁR, Imre – VARGA, Kálmán: *Hazahúzott a szülőföld... (Visszaemlékezések, dokumentumok a szlovákiai magyarság Csehországba deportálásáról, 1945–1953)*. Budapest: Püski, 1992; SZARKA, László (szerk.): *A szlovákiai magyarok kényszertelepítéseinek emlékezete 1945–1948*. Komárom: MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság, 2003.

Okresný úrad ochrany práce v Bratislava
Číslo 275/91-47

Číslo komisie
a-transportnej Bratislava
1/6-47

Pridelovací výmer

podľa dekrétu prezidenta Republiky zo dňa 1. X. 1945 č. 88 Sb. o všeobecnej pracovnej povinnosti.

1. Burdik Stefan narodený 1898
dát, mesiac a rok
2. Burdik Stefan " 1925
3. Burdik Ladislav " 1929
4. _____
5. _____

bytom Kodexin č. d. 247 okres Jelečinec
pošta _____ národnosť _____
doležiaci zamestnávateľ(á) _____

prideľuje sa

podľa dekrétu prezidenta Republiky zo dňa 1. X. 1945 číslo 88 Sb. o všeobecnej pracovnej povinnosti a účinnosťou od 1.2. 1947 na dobu 1 roku do obvodu okresného úradu ochrany práce v Znojmo ako:
do práce k post úřadu, Zerotice
Prideľovaný sa odstaví dňa 1.2. 1947 presne o 7 hodine
na železničnú stanicu v Jelečinec

Použitie ustanovení dekrétu prez. Rep. č. 88/1945 Sb. je odôvodnené veľkým nedostatkom pracovných síl v českých krajinách ako aj dôležitým verejným záujmom zaistenia výživy ľudu, ktorý si tiež vyžaduje, aby menovaný(á) riadnym a svedomitým plnením povinností, vyplývajúcich z tohto prideľovania na prácu, osvedčil(a) kladný postoj k budovateľskému (dvojročnému) plánu československej vlády.

V krajinách českých sa prideľnému(ým) zaručujú za vykonané práce riadne mzdové, pracovné a ubytovacie podmienky podľa platných predpisov (vyhlášok), ako aj výhody v smysle predpisov o sociálnom poistení obdobne ako miestnemu robotníctvu.

Protí tomuto výmeru možno podať, od jeho doručenia počítajúc, rozklad do troch dní ku Správnej komisii okresného úradu ochrany práce alebo odvolanie do 15 dní ku Krajskému úradu ochrany práce v Bratislave prostredníctvom okresného úradu ochrany práce, ktorý vydal tento výmer. Opravné prostriedky nemajú podľa § 6 ods. 6 cit. dekrétu odkladný účinok.

Všetky konania a spomenutá priečlaca sa sariadeným povinnostiam trestajú podľa § 23 cit. dekr. okresného úradu ochrany práce poriadkovou pokutou do 10.000 Kčs alebo ONV (OSK) na návrh týchto úradov súdov súdovným trestmi, a to pokutou do výšky 100.000 Kčs alebo väzením do jedného roku alebo obdávoma týmito trestmi.

Číslo a dátum úradnej pečiatky:

dňa 29. 1. 1947.

Prednosta:

Poznámky:

Prideľený má ešte týchto rodinných príslušníkov:

Meno	Rok narodenia	Meno	Rok narodenia
<u>Stefan Burdik</u>	<u>1907</u>		
<u>Zuzana</u>	<u>1944</u>		

Pridelovací výmer o nútenej práci do českých krajov

Deportácie a spôsob ich výkonu pripomínajúci vojnové časy vyvolal – pochopiteľne – paniku v kruhu maďarského obyvateľstva. Vidiac hrôzy deportácií a po zistení, že nezoberú do Čiech tých, ktorí boli vybratí na presídlenie do Maďarska, Maďari začali masovo dobýjať Úrad maďarského zmocnenca pre hájenie záujmov maďarských presťahovalcov v Bratislave, požadujúc jeho zakročenie v záujme vybavenia ich presídlenia. Časť obyvateľstva dotknutých obcí – ak len mohla – utiekla, kým obyvatelia obcí v blízkosti maďarských hraníc spontánne hľadali útočisko v Maďarsku. Proti tým, ktorí sa vzopreli alebo utiekli, vojsko vykonávajúce deportácie vo viacerých prípadoch použilo zbraň. Prípad, ktorý vyvolal najväčšiu odozvu, sa odohral 19. novembra 1946 v žitnoostrovskom Gutore (dnes Hamuliakovo). Obyvateľstvo obce potom, ako videlo, že obyvateľov susedného Szemetu (dnes Kalinkovo) odvádzajú cez ich dedinu uviazaných a zakrvavených, sa na čloch pokúsilo utiecť na maďarskú stranu Dunaja. Československá pohraničná stráž hliadkujúca na ochrannej hrádzi Dunaja spustila paľbu na utekajúcich a zastrelila 48-ročného Ferenca Sindlera, ktorý na mieste zahynul.³³

Deportácie sa síce oficiálne vykonávali s odvolávaním sa na ustanovenia dekrétu prezidenta republiky č. 88/1945 Sb., avšak postupy orgánov v mnohých bodoch protirečili predpisom dekrétu. Dekrét napríklad neumožňoval, aby tzv. nábor vykonávali pomocou vojska a žandárov, aby odviezli kompletne rodiny. Navyše sa podľa § 2 pracovná povinnosť – okrem iných – nevzťahovala na tehotné ženy od začiatku tretieho mesiaca ich tehotenstva do konca tretieho mesiaca po pôrode, na ženy, ktoré sa starali aspoň o jedno dieťa mladšie ako 15 rokov, ako

³³ *A szlovákiai magyarok deportálása*. Budapest: Magyar Külügyi Társaság, 1947, s. 18.

ani na ženy, ktoré samy vedú svoju domácnosť a starajú sa aspoň o jedného ďalšieho rodinného príslušníka. Podľa § 3 sa takéto povinné práce mohli ženatým mužom a vydatým ženám uložiť iba vo výnimočných prípadoch. Dekrét vôbec neupravoval majetkovú situáciu osôb pridelených na verejné práce, teda neumožňoval konfiškáciu ich nehnuteľného majetku, a už to vôľa nie preto, lebo § 4 predpokladal, že pôjde o dočasné pridelenie na práce, po vypršaní ktorého sa „náboristi“ mali vrátiť do svojich domovov.

V rozpore s tým však úrady nielenže nedodržiavali vekovú hranicu stanovenú dekrétom, ale deportovali aj celé rodiny, deti, starých, tehotné ženy, navyše za pomoci vojenskej a žandárskej sily. Zanechaný hnutelný a nehnuteľný majetok deportovaných najprv zaistili, potom na základe uznesenia vlády z 19. marca 1948 skonfiškovali bez poskytnutia náhrady a pridelili slovenským dôverníkom, ktorí sa na majetku usadili.³⁴

Deportácie do Čiech nevyvolali len protesty maďarskej diplomacie a rôznych osobností maďarského verejného života, medzi nimi bývalého prezidenta republiky Mihálya Károlyiho a ostrihomského arcibiskupa Józsefa Mindszentyho, ale v mene rímskokatolíckych biskupov Slovenska protestoval proti nim aj trnavský biskup Pavel Jantausch. Podľa jeho memoranda z 1. februára 1947, ktoré bolo doručené Predsedníctvu SNR, prezidentovi republiky Edvardovi Benešovi a ministrovi zahraničných vecí Janovi Masarykovi, nábor „*sa deje spôsobom, na aký, ako zainteresovaný cirkevný predstavený aj tohto obyvateľstva, nemôžem neupozorniť príslušné miesta*“. Upozornil aj na to, že dekrét prezidenta republiky č. 88/1945 Sb., na ktorý sa pri „náboroch“ odvolávajú, neumožňuje, aby na prácu do Čiech bolo umiestňova-

³⁴ NA, Úřad Předsednictva vlády – běžná spisovna, k. 880., Usnesení 4. schůze čtvrté vlády, konané dne 19. března 1948.

né obyvateľstvo „bez rozdielu veku a pohlavia, deti, starci a stareny, ženy v požeňnanom stave aj v poslednom mesiaci pred pôrodom, dokonca aj ťažko nemocní“. Biskup, poukazujúc na odvlečenie židovského obyvateľstva počas vojny, podotkol, že „spôsoby zaobchádzania sa veľmi podobajú tým, ktoré sme v minulosti iným vyčítali“³⁵

K odsunu niekoľko stotisíc Maďarov do českých krajov nakoniec nedošlo, pretože sa Československo a Maďarsko medzičasom dohodli o pokračovaní v rokovaní o výmene obyvateľstva a následne aj o začatí výmeny, v dôsledku čoho československé orgány dňa 22. februára 1947 akciu zastavili. V rámci druhej vlny deportácií trvajúcej viac než tri mesiace bolo podľa oficiálnych československých výkazov odsunutých do českých krajov 41 666 Maďarov. Okrem násilne zavlčených bolo ďalších 2489 osôb, ktoré sa mali na české územia presídliť dobrovoľne. Počas zimy 1946 – 1947 sa teda dostalo zo Slovenska do českých krajov celkom 44 155 Maďarov.³⁶ Rôzne maďarské odhady pritom počet Maďarov odvlečených do Čiech odhadujú na oveľa vyšší, na 60- až 100-tisíc.³⁷

Oficiálne deklarovaným cieľom tzv. reslovakizačnej kampane, ktorú odštartovala vyhláška povereníka vnútra Júliusa Viktoryho zo dňa 17. júna 1946, bolo, aby pomadžarčeným Slovákom umožnili návrat do radov „materského národa“, avšak pri

³⁵ SNA, ÚP ZP, k. 19., Zasadnutie Zboru povereníkov 11. februára 1947.

³⁶ SNA, ÚV KSS, 2195. d. 518/3.

³⁷ Na deportácie podrobnejšie pozri VADKERTY, Katalin. *A deportálások: A szlovákiai magyarok csehországi kényszerközmunkája 1945–1948 között*. Pozsony: Kalligram, 1996, s. 11 – 16.; ŠUTAJ, Štefan: *Nútené presídlenie Maďarov do Čiech*. Prešov: Universum, 2005, s. 24 – 29.; POPÉLY, Árpád: *A szlovákiai magyarság csehországi deportálása*. In: MOLNÁR, Imre – SZARKA, László (szerk.): *Ótthonatlan emlékezet: Emlékkönyv a csehszlovák-magyar lakosságcsere 60. évfordulójára*. Komárom: MTA Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság, 2007, s. 48 – 66.

praktickej realizácii sa stala jedným z nástrojov poslovenčenia Maďarmi obývaného južného pohraničia. Organizátori akcie, ktorá sa ohlasovala ako dobrovoľná, totiž postavili maďarské obyvateľstvo pred voľbu: reslovakizantom sľubovali vrátenie ich československého štátneho občianstva, oslobodenie od konfiškácie majetku a vysídlenia, kým tým, ktorí reslovakizáciu odmietnu, hrozili stratou majetku a vysídlením. Ako to sformulovala výzva Slovenskej ligy, ktorá sa do akcie aktívne zapájala: „*Po tieto dni budú sa vás pýtať sčítací komisári, aká je vaša národnosť? Slovenská alebo maďarská? Voľte! Či chcete byť rovnoprávnymi československými štátnymi občanmi alebo bez štátnej príslušnosti! Voľte! Či chcete mať pokoj, svoje imanie alebo neistotu, kam vás osud onedlho zaveje!*“³⁸

Veľká časť zastrašeného maďarského obyvateľstva, ktorá nebola vystavená len duševnému tlaku, ale často aj fyzickému donúteniu zo strany miestnych orgánov, pod tlakom povolila a z donútenia sa prihlásila k Slovákom. Za takýchto okolností neprekvapuje, že výsledky reslovakizácie ďaleko prevýšili aj najodvážnejšie predstavy, ktoré počítali s prihlásením sa 200-tisíc Maďarov. Reslovakizačná komisia, ktorá akciu riadila, vo svojej záverečnej správe z roku 1949 uviedla, že sa venovala žiadostiam celkom 449 914 osôb. Prihlášky 83 739 osôb, ktoré sa hlásili k slovenskej národnosti už aj pri sčítaní ľudu v roku 1930, sa vybavovali urýchlene a dotyčných ani nepovažovali za reslovakizantov. Z ostatných 366 175 osôb kladne vybavilo žiadosti ďalších 284 814 osôb, teda vyhlásili ich za osoby slovenskej národnosti.³⁹

³⁸ POPÉLY, Árpád: *Fél évszázad kisebbségben: Fejezetek a szlovákiai magyarság 1945 utáni történetéből*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2014, s. 87 – 88.

³⁹ Záverečnú správu Reslovakizačnej komisie uverejnil POPÉLY, Árpád. Záverečná správa o reslovakizačnej akcii. In: *Fórum spoločenskovedná revue*, 2009, s. 185 – 251.

Slováci a Slovenky!

Slovenská liga, ktorá sa doteraz starala o vašu národnú záchranu v cudzom prostredí, znova sa obracia na vás, ako dobroprajná mať:

Hláste sa hrde a nebojácne k svojmu pôvodnému slovenskému rodu!

Hláste sa k nemu i vtedy, keby ste už ani dostatočne neovládli pôvodnú materinskú reč slovenskú!

Naše celé slovenské územie bolo kedysi len slovenské.

Slovenské bolo i to územie, ktoré bolo v roku 1938 na čas okupované maďarskou mocou.

Po tieto dni budú sa vás pýtať sčítací komisári, aká je vaša národnosť? Slovenská alebo maďarská?

Voľte! Či chcete byť rovnoprávnymi československými štátnymi občanmi alebo bez štátnej príslušnosti!

Voľte! Či chcete mať pokoj, svoje imanie alebo neistotu, kam vás osud onedlho zaveje!

**Pre Slovákov je len jediná voľba:
slovenská rodovosť, Slovensko,
československé štátne občianstvo!**

Slovenská liga.

Výzva Slovenskej ligy k reslovakizácii

Tým osobám, ktorých žiadosti o reslovakizáciu boli schválené, sa začali odovzdávať reslovakizačné dekréty, čiže potvrdenia o slovenskej národnosti na jeseň roku 1947. Dekréty sa dotýčným odovzdávali väčšinou na slávnostiach usporiadaných na hlavných námestiach alebo v kultúrnych domoch obcí za účasti slovenských politikov, pričom reslovakizanti museli povinne zložiť nasledujúci sľub vernosti: „*Vracajúc sa dobrovoľne k slovenskému národu, z ktorého som vyšiel a odkiaľ ma zlý osud v minulosti vytrhol, slávnostne sľubujem, že zostanem verný slovenskému národu a Československej republike, že vždy a všade budem verne pracovať pre blaho a povznesenie svojho slovenského národa.*“⁴⁰

Určité pozitívne zmeny sa v postavení maďarskej menšiny, ktorá od konca druhej svetovej vojny žila v bezpráví, začali v roku 1948. Československé komunistické štátne a stranické vedenie, ktoré bolo už jedinou nositeľkou moci, začalo prehodnocovať svoju politiku voči maďarskej menšine v lete roku 1948 po tom, čo dovtedajší hlavný podporovateľ česko-slovenských národnoštátnych úsilí, v tom období už ale na normalizácii československo-maďarských vzťahov zainteresovaný Sovietsky zväz, resp. maďarské komunistické stranické a štátne vedenie vyvíjali čoraz silnejší tlak na Prahu v záujme pozitívneho usporiadania postavenia maďarskej menšiny.

Väčšine maďarského obyvateľstva bolo na prelome rokov 1948 – 1949 vrátené československé štátne občianstvo a časť skonfiškovaného majetku, koncom roka 1948 ukončili výmenu obyvateľstva a reslovakizáciu a v prvých mesiacoch 1949 sa mohli vrátiť do svojich domovov aj Maďari deportovaní do Čiech. Povolili vydávanie maďarskej tlačoviny pod názvom Új

⁴⁰ POPÉLY, 2014, s. 98.; na reslovakizáciu podrobnejšie pozri ŠUTAJ, Štefan: *Reslovakizácia (Zmena národnosti časti obyvateľstva Slovenska po II. svetovej vojne)*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1991; VADKERTY, Katalin: *A reszlovakizáció*. Pozsony: Kalligram, 1993.

Szó, založenie maďarskej kultúrnej organizácie, Kultúrneho spolku maďarských pracujúcich v Československu (Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete, Csemadok) a na jeseň roku 1948 sa mohlo opäť začať vyučovanie v maďarskom jazyku, ktoré bolo pozastavené pred tromi rokmi. V päťdesiatych rokoch sa prijímali novšie a novšie opatrenia zamerané na ďalšiu politickú, spoločenskú a hospodársku integráciu maďarského obyvateľstva. Vďaka nim sa podarilo vybudovať najzákladnejšiu – pravda centrálnu riadenú a kontrolovanú – inštitucionálnu štruktúru maďarskej menšiny. Po rokoch bezprávia to nesporne znamenalo krok vpred, avšak rámce stranického štátu komplexné uplatňovanie menšinových práv nikdy neumožnili.⁴¹

PRAMENE A LITERATÚRA

Archívne pramene

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (Krajinský archív Maďarského národného archívu, Budapešť)

Külügyminisztérium, Béke-előkészítő Osztály

Külügyminisztérium TÜK-iratai 1945–1964

Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság – áttelepítési nyilvántartások
Národní archiv České republiky, Praha

Úřad Předsednictva vlády – běžná spisovna

Ústřední výbor Komunistické strany Československa

⁴¹ Na zmenu v postavení maďarskej menšiny pozri KAPLAN, Karel: *Csehszlovákia igazi arca 1945 – 1948*. Pozsony: Kalligram, 1993, s. 143 – 162.; POPÉLY, Árpád: *A magyar lakosság felemás integrációja Csehszlovákiában (1948–1950)*. In: *Pro Minoritate*, 2016, Nyár, s. 94 – 107.

Slovenský národný archív, Bratislava
Úrad Predsedníctva Slovenskej národnej rady
Úrad predsedníctva Zboru povereníkov
Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska

Dobová tlač

Čas 1945 – 1946

Pravda 1945

LITERATÚRA

A szlovákiai magyarok deportálása. Budapest: Magyar Külügyi Társaság, 1947.
Az 1943. decemberi Beneš – Sztálin – Molotov megbeszélések dokumentumai.

Ford. és s. a. r. Gulyás, László. Szeged: JATE Történeész Diákkör, 1993.

Demokratická strana a problémy dneška. Turčiansky Svätý Martin: Ústredný sekretariát Demokratickej strany, 1945.

FIERLINGER, Zdeněk: *Ve službách ČSR: Paměti z druhého zahraničního odboje.* Díl 2. Praha: Svoboda, 1948.

Foreign Relations of the United States 1945. Vol. II. Washington D. C., 1960.

GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, Soňa – OLEJNÍK, Milan – ŠUTAĽ, Štefan:
Nemci a Maďari na Slovensku v rokoch 1945–1953 v dokumentoch I. Prešov: Universum, 2005.

CHURAŇ, Milan: *Postupim a Československo: Mýtus a skutočnosť.* Praha: Libri, 2001.

JABLONICKÝ, Jozef: *Slovensko na prelome,* Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1965.

JECH, Karel – KAPLAN, Karel (k vydání přípr.): *Dekrety prezidenta republiky 1940 – 1945: Dokumenty.* Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk, 1995.

KAPLAN, Karel: *Csehszlovákia igazi arca 1945–1948.* Pozsony: Kalligram, 1993.

- MOLNÁR, Imre: *Život a martýrska smrť Jánosa Esterházyho*. [Šamorín]: Méry Ratio, 2012.
- MOLNÁR, Imre – VARGA, Kálmán: *Hazahúzott a szülőföld... (Visszaemlékezések, dokumentumok a szlovákiai magyarság Csehországba deportálásáról, 1945–1953)*. Budapest: Püski, 1992.
- MOLNÁR, Imre – SZARKA, László (szerk.): *Othontalan emlékezet: Emlékkönyv a csehszlovák–magyar lakosságcsere 60. évfordulójára*. Komárom: MTA Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság, 2007.
- POPÉLY, Árpád: A magyar lakosság felemás integrációja Csehszlovákiában (1948–1950). In: *Pro Minoritate*, 2016 Nyár, s. 94 – 107.
- POPÉLY, Árpád: A szlovákiai magyarság csehországi deportálása. In: Molnár, Imre – Szarka, László (szerk.): *Othontalan emlékezet: Emlékkönyv a csehszlovák–magyar lakosságcsere 60. évfordulójára*. Komárom: MTA Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság, 2007, s. 48 – 66.
- POPÉLY, Árpád: *Fél évszázad kisebbségben: Fejezetek a szlovákiai magyarság 1945 utáni történetéből*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2014.
- POPÉLY, Árpád: Záverečná správa o reslovakizačnej akcii. In: *Fórum. Spoločenskovedná revue*, 2009, s. 185 – 251.
- POPÉLY, Árpád – ŠUTAJ, Štefan – SZARKA, László (szerk.): *Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés 1945 – 1948: Történeti háttér, dokumentumok és jogszabályok*. Máriabesnyő – Gödöllő: Attraktor, 2007.
- RAŠLA, Antonín: *Ludové súdy v Československu po II. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnictva*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1969.
- SÁPOSOVÁ, Zlatica – ŠUTAJ, Štefan (Eds.): *Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Prešov: Universum, 2010.
- SOMOGYI, Alfréd: Amikor (kollektív) bűn volt magyarnak lenni a Felvidéken. In: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologica Reformatia Transylvanica*, 2017, roč. LXII, č. 1., s. 140 – 157.
- SZARKA, László (szerk.): *A szlovákiai magyarok kényszertelepítései emlékezete 1945–1948*. Komárom: MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság, 2003.

- SZEDERJESI, Cecília (összeáll. és szerk.): *„Vonatok északnak és délnek”: A második világháborút követő szlovák–magyar lakosságcsere története és következményei.* Salgótarján: Nógrád Megyei Levéltár, 2010.
- ŠUTAĽ, Štefan: *Nútené presídlenie Maďarov do Čiech.* Prešov: Universum, 2005.
- ŠUTAĽ, Štefan: *Reslovakizácia (Zmena národnosti časti obyvateľstva Slovenska po II. svetovej vojne).* Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1991.
- VADKERTY, Katalin: *A belső telepítések és a lakosságcsere.* Pozsony: Kalligram, 1999.
- VADKERTY, Katalin: *A deportálások: A szlovákiai magyarok csehországi kényszerközmunkája 1945–1948 között.* Pozsony: Kalligram, 1996.
- VADKERTY, Katalin: *A reszlovakizáció.* Pozsony: Kalligram, 1993.

The Czechoslovak – Hungarian Population Exchange and the Hungarian Minority in Slovakia

The study deals with the aspirations of Czechoslovak national state after the Second World War and the post-war situation of the Hungarian minority. The renewed Czechoslovakia blamed the German and Hungarian minorities for the disintegration of the state in 1938 – 1939 and upon the pretext of their collective guilt, it aspired to expel these minorities. Since the Great Powers did not approve of the one-side transfer of the Hungarian minority, the Czechoslovak government tried to get rid of this minority through a forced exchange of people to Hungary. As a result of population exchange carried out between April 1947 and December 1948, nearly 72,000 Slovaks living in Hungary moved to Czechoslovakia and nearly 90,000 ethnic Hungarians were transferred to Hungary. The reduction of the number of Hungarians in Slovakia was aimed at their deportation to the Czech lands as well the so-called re-Slovakization. The deportation to

the Czech lands with the pretext of public work took place in two waves in the autumn of 1945 nearly 10,000 and in the winter of 1946 – 1947 more than 40,000 Hungarians were forced into Czech lands. During the process of re-Slovakization much of the intimidated Hungarian population was forced to become Slovak, and the end of 1948 more than 400,000 Hungarians claimed to be Slovak. In the situation of the Hungarian minority a certain positive change began in 1948 when, among other things, the Hungarians regained their Czechoslovak citizenship, a part of their confiscated assets, moreover population exchange and re-Slovakization were cancelled too.

Československo-maďarská zmiešaná komisia pre výmenu obyvateľstva v rokoch 1946 – 1949¹

BARBARA KACEROVÁ

Cesta k podpisu dohody

Migrácie vyvolané geopolitickými zmenami v strednej Európe po druhej svetovej vojne priniesli možnosť návratu vystaňovalcov na územie Slovenska v rámci reemigrácie a repatriácie, no podnietili aj odsun nemeckej menšiny z viacerých oblastí západného, stredného a severovýchodného Slovenska a takisto vysídlenie Maďarov z územia Slovenska.² S reemigráciou slovenského obyvateľstva z Maďarska časovo korešpondujú aj ďalšie repatričné a reemigračné vlny slovenských a českých skupín obyvateľov, ktoré prichádzali z viacerých štátov Európy.³

Po skončení druhej svetovej vojny sa malo Československo (ďalej ČSR) budovať ako národný štát Čechov a Slovákov bez neslovanských menšín. Na tejto téze sa dohodli ešte počas vojny predstavitelia českých (československých) a slovenských strán a po vojne sa stala súčasťou vládnych programov. Prijatie Košického vládneho programu (ďalej KVP) odštartovalo

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu APVV-15-0475 Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku (komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020) – (TESS2).

² PARÍKOVÁ, Magdaléna: *Reemigrácia Slovákov z Maďarska v rokoch 1946 – 48. Etnokultúrne a sociálne procesy*. Bratislava: STIMUL, 2001, s. 9.

³ Tamže, s. 15.

takúto politiku.⁴ Otázka maďarskej menšiny sa mala riešiť radikálnym spôsobom, teda výmenou obyvateľstva medzi ČSR a Maďarskom a transferom celej maďarskej minority z územia ČSR. V septembri 1945 zdôraznil štátny tajomník ministerstva zahraničných vecí Vladimír Clementis v pléne Slovenskej národnej rady: „Kladiem pritom dôraz na slovo definitívne, lebo každé iné riešenie je riešenie nezdravé, riešenie, ktoré by železnou logikou viedlo k novým nepokojom a zbytočným konfliktom a neposlúžilo by ani zainteresovaným národom. A jediným definitívnym riešením je odchod maďarskej menšiny zo Slovenska.“⁵

Maďarská vláda však po vojne odmietala takéto riešenia, výmenu obyvateľstva považovala za nemožnú a nereálnu z dvoch dôvodov. Prvým bol, že počet Slovákov v Maďarsku považovala za nedostatočný k počtu Maďarov na Slovensku. a druhým bol predpoklad, že Slováci nebudú mať záujem vrátiť sa z Maďarska.⁶ Na pléne SNR povedal Vladimír Clementis, že Maďarsko odmieta výmenu obyvateľstva vôbec a v Maďarsku sa „nepriamo táto forma riešenia označuje za nacizmus a rasizmus.“⁷

⁴ ŠUTA J, Štefan: *Parížska konferencia 1946 a mierová zmluva s Maďarskom*. Prešov: Universum, 2014, s. 26–28.

⁵ Stenografický zápis z pléna SNR 14. – 15. septembra 1945 [online]. [cit. 5. 1. 2018]. Dostupné na internete: <<http://www.psp.cz/eknih/1945snr/stenprot/012schuz/s012006.htm>>.

⁶ ŠUTA J, Štefan: Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom a Parížska mierová konferencia. In: KLIMKO, Jozef – MICHÁLEK, Slavomír a kol.: *Mierové zmluvy v kontexte geopolitiky 20. a 21. storočia*. Bratislava: Paneurópska vysoká škola a Historický ústav SAV, 2013, s. 220.

⁷ Stenografický zápis z pléna SNR 14. – 15. septembra 1945 [online]. [cit. 5. 1. 2018]. Dostupné na internete: <<http://www.psp.cz/eknih/1945snr/stenprot/012schuz/s012006.htm>>.

Prvé rokovania, ktoré sa uskutočnili v roku 1945, dopadli neúspešne.⁸ Program rokovaní medzi Československom a Maďarskom sa pripravoval na stretnutí československej vlády 15. januára 1946, na ktorom sa predstavitelia vlády dohodli na ďalších stretnutiach. Navrhovali diskutovať predovšetkým o troch otázkach: 1. územné požiadavky ČSR voči Maďarsku, 2. reslovakizácia a 3. majetkové pomery maďarských obyvateľov určených na vysídlenie. 16. januára 1946 dala maďarská vláda svojím delegátom v Prahe súhlas na pristúpenie k podpísaniu dohody a na začatie výmeny obyvateľstva. Avšak v súvislosti s vysídlením Maďarov si dala maďarská vláda podmienku, aby sa po odsune obyvateľstva nezmenila štruktúra maďarskej komunity na Slovensku.⁹

Po vyhlásení Maďarskej republiky 1. februára 1946 sa nová maďarská vláda rozhodla vyslať do Prahy Jánosa Gyöngyösiho, aby pokračoval v prerušených rokovaniach z decembra 1945. Rokovania, ktoré prebiehali od 6. februára do 11. februára 1946, priniesli prvé výsledky, konkrétne návrh dohody o výmene obyvateľstva. Dohoda o výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom (ďalej dohoda) bola podpísaná 27. februára 1946 v Budapešti. Za stranu ČSR ju podpísal štátny tajomník ministerstva zahraničných vecí Vladimír Clementis a za maďarskú stranu minister zahraničných vecí János Gyöngyösi. Obsahovala 14 článkov týkajúcich sa výmeny obyvateľstva. Podstatou podpísanej dohody bol dobrovoľný návrat

⁸ Bližšie o rokovaniach pozri napr.: VADKERTY, Katalin: *Maďarská otázka v Československu 1944 – 1948*. Bratislava: Kalligram, 2002, s. 262-263.; ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar. *Tradícia a dejiny. Vybrané otázky zo slovensko-maďarských a slovensko-ruských vzťahov (1934-1949)*. Bratislava : Historický ústav vo vydavateľstve TYPOSET Print, 2009, s. 27 – 28.

⁹ VADKERTY, Katalin: *Maďarská otázka v Československu 1944 – 1948*. Bratislava: Kalligram, 2002, s. 264 – 268.

Čechov a Slovákov žijúcich v Maďarsku, na výmenu však bolo možné určiť len rovnaký počet Maďarov z ČSR. Špecifikom presídlenia bolo dodatočné formálne zaradenie do výmeny aj tých obyvateľov, ktorí odišli zo svojho bydliska do prijímajúceho štátu dobrovoľne (resp. ušli pred opatreniami štátu, na ktorého území dovtedy žili) ešte pred nadobudnutím účinnosti podpísanej dohody.¹⁰

Československo-maďarská zmiešaná komisia

Československo-maďarská zmiešaná komisia (ďalej zmiešaná komisia) zohrávala významnú úlohu pri samotnej realizácii výmeny obyvateľstva medzi ČSR a Maďarskom. Bola vytvorená na základe čl. X dohody, v ktorom bolo stanovené, že zmiešaná komisia bola zložená zo štyroch členov, dvoch mala vymenovať československá vláda a dvoch maďarská vláda.¹¹ Predsedom československej časti zmiešanej komisie a vládnyim splnomocnencom pre realizáciu výmeny obyvateľstva sa stal Daniel Okáli. Za druhého člena československej zložky bol vymenovaný Pavel Pohánka, ktorý zastával funkciu námestníka predsedu. Predsedom maďarskej zložky bol László Ruttkay, jeho zástupcom sa stal Tibor Geönczeöl, ako sekretár a zapisovateľ pôsobil László Trócsányi.¹² Na III. zasadnutí zmiešanej komisie, ktoré

¹⁰ ŠUTAJ, Štefan: *Maďarská menšina na Slovensku v 20. storočí*. Bratislava: Kaligram, 2012, s. 42.

¹¹ BOBÁK, Ján: *Maďarská otázka v Česko-Slovensku (1944 – 1948)*. Martin: Matica slovenská, 1996, s. 84.

¹² ŠUTAJ, Štefan: *Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom – migrácie a Slovensko – výskum a výsledky*. In: SÁPOSOVÁ, Zlatica – ŠUTAJ, Štefan (ed.). *Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Prešov: Universum, 2010, s. 14.

sa konalo 24. júna 1946 v Starom Smokovci, bol Pavol Winkler vymenovaný do funkcie zástupcu československej vlády pri zmiešanej komisii a za náhradných členov československej zložky boli vymenovaní hlavný odborný radca a prednosta VI. odboru Povereníctva pre priemysel a obchod Zorard Truska a legačný radca Rudolf Bystrický.¹³

V zmysle čl. X ods. 3 dohody bola zmiešaná komisia medzinárodnoprávnym rozhodcovským orgánom, ktorého rozhodnutia boli záväzné pre obe strany. Taktiež mala rozsiahlu normotvornú pôsobnosť pri stanovení podrobností pri uskutočňovaní svojich rozhodnutí, mala právo vykladať jednotlivé ustanovenia dohody a rozhodovať v sporných prípadoch medzi zmluvnými stranami. Rozhodnutia zmiešanej komisie nepodliehali nijakej právomoci, obe vlády prevzali záväzok splniť všetky povinnosti vyplývajúce z týchto rozhodnutí. Z pôsobnosti zmiešanej komisie a najmä z rámcovej povahy celej dohody vyplývalo, že rozhodnutia komisie sa priamo týkali právneho postavenia presídlencov a celého komplexu právnych vzťahov presídlencov k obom štátom. Rozhodnutia mali stanoviť, resp. konkretizovať ich určité práva a povinnosti.¹⁴

Zmiešaná komisia si na schôdzi začiatkom júna 1946 ustanovila rokovací poriadok. Ten predpokladal aj účasť odborníkov a znalcov potrebných na plnenie úloh týkajúcich sa výmeny obyvateľstva na schôdzach a rozhodnutiach komisie a vytváral

¹³ Slovenský národný archív (ďalej SNA), Bratislava, fond (ďalej f.) Československo-maďarská zmiešaná komisia (ďalej ČSMZK), škatuľa (ďalej šk.) 7, zápisnica z III. zasadnutia Československo-maďarskej zmiešanej komisie pre výmenu obyvateľstva, ktoré sa konalo 24. júna 1946 v Starom Smokovci, nespracovaný fond.

¹⁴ SNA Bratislava, f. ČSMZK, šk. 1. Rozhodnutie 18 zo 6. augusta 1946, nespracovaný fond.

možnosti, aby mohli vlády predniesť svoje stanovisko na jej rokovaní.¹⁵ Komisia riešila všetky otázky stanovené v dohode, no aj iné záležitosti predkladané jednou zo strán, ktoré sa týkali výkladu, resp. realizácie samotnej dohody. Podľa čl. XI dohody sa mala komisia uznášať na svojich rozhodnutiach jednomyseľne a v prípade, že sa strany nezhodli, bola možnosť zasadnutia komisie pod vedením predsedu, ktorého určili spoločným rozhodnutím a vybrali z príslušníkov jedného zo Spojených národov, na opätovné riešenie spornej otázky. V takomto prípade stačila na prijatie sporného rozhodnutia už len väčšina hlasov.¹⁶

Konečný text rokovacieho poriadku zmiešaná komisia schválila 28. mája 1946 na svojej ustanovujúcej schôdzi a 3. júna 1946, teda na I. zasadnutí, ho členovia komisie podpísali a vyhlásili. Uverejnený bol v slovenskom a maďarskom jazyku v úradnom liste z 9. júna 1946 pod číslom 1494.¹⁷ Za československú zložku ho podpísali Daniel Okáli a Pavel Pohánka, za maďarskú stranu László Ruttkay a Tibor Geönczeöl. Rokovací poriadok mal štyri časti tvorené 39 paragrafmi. Okrem iného stanovil napr. sídlo komisie, povolené rokovacie jazyky, ako mali jednotlivé rokovania prebiehať, postupy pri riešení sporných otázok.¹⁸

¹⁵ Vyhláška ministra zahraničných vecí zo dňa 11. júna 1946 o Rokovacom poriadku Československo-maďarskej Zmiešanej komisie. In: Úradný vestník, roč. 1946, č. 44, s. 1669.

¹⁶ Dohoda medzi Československom a Maďarskom o výmene obyvateľstva, uverejnená 27. júna 1946 pod č. 145/1946 Sb., s. 23. Predpokladalo sa, že týmto účastníkom by bol niektorý zo zástupcov štyroch mocností (Sovietsky zväz, Spojené štáty americké, Veľká Británia a Francúzsko). Takáto situácia však nenastala.

¹⁷ SNA Bratislava, f. ČSMZK, šk. 9. Zápisnica z 3. zasadnutia Československo-maďarskej Zmiešanej komisie, nespracovaný fond.

¹⁸ Vyhláška ministra zahraničných vecí zo dňa 11. júna 1946 o Rokovacom poriadku Československo-maďarskej Zmiešanej komisie. In: Úradný vestník, roč. 1946, č. 44, s. 1669.

Najdôležitejšou činnosťou zmiešanej komisie bola samotná technická príprava a neskôr stanovenie podmienok realizácie výmeny obyvateľstva vrátane hospodárskych a majetkových otázok. Zasadnutia komisie a rokovania o rozhodnutiach boli súčasťou širších politických rokovaní vnútropolitického vývoja oboch krajín aj medzinárodnopolitických aspektov, napr. v súvislosti s parížskou mierovou konferenciou v roku 1946 a podpísaním mierovej zmluvy.

Výsledkom spoločných rokovaní, ktoré reagovali na najdôležitejšie udalosti týkajúce sa dohody a súvisiace s vnútropolitickým vývojom v ČSR a Maďarsku aj s medzinárodnopolitickou situáciou, boli rozhodnutia zmiešanej komisie. Týkali sa taktiež udalostí, ktoré úzko súviseli s výmenou obyvateľstva, napr. problematiky vojnových zajatcov,¹⁹ utečencov, presídlencov mimo rámca výmeny obyvateľstva, presunov obyvateľstva v rámci ČSR (deportácie Maďarov do Čiech), reslovakizácie. Rozhodnutia komisie môžeme označiť za akúsi sondu do československo-maďarských vzťahov, ale aj do vnútornej a medzinárodnej politiky prostredníctvom riešenia problémov výmeny obyvateľstva. Zároveň reagovali na problémy, ktoré sa vyskytovali počas realizácie výmeny obyvateľstva. Z hľadiska samotných rozhodnutí môžeme ich účinok rozdeliť do niekoľkých skupín, v ktorých sa ich pôsobenie prejavilo najintenzívnejšie. Boli to skupiny: organizačné rozhodnutia, rozhodnutia týkajúce sa presídlenia nemajetných osôb, rozhodnutia o majetkovo-

¹⁹ Bližšie o problematike presídľovania vojnových zajatcov pozri ŠUTAJ, Štefan – KACEROVÁ, Barbara: Poznámky k problematike vojnových zajatcov v súvislosti s výmenou obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom. In: PEKÁR, Martin – SIMON, Attila – TOKÁROVÁ, Zuzana: *Cena víťazstva. Odolečenie obyvateľov z územia Československa, Maďarska a Poľska do Sovietskeho zväzu v rokoch 1944 – 1945*. Šamorín – Košice: Fórum inštitút pre výskum menšín – Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2017, s. 79 – 96.

právných otázkach, rozhodnutia o presídlení tzv. režimistov a rozhodnutia týkajúce sa vysídlenia vojnových previnilcov. Rozhodnutia zmiešanej komisie boli na základe rozhodnutia č. 18 zo 6. augusta 1946 uverejňované v Úředním listě republiky Československé, v Úradnom vestníku a v Magyar Közlöny, pričom mali byť uverejnené v slovenskom a maďarskom jazyku najneskôr do 15 dní od vyhlásenia rozhodnutia.²⁰

V rámci zmiešanej komisie pôsobili aj špecializované subkomisie, ktorých úlohou bolo riešiť konkrétne otázky z ich oblasti. Tieto komisie zasadali podľa potreby, keď zmiešaná komisia nastolila ďalšie otázky súvisiace s výmenou obyvateľstva. Najvyťaženejšou bola Hospodárska znalecká komisia na čele s Alexandrom Pockodym, súčasťou nej bola aj Ústredná oceňovacia komisia, ktorej predsedom sa stal Karol Bartoš. Medzi znalecké komisie patrili aj Právna znalecká komisia s predsedom Martinom Quotidianom, Finančná znalecká komisia na čele s Alexandrom Hrnčárom a Dopravná znalecká komisia s predsedom Karolom Chalupom.²¹

²⁰ Rozhodnutie č. 18. In: Vestník Osídľovacieho úradu pre Slovensko, roč. 1946, č. 8 – 9, s. 117.

²¹ SNA Bratislava, f. ČSMZK, šk. 15. Personálne zloženie znaleckých komisií, nespracovaný fond.

Činnosť Československo-maďarskej zmiešanej komisie od vzniku do apríla 1947

29. mája 1946 sa uskutočnila ustanovujúca schôdza zmiešanej komisie, ktorej hlavným bodom bolo rokovanie o československom a maďarskom návrhu na rokovací poriadok. V zápise z ustanovujúcej schôdze boli podpísané všetky návrhy na zmeny rokovacieho poriadku. Na I. zasadnutí zmiešanej komisie 3. júna 1946 jej členovia súhlasili so zriadením maďarského úradu v Bratislave v súvislosti s uskutočnením výmeny obyvateľstva a aj vzhľadom na to, že maďarský konzulát mal byť zriadený do šiestich mesiacov od podpisu dohody. Vedením tohto úradu bol poverený ministerský tajomník František Wagner a jeho námestníkom sa stal Lehel Farkas, zamestnanec maďarského ministerstva zahraničných vecí.²² Na tomto úrade pôsobilo celkovo desať úradníkov a pomocný personál.²³ Na zasadnutí komisia nastolila aj problematiku presídlenia 141 baníckych rodín z Maďarska do ČSR.²⁴

Na III. zasadnutí 24. júna 1946 československá strana predložila návrh, v ktorom určila časový rozvrh práce zmiešanej komisie tak, aby obe strany mali medzi jednotlivými zasadnutiami dostatok času na prípravu jednotlivých rozhodnutí. O návrhu Lászlóa Ruttkaya na úpravu spôsobu presídlenia tých, ktorí si odpykávajú trest uložený súdmi, diskutoval na zasadnutí aj Pavel Winkler. Podotkol, že je potrebné na zasadnutí

²² ŠUTAJ, Štefan: *Nútené presídľovanie Maďarov do Čiech*. Prešov: Universum, 2005, s. 54.

²³ SNA Bratislava, f. ČSMZK, šk. 7. Zápisnica z I. zasadnutia Československo-maďarskej Zmiešanej komisie pre výmenu obyvateľstva, ktoré sa konalo dňa 3. júna 1946 v Budapešti, nespracovaný fond.

²⁴ Táto problematika bola vyriešená prijatím rozhodnutia č. 1 z 5. júna 1946 o presídlení baníckych rodín podľa zoznamu A – E.

rozhodnúť o tom, či aj po presídlení mali pokračovať vo výkone trestu alebo nie, poprípade, či mala byť udelená amnestia, a ak bola udelená, tak sa malo uviesť, o akú amnestiu šlo. Taktiež zdôraznil, že československá vláda mala právo odmietnuť prihlášky na presídlenie z Maďarska do ČSR, čo bolo možné uplatniť práve v týchto prípadoch.²⁵

Zmiešaná komisia zasadala aj počas parížskej mierovej konferencie od 29. júla do 15. októbra 1946 a pripravovala všetko na začatie výmeny obyvateľstva. 4. septembra Daniel Okáli zaslal list členom Československej presídľovacej komisie, v ktorom ich informoval o aktuálnej situácii na rokovaníach v Paríži. Niekoľkokrát rokoval s Vladimírom Clementisom a ostatnými československými členmi zmiešanej komisie. Za najdôležitejšie problémy, ktorým sa mala zmiešaná komisia venovať, Daniel Okáli považoval povinný transfer a územné korekcie. Za úlohy s najvyššou prioritou považoval odsun obyvateľov podľa rozhodnutia č. 8²⁶ v septembri, inštruktážne kurzy pre súpisových komisárov a čo najskoršie začatie súpisov.²⁷

Nasledujúci deň sa uskutočnilo stretnutie oboch strán zmiešanej komisie, na ktorom sa pokračovalo v rokovaníach komisie a o globálnom riešení všetkých dovtedajších sporných otázok.²⁸ Zástupcovia maďarskej delegácie však odmietli prijať všetky návrhy československej strany na riešenie týchto sporných otázok.

²⁵ SNA Bratislava, f. ČSMZK, šk. 7. Zápisnica z III. zasadnutia Československo-maďarskej Zmiešanej komisie pre výmenu obyvateľstva, ktoré sa konalo dňa 24. júna 1946 v Budapešti, nespracovaný fond.

²⁶ Rozhodnutie č. 8 prijaté 4. júla 1946 sa týkalo presídlenia menej majetných osôb, ktoré si so sebou mohli vziať len osobné potreby.

²⁷ ŠUTAJ, Štefan: *Parížska konferencia 1946 a mierová zmluva s Maďarskom*. Prešov: Universum, 2014, s. 158 – 159.

²⁸ SNA Bratislava, f. ČSMZK, šk. 9. List Daniela Okáliho Pavlovi Pohánkovi z 9. septembra 1946, nespracovaný fond.

zok. Preto československá zložka podala obom vládam na maďarských zástupcov sťažnosť za úmyselné predlžovanie rokovaní. Tú maďarská strana rázne odmietla, naopak, členovia tvrdili, že lojálne plnia všetky podmienky dohody. Nato československí delegáti obvinili maďarskú stranu, že sa nátlakom a terorom snaží prinútiť osoby prihlásené na presídlenie, aby sa z neho odhlásili. Prítomní maďarskí zástupcovia sa však k tomu odmietli akokoľvek vyjadriť. Naopak, ohradili sa proti nepravdivosti rokovaní, keďže maďarská zložka prerušila práce na základe príkazu maďarského ministra zahraničných vecí. Súhlasili, aby zmiešaná komisia pokračovala v rokovaníach, no neprijala konečné uznesenie pred oznámením výsledku parížskeho mierového rokovania. Maďarská strana nakoniec odporučila, aby problémy vyriešili ministri zahraničných vecí. Pál Sebestyén, štátny tajomník maďarského ministerstva zahraničných vecí, na zasadnutí povedal, že podľa maďarského názoru sa mali rokovania vzťahovať výlučne na článok VIII dohody²⁹ a na zistenie prekážok zabraňujúcich realizácii výmeny obyvateľstva. No československý návrh rozoberal aj otázky, ktoré prekračovali rámec dohody, a preto o nich maďarská strana odmietla rokovať. Juraj Slávik, československý veľvyslanec v Spojených štátoch amerických, ktorý sa zúčastňoval na paríž-

²⁹ V dohode sa otázkou maďarských vojnových previnilcov zaoberal čl. VIII. Podľa tohto článku „*môžu byť presťahované z územia Československa na územie Maďarska i tie osoby maďarskej národnosti, ktoré majú stále bydlisko na území Československa a ktoré sa dopustili trestných činov podľa §§ 1 – 4 nariadenia Slovenskej národnej rady zo dňa 15. mája 1945, č. 33. To isté platí o osobách vinných trestným činom uvedeným v § 5 tohto nariadenia s tým, že počet týchto osôb nemôže presahovať tisíc*“. Podľa poverenika pre vnútro Júliusa Viktoryho mala československá vláda na základe čl. VIII. dohody „*jedinečnú možnosť v histórii očistiť si ČSR od všetkých osôb maďarskej národnosti, ktorých pobyt nie je žiaduci v ČSR z dôvodov štáto-bezpečnostných, a takto zamedziť rozvratnú činnosť maďarskej menšiny na Slovensku*“.

ských rokovaníach, bol prekvapený reakciou maďarskej delegácie na československé návrhy, ktorých účelom bolo uľahčiť plnenie dohody a odstrániť diferencie, ktoré sa vyskytli pri rokovaníach zmiešanej komisie.³⁰

V liste adresovanom vedúcemu právneho odboru ministerstva zahraničných vecí Zdeňkovi Procházkovi z 12. septembra 1946 Vladimír Clementis uviedol, že 9. septembra na stretnutí s Jánosom Gyöngyösím rokovali o počte vojnových zločincov podľa článku VIII dohody. V rozhovore odznelo, že ich počet je 999. Maďari však Okálímu predložili písomnú odpoveď, v ktorej rozhovor ministrov popreli a vytvárali tak nové a neprijateľné podmienky na realizáciu dohody.³¹

Maďarská delegácia vo vyhlásení Pro memoria, odvolávajúc sa na rokovanie z 5. a 6. septembra 1946, ako aj na rokovania medzi Vladimírom Clementisom a Jánosom Gyöngyösím z 9. septembra 1946, uviedla svoje stanovisko. Oznamovala, že rokovania zmiešanej komisie neboli prerušené, len vzhľadom na konferenciu v Paríži boli odložené. Taktiež bola ochotná vyjednávať o prevzatí prihlášok počas 30-dňovej dodatočnej lehoty. Požadovala, aby sa činnosť Československej presídľovacej komisie v ozhlase a v tlači obmedzila len na preberanie prihlášok, nesmela robiť žiadnu propagandu. Prihlášky však mohli byť uznané len vtedy, ak spĺňali kritériá článku I dohody³² a jeho dodatku

³⁰ SNA Bratislava, f. ČSMZK, kart. 9. Zápis z II. rokovania zástupcov ČSR so zástupcami Maďarska vo veci výmeny obyvateľstva konaného dňa 6. septembra 1946, nespracovaný fond.

³¹ ŠUTAJ, Štefan: *Parížska konferencia 1946 a mierová zmluva s Maďarskom*. Prešov: Univerzum, 2014, s. 162.

³² V článku I dohody boli stanovené podmienky na prihlásenie Slovákov na výmenu obyvateľstva. Československí obyvatelia mali byť z Maďarska presťahovaní bez toho, aby im v tom akokoľvek prekážala maďarská vláda. Všetky tieto osoby tak dňom presťahovania stratili maďarské štátne občianstvo a nadobudli občianstvo československé. V tomto zmysle sa všetky ich občianske povinnosti voči Maďarsku zrušili.

len tých osôb, ktoré vyhovovali kritériám národnostnej patričnosti. Maďarská delegácia takisto stanovila, že na základe článku VIII dohody počet osôb nesmie prevýšiť počet 999 podľa § 1 – 4 nar. 33/1945 Zb.³³ Tieto osoby boli oslobodené od konfiškácie majetkov. Rozhodnutia zmiešanej komisie, ktoré maďarská strana označila, že sú v rozpore s článkom IV dohody,³⁴ maďarská vláda neuznala. Československá vláda sa, naopak, zaviazala, že zruší konfiškáciu majetkov osôb maďarskej národnosti.³⁵

10. septembra 1946 maďarská delegácia odovzdala Pro memoria, v ktorom sa odvolávala na rokovania Vladimíra Clementisa a Jánoša Gyöngyösiho. K maďarskej odpovedi pripojil Pavel Winkler svoje poznámky. Podľa jeho názoru bola maďarská odpoveď negatívna. Maďarská vláda neprijala návrhy českoslo-

³³ Nariadenie Slovenskej národnej rady č. 33/1945 Sb. nar. SNR upravovalo päť trestných činov s alternatívne stanovenými skutkovými podstatami z hľadiska objektívnej stránky, teda za naplnenia čo i len jedného z uvedených konaní bol spáchaný trestný čin. Skutkové podstaty boli ďalej charakteristické značnou všeobecnosťou a pružnosťou, čím sa sledovalo čo najširšie podchytenie „trestnej činnosti fašistov a kolaborantov“, hoci v praxi toto nedodržiavanie kritérií zavinila nejednotnosť ľudových súdov. Prílišná rámcovosť skutkových podstat spôsobovala aj ten problém, že orgány Národnej bezpečnosti veľa ráz nevedeli správne posúdiť, aké činy môžu zakladať skutkové podstaty trestných činov podľa § 1 – 5, a v dôsledku toho boli ich trestné oznámenia často *nevyhovujúce*. Odsúdení sa podľa § 1 – 2 označovali ako tzv. veľkí vojnoví previnilci, ktorí mohli byť odsúdení na trest smrti, a § 3 – 5 charakterizovali tzv. malých vojnových previnilcov, trestaných zaradením do pracovného útvaru, väzením alebo verejným poľnohárňam.

³⁴ Československá presídľovacia komisia mala podľa článku IV dohody prijať prihlášky na presídlenie počas troch mesiacov a na základe toho pripraviť pre maďarskú vládu zoznamy presídlených osôb. Zoznamy osôb, ktoré sa prihlásili na presídlenie v dodatočnej lehote, mali byť vláde odovzdané do 15 dní po uplynutí tejto lehoty.

³⁵ SNA Bratislava, f. ČSMZK, šk. 9. Pro memoria stanovisko týkajúce sa uskuotočnenia výmeny obyvateľstva na československý návrh odovzdaný v Paríži počas diplomatických rokovaní 5. septembra 1946, nespracovaný fond.

venskej delegácie, ale naopak, kládla nové, pre ČSR neprijateľné požiadavky a podmienky. Pál Sebestyén na schôdzi maďarskej delegácie 10. septembra 1946 žiadal, aby maďarská zložka zmiešanej komisie rokovala nezáväzne, aby neprijímala žiadne rozhodnutie a aby sa jej činnosť obmedzila len na prípravné práce. Preto nebolo možné na rokovaníach zmiešanej komisie očakávať žiadny pokrok. Maďarské stanovisko k určovaniu národnosti požadovalo, aby sa národnosť osôb prihlásených na presídlenie určovala podľa posledného maďarského sčítania obyvateľstva. Toto stanovisko však bolo pre československú vládu neprijateľné. Podstatou československého návrhu bolo, aby sa určil počet presídlencov na oboch stranách „pevným číslom“. Tento počet bol stanovený na 100-tisíc osôb. Maďarská strana tento návrh zamietla. Jej odpoveď obsahovala vyhlásenie, že maďarská vláda uznáva záväznosť rozhodnutí zmiešanej komisie, no zároveň uvádza, že tieto rozhodnutia nemusia byť záväzné vzhľadom na chaotickú situáciu. Následne maďarská strana vyhlásila, že neuznáva rozhodnutie č. 16 o hnutelnostiach,³⁶ pretože ho pokladá za zmätočné. Zároveň uviedla, že rozvrstvenie maďarských presídlencov sa malo riadiť podľa rozvrstvenia maďarského obyvateľstva v ČSR v roku 1938 na základe maďarského sčítania z obdobia okupácie. Pavel Winkler bol presvedčený, že Maďari obnovili rokovania s úmyslom, aby získali ďalší čas, pretože po určitom čase nebude realizácia presídlenia možná, a že odkladanie presídľovania ohrozuje úspech celej presídľovacej akcie. Takisto podľa neho išlo aj o manévrovanie súvisiace s otázkou transferu, ako aj o snahu oddialiť riešenie otázok výmeny obyvateľstva, kým mocnosti nerozhodnú o transfere.³⁷

³⁶ Rozhodnutie č. 16 z 22. júla 1946 sa týkalo hnutelností, ich charakteristiky, rozdelenia, hospodárenia s nimi a ich kompenzácií.

³⁷ SNA Bratislava, f. ČSMZK, šk. 9. Poznámky Pavla Winklera k maďarskému Pro memoria z 11. septembra 1946, nespracovaný fond.

Činnosť Československo-maďarskej zmiešanej komisie od apríla 1947 do jej zániku

Po prerušení V. riadneho zasadnutia komisie, ktoré sa skončilo 18. decembra 1946, keď maďarská zložka opustila bratislavské rokovania na protest proti pokračujúcemu „náboru“ pracovných síl do Čiech medzi obyvateľmi maďarskej národnosti na južnom Slovensku,³⁸ pokračovali rokovania až 29. marca 1947 na pokyn vedúcich vládnych delegácií, ktoré rokovali v Bratislave o výmene obyvateľstva. Zmiešaná komisia rokovala na svojom mimoriadnom zasadnutí paralelne s rokovaniami vládnych delegácií, ktoré mali vyriešiť otázky a problémy, na ktorých sa komisia nevedela dohodnúť. Mimoriadne zasadnutie zmiešanej komisie trvalo do 12. júna 1947 a malo celkovo 68 rokovaní.³⁹ Na tomto mimoriadnom zasadnutí vyriešila nastolené otázky a prijala rozhodnutia č. 22, 25 – 45, ktoré sa týkali doplnení, resp. zmeny niektorých rozhodnutí, technického a praktického zabezpečenia začatej výmeny obyvateľstva, stanovení smerníc pre súpisové orgány či jednostranného presídlenia nemajetných osôb. Okrem toho komisia prijala štyri uznesenia, ktorými schválila zámenné zmluvy o nehnuteľnom majetku presídlencov, o zväčšení počtu dôverníkov, o odvoze hnutelností, o činnosti súpisových komisií, o memorande na zaistenie práv presídlencov, o vedení zápisníc zmiešanej komisie, o výklade niektorých rozhodnutí, o platení sociálnych príspevkov a o poplatkoch za colné odbavovanie. Pre rozdielne názory v komisii ostali nevyriešené otázky: sťahovanie osôb podľa čl. VIII

³⁸ Bližšie o tejto problematike pozri: ŠUTA J, Štefan: *Nútené presídlenie Maďarov do Čiech*. Prešov: Universum, 2005. 156 s.

³⁹ SNA Bratislava, f. ČSMZK, šk. 9. Správa o činnosti Československo-maďarskej Zmiešanej komisie pre výmenu obyvateľstva z roku 1947, nespracovaný fond.

dohody v zmysle osnovy protokolu; spôsob zarátania osôb, ktoré sa presídlili vlastnými prostriedkami; reštitúcie majetkových práv presídlencov; vylúčenie starých a chorých osôb z rešídlenia. Niektoré otázky presídlenia boli odložené na ďalšie rokovania.⁴⁰

Rokovania síce prebiehali vecne, ale napriek tomu na nich dochádzalo k vášnivým diskusiám aj k dramatickým okamihom. Rokovania komisie 29. apríla 1947 opustila maďarská zložka a odmietala s československou zložkou ďalej rokovať, obviňujúc ju z porušovania dohodnutého scenára mimoriadnych rokovaní. Po odznení maďarského návrhu na úpravu majetkových pomerov presídlencov, ktorí nie sú členmi družstiev, mali zložky debatovať o právnych problémoch, pričom predseda maďarskej zložky nechcel, aby boli vypočutí aj finanční znalci. Československá zložka sa pridržiavala vopred dohodnutého postupu a pred začatím rokovania chcela mať objasnenú otázku aj z finančného hľadiska. Predseda maďarskej zložky obvinil československú zložku zo sabotáže, pretože šlo o mimoriadne zasadnutie, na ktorom neplatili ustanovenia rokovacieho poriadku. Československá zložka preto odmietla ďalej rokovať, kým sa maďarská zložka za obvinenia neospravedlní. Peter Zaturecký požiadal vedúceho československej delegácie Zdeňka Procházku, aby upozornil maďarského vyslanca Pála Sebestyena na neprístojné správanie maďarskej zložky.⁴¹

V liste adresovanom Jánovi Čechovi Zdeněk Procházka napísal, že maďarská zložka, ako aj maďarská vládna delegácia sa často sťažujú, že československé orgány, ktoré mali akúkoľvek funkciu pri presídľovaní, neboli dostatočne informované o usta-

⁴⁰ SNA Bratislava, f. ČSMZK, šk. 9. Správa o mimoriadnom zasadnutí Československo-maďarskej Zmiešanej komisie, nespracovaný fond.

⁴¹ SNA Bratislava, f. ČSMZK, šk. 22. Správa o rokovaní Československo-maďarskej Zmiešanej komisie zo dňa 29. apríla 1947, nespracovaný fond.

noveniach rozhodnutí zmiešanej komisie, prípadne dohody. Preto žiadal okamžité inštruovanie všetkých zainteresovaných orgánov a úradov o rozhodnutiach komisie, aby sa tak vyhlo ďalším sťažnostiam maďarskej zložky.⁴²

Po skončení mimoriadneho zasadnutia začiatkom júna až do septembra 1947 komisia nerokovala. Počas tohto obdobia pracovali na svojich správach znalci jednotlivých znaleckých komisií a sekretári oboch zložiek zmiešanej komisie pripravovali návrhy na riešenie ďalších otázok spojených s výmenou obyvateľstva. Maďarská vláda urobila v maďarskej zložke komisie personálne zmeny. Komisia rokovala od 16. septembra 1947, keď v Budapešti otvorila svoje VI. riadne zasadnutie, ktoré prebiehalo paralelne s rokovaniami vládnych delegácií o výmene obyvateľstva. VI. riadne zasadnutie malo 14 rokovaní a skončilo sa 19. decembra 1947. Počas rokovaní boli prijaté rozhodnutia č. 46 o novelizácii rokovacieho poriadku a 47 o zarátaní osôb, ktoré sa presťahovali bez dodržania spôsobu určeného na presídlenie. Okrem toho sa prijali aj štyri uznesenia, ktorými sa schválili zámenné zmluvy, a ďalších desať uznesení, z ktorých najdôležitejšie boli uznesenie č. 1 o rokovacom poriadku; uznesenie č. 13 o predĺžení niektorých lehôt rozhodnutia č. 22; uznesenia č. 7 a 12, ktorými sa predkladala vládny delegáciám správa o výsledku vyšetrovania národných správ. Počas VI. zasadnutia k prerušeniu rokovaní nedošlo, no nevyriešená ostala otázka vojnových zajatcov: československá zložka podala návrh týkajúci sa zastupovania vojnových zajatcov, maďarská zložka podala návrh týkajúci sa zarátavania zajatcov do počtu presídencov. Problém bol nakoniec zamietnutý. Ďalším nevyriešenými bodmi ostali: otázka sociálnej výpomoci podľa proto-

⁴² SNA Bratislava, f. ČSMZK, šk. 22. Vykonávanie rozhodnutí Československo-maďarskej Zmiešanej komisie, nespracovaný fond.

kolu k dohode – v tejto otázke došlo len k čiastočnej zhode; novelizácia rozhodnutí č. 10 o inštrukciách pre súpisové orgány, o ktorej sa nakoniec ani nerokovalo; novelizácia rozhodnutia č. 1 o inštrukciách pre oceňovacie orgány, o ktorej mala rozhodnúť hospodárska znalecká komisia; novelizácia rozhodnutia č. 22 o zostavovaní zoznamov presídlencov, no nakoniec sa ani o tejto problematike nerokovalo; služobný pomer verejných zamestnancov – o tejto otázke odmietla maďarská strana rokovať; prevoz pohonných hmôt – odmietli o tejto otázke rokovať; zostavovanie harmonogramu presunu presídleneckých súprav – československý návrh z 27. októbra 1947 bol predmetom rokovania dopravnej znaleckej komisie, ktoré však nevedelo k iadnemu výsledku; otázku požitkov vojnových zajatcov odporučila československá zložka na prerokovanie československej vláde, keďže táto otázka presahovala kompetencie zmiešanej komisie; výmena pozemkových kníh – maďarská zložka prisľúbila prerokovanie tejto otázky; vylúčenie objemných hnutelností z presídleneckej dopravy – maďarská zložka sa k návrhu nevyjadrila; vystavovanie legitimácií presídlencom – návrh bol pre Maďarsko neprijateľný; výklad článku VIII dohody – ide len o vyriešenie otázky okruhu osôb spadajúcich pod článok VIII dohody; jednostranné presídlenie – maďarská zložka zaujala k tejto problematike negatívne stanovisko; otázka presídleneckej kvóty – maďarská strana sa k otázke nevyjadrila. Tak mimoriadne zasadnutie, ako aj VI. riadne zasadnutie zmiešanej komisie riešili jednak otázky, ktoré boli predložené vládnymi delegáciami, a jednak otázky, ktoré sa vyskytli pri uskutočňovaní výmeny obyvateľstva.⁴³

⁴³ SNA Bratislava, f. ČSMZK, šk. 9. Správa o činnosti Československo-maďarskej Zmiešanej komisie z roku 1947, nespracovaný fond.

V roku 1948 sa konalo VII. zasadnutie komisie v čase od 12. januára do 13. apríla 1948, VIII. zasadnutie od 13. apríla do 11. mája 1948, IX. zasadnutie od 24. mája do 7. septembra 1948, X. zasadnutie od 23. septembra do 19. októbra 1948 a XI. zasadnutie od 29. októbra do 3. decembra 1948. Okrem toho sa 21. a 22. decembra konali prvé dve rokovania XII. zasadnutia komisie. Celkovo šlo o 74 rokovaní, z toho 48 rokovaní sa konalo v Bratislave a 26 rokovaní v Budapešti. Na týchto zasadnutiach komisia prijala rozhodnutia č. 48 – 62. Okrem 15 rozhodnutí prijala aj 29 uznesení, z ktorých 19 bolo o schválení zámennej zmluvy. Okrem otázok, ktoré sa vyriešili prijatím rozhodnutí alebo uznesení, sa komisia zaoberala aj ďalšími návrhmi, ako napr. rozhodnutie o neobmedzenom jednostrannom presídlení, ktoré bolo prerušené 13. januára 1948; rozhodnutie o presídlení osôb nepojatých do zoznamu presídlenia, o ktorom bolo rokovanie prerušené; rozhodnutia o doplnení, resp. zmene niektorých rozhodnutí, rozhodnutie o úprave niektorých majetkovoprávných úkonov presídlencov a pod. Okrem toho sa zmiešaná komisia podieľala na úlohách, ktoré vyplývali z požiadaviek rozhraničovacej komisie, a riešila otázky sťahovania osôb z troch obcí odstúpených podľa parížskej mierovej zmluvy s Maďarskom z 10. februára 1947 ČSR. Okrem vopred určeného programu rokovaní na rok 1948 rokovala aj o sťažnostiach jednotlivých presídľovacích orgánov, administratívnych úradov, ako aj samotných presídlencov. Československá zložka dávala sťažnosti prešetrovať a v prípade potreby konala. Takisto dozerala na to, aby maďarská zložka vykonala nápravu vo veciach, ktoré by neskôr boli predmetom československých sťažností.

V prvej polovici roku 1948 komisia rokovala o dvoch otázkach: o kvótach na presídľovanie a presídľovaní osôb spadajúcich pod článok VIII dohody. Ukázalo sa, že názory oboch vlád sa tak rozchádzali, že akýkoľvek kompromis vyžadoval roz-

hodnutia z vyšších pozícií, než bola zmiešaná komisia. Potrebný kompromis bol prijatý v auguste 1948 a sporné otázky boli pomerne v krátkom čase vyriešené.⁴⁴

Napriek tomu, že výmena obyvateľstva sa rokom 1948 skončila, činnosť zmiešanej komisie pokračovala aj v roku 1949. Bolo potrebné vyriešiť mnohé dôsledky výmeny obyvateľstva. Komisia si stanovila, že v roku 1949 vyrieši otázky oceňovacích smerníc, exekučnej právnej pomoci, vecných práv presídlencov na nehnuteľnosti v štáte zanechaného bydliska, prechodné ustanovenia, presídlenie zvyšku osôb podľa článku VIII dohody, prevod nárokov zo súkromného poistenia, rozhodnutia o sporných kategóriách osôb, rozhodovania o sporných otázkach hnutel'ného majetku presídlencov.⁴⁵

XII. zasadnutie sa začalo 21. decembra 1948 v Budapešti. Do rozhodnutia č. 59⁴⁶ bol doplnený odsek o osobách na vyrovnanie disparity, ktorá vznikla po presídlení od 1. septembra 1948 z ČSR do Maďarska. Ďalej bolo potrebné zaistiť presídlenie aj osobám spadajúcim pod článok VIII dohody s rodinnými príslušníkmi na doplnenie počtu 5 000 osôb podľa politickej dohody. Na rokovaní sa stanovil termín ukončenia výmeny obyvateľstva, a to pre osoby podľa rozhodnutia č. 59 posledný termín 30. apríl 1949, resp. pre niektoré osoby do 31. januára 1949. Nato reagovala maďarská strana, ktorá oznámila, že po 31. decembri 1948 už nechce presídľovať ani osoby spadajúce pod článok VIII dohody, ani iné osoby potrebné na vyrovnanie disparity. Podľa nich sa disparita ukazovala v neprospech Českosloven-

⁴⁴ SNA Bratislava, f. ČSMZK, šk. 9. Správa o činnosti Československo-maďarskej Zmiešanej komisie z roku 1948, nespracovaný fond.

⁴⁵ SNA Bratislava, f. ČSMZK, šk. 9. Program XII. zasadnutia Československo-maďarskej Zmiešanej komisie, nespracovaný fond.

⁴⁶ Rozhodnutie č. 59 zo 14. decembra 1948 sa týkalo plnenia platieb zo sociálneho poistenia.

ska, pretože do 1. septembra 1948 sa presídlilo viac osôb z ČSR do Maďarska ako opačne. Nato sa prečítal návrh Jána Čecha z posledného presídľovacieho rokovania, aby sa sporné cifry rozdelili na polovicu a potom výsledok prijme. No aj v takom prípade vznikala na československej strane značná disparita.⁴⁷

Na 3. rokovaní XII. zasadnutia 21. júna 1949 v Budapešti maďarská zložka poukázala na to, že maďarské úrady nedostali trestné spisy vojnových previnilcov presídlených z ČSR do Maďarska v roku 1947, takže maďarské súdy nemohli v ich otázke konať. Československá strana sa zaviazala, že len čo bude mať tieto spisy k dispozícii, zašle ich maďarskej vláde. Následne zmiešaná komisia rokovala o návrhu na ukončenie výmeny obyvateľstva. Maďarská zložka navrhla, že je potrebné, aby sa s rozhodnutím o skončení výmeny obyvateľstva ponechala možnosť presídlenia rodinných príslušníkov a aby sa zaistila rozhodnutím č. 51. Československá zložka s návrhom súhlasila.

Na piatom rokovaní XII. zasadnutia z 23. júna 1949 bolo prijaté rozhodnutie č. 66 o niektorých ustanoveniach súvisiacich so skončením výmeny obyvateľstva. Následne komisia rokovala o otázkach týkajúcich sa užívacích práv presídlencom, výpomoci rodinným príslušníkom vojnových poškodencov a zajatcov, o zmene niektorých rozhodnutí.⁴⁸

Na ôsmom rokovaní XII. zasadnutia z 12. júla 1949 československá zložka oznámila, že nesúhlasí s niektorými bodmi rozhodnutia týkajúceho sa výkonu, resp. zmeny rozhodnutí č. 47 a 60. Nesúhlasila, aby sa rozhodnutie vzťahovalo aj na osoby, ktoré odišli pre udalosti súvisiace s vojnou. Ustanovenie o týchto oso-

⁴⁷ VADKERTY, Katalin: *Maďarská otázka v Československu 1944 – 1948*. Bratislava: Kalligram, 2002, s. 342 – 343.

⁴⁸ SNA Bratislava, f. ČSMZK, šk. 8. Zápisnica z 5. rokovania XII. zasadnutia Československo-maďarskej Zmiešanej komisie zo dňa 21. júna 1949, nepracovaný fond.

bách sa mohlo realizovať vnútorným predpisom. Následne sa vyhotovili osnovy troch rozhodnutí⁴⁹ o niektorých nevyriešených otázkach, ktoré mali byť uzavreté na pražských rokovaníach.⁵⁰

Zánik Československo-maďarskej zmiešanej komisie

Výmena obyvateľstva medzi ČSR a Maďarskom sa ukončila prijatím rozhodnutia č. 66 o niektorých ustanoveniach súvisiacich so zánikom výmeny obyvateľstva z 21. júna 1949.⁵¹ 16. februára 1950 Daniel Okáli zaslal list ministrovi vnútra Václavovi Noskovi, v ktorom ho žiadal o vydanie pasov na cestu do Maďarska pre seba a Petra Zátureckého ako vtedajšieho člena a sekretára zmiešanej komisie a šoféra. Informoval ho aj o tom, že 6. februára 1950 dostal ako splnomocnenec československej vlády pre výmenu obyvateľstva a predseda slovenskej časti zmiešanej komisie list od predsedu maďarskej strany Lajosa Bólyu, ktorý ho žiadal, aby sa čo najskôr dokončili prípravy rozhodnutí č. 68, 69 a 70. Tie mali vyriešiť zostávajúce majetkovoprávne záležitosti. Návrhy na tieto rozhodnutia boli kompletne vypracované, no vzhľadom na námietky maďarskej strany neboli schválené.⁵²

Keďže bol proces výmeny obyvateľstva ukončený, minister zahraničných vecí Viliam Široký navrhol, aby bol Daniel Okáli

⁴⁹ Išlo o rozhodnutia č. 69, 68 a 70.

⁵⁰ SNA Bratislava, f. ČSMZK, šk. 8. Zápisnica z 8. rokovania XII. zasadnutia Československo-maďarskej Zmiešanej komisie zo dňa 12. júla 1949, nespracovaný fond.

⁵¹ Rozhodnutie Československo-maďarskej Zmiešanej komisie pre výmenu obyvateľstva č. 66. In: Vestník Osídľovacieho úradu pre Slovensko, roč. 1949, č. 17 – 18, s. 197 – 199.

⁵² Archív ministerstva zahraničných vecí Českej republiky (AMZV ČR) Praha, f. Generálny sekretariát Jana Masaryka a Vladimíra Clementisa (f. GS-A), šk. 163. List Daniela Okáliho Václavovi Noskovi zo 16. februára 1950.

zbavený funkcie vládneho zmocnenca. Riešenie zvyšných ne-doriešených otázok malo prevziať Povereníctvo vnútra, ktoré ich malo riešiť s príslušnými rezortmi. Vláda tento návrh prijala 10. januára 1951.⁵³

Aj po tejto schôdzi sa ukázalo, že nie všetky otázky súvisiace s výmenou obyvateľstva sú vyriešené. Preto sa československá vláda na schôdzi 24. apríla 1951 rozhodla, že vymenuje Jozefa Lietavca, vtedajšieho povereníka vnútra, za vládneho zmocnenca pre vyriešenie všetkých dosiaľ nevyriešených problémov spojených s výmenou obyvateľstva. Zároveň pozbavila Daniela Okáliho funkcie predsedu československej zložky zmiešanej komisie a na jeho miesto vymenovala Jozefa Lietavca. Podľa zápisu z 2. decembra 1953, ktorého predmetom bol návrh na zrušenie zmiešanej komisie, Jozef Lietavec navrhoval, aby minister vnútra Rudolf Barák podal vláde návrh na zrušenie funkcie vládneho zmocnenca, keďže väčšinu otázok už vyriešila zmiešaná komisia a zvyšné problémy mali prevziať príslušné rezorty. Povereníctvo financií malo vyriešiť likvidáciu Československej presídľovacej komisie a majetkové uspokojenie presídlencov a Povereníctvo vnútra malo na starosti osobné záležitosti presídlencov. Funkcia vládneho zmocnenca sa zriadila kvôli rozsiahlosti a naliehavosti niektorých úloh, ktoré vyplývali z realizácie dohody. Vládny zmocnenec bol oprávnený vykonávať činnosť jednotlivých ústredných úradov a povereníctiev v rámci agendy spojenej s realizáciou dohody, o čom mal podávať pravidelne správy členom vlády, povereníkom a prednostom oboch osídľovacích úradov. Taktiež mal povolenie dávať pred-

⁵³ Národný archív Českej republiky (NA ČR) Praha, f. Úrad Predsedníctva vlády (ÚPV), šk. 115, sig. 1407, sv. 13. Zbavenie Daniela Okáliho funkcie vládneho zmocnenca na riešenie úloh spojených s výmenou obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom.

bežný súhlas na niektoré opatrenia. Neskôr, keďže výmena obyvateľstva sa definitívne skončila a zvyšné otázky riešili povereníctva, bol povereník vnútra Jozef Lietavec zbavený funkcie vládneho zmocnenca. Aj naďalej však ostával vo funkcii predsedu československej zložky zmiešanej komisie.⁵⁴

V nasledujúcom období však komisia už nemala žiadne úlohy a pôsobila len formálne. 2. decembra 1953 Ministerstvo vnútra navrhlo ukončiť jej činnosť. Ministerstvo zahraničných vecí tento návrh prijalo.⁵⁵ Československo-maďarská zmiešaná komisia pre výmenu obyvateľstva tak po takmer ôsmich rokoch ukončila svoju činnosť a definitívne zanikla.

The Czechoslovak-Hungarian Mixed Commission for Population Exchange in 1946 – 1949

Population exchange between Czechoslovakia and Hungary was a specific solution status of the Hungarian minority in Czechoslovakia. It represented one of the possibilities of solving Czechoslovak-Hungarian relations after the Second World War. One of the instruments for the ethnic swap was the Czechoslovak-Hungarian Mixed Commission and the decisions it made regarding the technical and the practical provision of the exchange of the population. The Mixed Commission was an international law body whose decisions and resolutions were binding on both parties. It had extensive legislative capacity to carry out the ethnic swap and had the right to decide in disputed cases between the parties.

⁵⁴ AMZV ČR Praha, f. Právny odbor (PO), šk. 130. Návrh na ukončenie činnosti Československo-maďarskej Zmiešanej komisie pre výmenu obyvateľstva.

⁵⁵ AMZV ČR Praha, f. Právny odbor (PO), šk. 130. Návrh na ukončenie činnosti Československo-maďarskej Zmiešanej komisie pre výmenu obyvateľstva.

Propagační kampaň výmeny obyvatel'stva slovom i obrazom

Propagačná kampaň výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom prostredníctvom fotografie (na príklade časopisu Sloboda)¹

LUCIA HELDÁKOVÁ

Úvod

Výmena obyvateľstva medzi Československom (ČSR) a Maďarskom sa týkala prevažne Slovákov obývajúcich Dolnú zem (južné oblasti Uhorska rozprestierajúce sa na rozhraní dnešného Maďarska, Rumunska, Srbska a Chorvátska). Osídľovanie tejto časti niekdajšieho Uhorska Slovákami spadá do obdobia od začiatku 18. do prelomu 19. a 20. storočia a súvisí s komplikovaným vývojom spoločnosti. Výsledkom migrácií bolo vytvorenie diaspór vo väčšinovom prostredí alebo väčších-menších jazykových ostrovov. Po rozpade Uhorska v medzivojnovom období slovenské ostrovy v Maďarsku postihla kríza. Ich dovtedajšia jazyková a kultúrna kompaktnosť sa začala rozpadáť a zosilňoval sa proces akulturácie (zmeny v dôsledku inoetnických kultúrnych vplyvov, narušanie jazykového a kultúrneho systému). Po roku 1945 sa situácia Slovákov v Maďarsku vyznačovala oveľa aktívnejšou a intenzívnejšou činnosťou, než to bolo napríklad u Slovákov v Juhoslávii a Rumunsku. Po druhej svetovej vojne sa zo Slovákov v zahraničí stal nástroj riešenia medzinárodných konfliktov, čo vplývalo aj na aktivá-

¹ Práca vznikla v rámci riešenia projektu APVV-15-0475 Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku (komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020) – (TESS2).

ciu spoločenského a kultúrneho „ožitia“ Slovákov v Maďarsku.²

Okrem dolnozemských Slovákov sa výmena obyvateľstva dotýkala maďarskej menšiny žijúcej na území Československa, ktorú Anna Divičanová označuje ako politickú, pretože vznikla na „základe rozhodnutia veľmoci určením nových štátnych hraníc, následkom čoho sa početné komunity dovtedy žijúce v moderných (občianskych) národných celkoch – zotrvávajúc pritom vo svojom pôvodnom rodisku – ocitli v postavení národnostnej menšiny“.³ V predmníchovskej ČSR mala maďarská menšina pomerne vhodné podmienky, pri ktorých sa mohla politicky aj kultúrne rozvíjať, existovali tu maďarské politické strany, tlač v maďarskom jazyku, kultúrne organizácie a školstvo.⁴

ČSR sa na rozdiel od Maďarska po druhej svetovej vojne radilo medzi víťazné štáty, a preto malo počiatočnú výhodu pri riešení menšinovej otázky vyvstávajúcej z návratu území okupovaných počas vojny novovzniknutému Československu. Výmena obyvateľstva ako základná stratégia riešenia maďarskej otázky v ČSR vyplývala z koncepcie národného štátu Čechov a Slovákov, zakotvenej vo vládnom programe (Košícký

² BOTÍK, Ján: *Dolnozemskí Slováci: Tri storočia vyst'ahovaleckých osudov, spôsobu života a identity Slovákov v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharsku*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2011, s. 6, 10. ŠUTAJ, Štefan: *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. Východiská a prax politiky k maďarskej menšine na Slovensku*. Bratislava: Veda, 1993, s. 15. DIVIČANOVÁ, Anna: *Situácia Slovákov v 20. storočí a dnes*. In: PETŐCZ, Kálmán (ed.). *Slováci v Maďarsku: Zborník z medzinárodnej konferencie*. Šamorín: Fórum inštitút pre výskum menšín, 2007, s. 47.

³ Tamže, s. 46 – 47.

⁴ Tamže, s. 46 – 47. ŠUTAJ, Štefan: *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. Východiská a prax politiky k maďarskej menšine na Slovensku*. Bratislava: Veda, 1993, s. 14 – 15.

vládný program). Vedúci predstavitelia ČSR boli presvedčení, že integrita a suverenita ČSR sa obnoví až po odchode neslovenských, nimi definovaných ako nešťátotvorných menšín. Dohode o výmene obyvateľstva predchádzalo množstvo rokovaní a priehadov, ktorým sa z dôvodu rozsahu v príspevku nebudeme bližšie venovať. Samotná dohoda bola podpísaná 27. februára 1946 v Budapešti. ČSR svojím podpisom zastupoval štátny tajomník ministerstva zahraničných vecí Vladimír Clementis a za maďarskú stranu ju podpísal minister zahraničných vecí János Gyöngyösi. Dohoda obsahovala štrnásť článkov. Piaty článok zakotvoval princíp parity, ktorý v praxi znamenal, že z územia ČSR do Maďarska sa mal presťahovať taký počet Maďarov, ktorý sa bude rovnať počtu Slovákov prihlásených na výmenu z Maďarska do ČSR. Na výmenu sa Slováci v Maďarsku mohli prihlasovať dobrovoľne, no princíp dobrovoľnosti sa už nevzťahoval na Maďarov, ktorí boli na odchod určovaní štátnymi orgánmi ČSR.⁵ Čiže počet prihlásených Slovákov a Čechov bol pre výmenu podmieňujúci. Preto bolo uskutočnenie propagačnej a propagandistickej akcie pre priebeh výmeny kľúčové.

⁵ BOBÁK, Ján: *Maďarská otázka v Česko-Slovensku (1944 – 1948)*. Martin: Matica slovenská, 1996, s. 74. ŠUTAJ, Štefan: *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. Východiská a prax politiky k maďarskej menšine na Slovensku*. Bratislava: Veda, 1993, s. 71. ŠUTAJ, Štefan: *Maďarská menšina na Slovensku po roku 1945*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2015, s. 34.

Inštitucionálne zabezpečenie propagácie a propagandy výmeny obyvateľstva

Na základe piateho článku dohody o výmene obyvateľstva sa na zozbieranie prihlášok na výmenu a odovzdanie zoznamu prihlásených vymedzilo československej vláde šesť mesiacov. Inštitúciou poverenou propagáciou výmeny z československej strany na území Maďarska bola Československá presídľovacia komisia (ČSPK), ktorej činnosť na základe dohody o výmene obyvateľstva bola časovo ohraničená priebehom výmeny. Do jej kompetencie spadala náborová činnosť na území Maďarska a zber prihlášok. V priebehu prvého obdobia činnosti ČSPK podľa členenia Jána Bobáka⁶ (od 5. marca 1946 do 4. apríla 1946) bolo úlohou komisie propagovať výmenu. Styčnou organizáciou pomáhajúcou pri propagačnej kampani sa stal Antifašistický front Slovanov (AFS), na všeslovanskej myšlienke založená organizácia združujúca slovenskú a českú menšinu na Dolnej zemi. Antifašistický front Slovanov v Maďarsku vznikol podľa vzoru prvého AFS z Rumunska 18. februára 1945, keď sa konala ustanovujúca schôdza v obci Battonya v Békešskej župe. Okrem programu sa na zjazde prijali stanovy, v ktorých sa určila organizačná správa a program a rozhodlo sa o vydávaní časopisu *Sloboda*. Od podpísania dohody o výmene obyvateľstva sa všetky organizačné zložky Antifašistického frontu Slovanov zapojili do náboru dolnozemsých Slovákov a časopis *Sloboda* sa stal ústredným tlačovým orgánom celej akcie. V čase najintenzívnejšej agitácie vychádzal v náklade 40 000 výtlačkov dvakrát týždenne. Prvým predsedom organizácie sa stal Michal Fran-

⁶ V knihe *Maďarská otázka v Česko-Slovensku (1944 – 1948)* (s. 84) Ján Bobák delí činnosť ČSPK na tri obdobia: 1. propagačné obdobie (5. marec – 4. apríl 1946), 2. súpisové obdobie (15. apríl – 27. jún 1946), 3. príprava na presídľovanie a jeho samotná realizácia (28. jún – 31. december 1948).

cisci, ktorý vo svojom prejave zo zjazdu AFS (27. – 28. júla v Békešskej Čabe) uverejnenom v *Slobode* deklaroval, že za vyše 200-ročného života slovenskej menšiny v Maďarsku neboli slovenskí obyvatelia tak dobre organizovaní ako prostredníctvom AFS.⁷

Propagácia a propaganda

Diferencovanie pojmu propagácia, ktorým rozumieme sprostredkovanie myšlienok a názorov,⁸ a termínu propaganda je v prípade analýzy dejinných súvislostí náročný proces, oba fenomény sa navzájom prelínajú. Hranica deliaca oba pojmy nie je presne stanovená, no odlišnosti môžeme nájsť v ponímaní propagandy, ktorej definovanie je náročné, pretože je potrebné brať do úvahy jej jednotlivé aspekty ako napr. sociálny rozmer, mocensko-politický, historický, psychologický a pod. Propaganda je najčastejšie definovaná ako snaha zmeniť postoje a názory. Dôležité je uvedomiť si častú dezinterpretáciu propagandy, v rámci ktorej sa často nereflektuje aj ďalší cieľ propagandy, ktorým je na zmenu názorov a postojov nadväzujúca aj zmena v činnosti cieľovej skupiny. Nástrojmi propagandy sú viaceré

⁷ VADKERTY, Katalin: *Maďarská otázka v Československu 1945 – 1948*. Bratislava: Kalligram, 2002, s. 269.

MOMKO, Miloš: Antifašistický front Slovanov. In: *Fórum*, spoločenskovedná revue. Šamorín: Fórum inštitút pre výskum menšín, 2009, s. 83 – 86. GREŽDOVÁ, Helena: Činnosť Československej presídľovacej komisie v Budapešti. In: SÁPOSOVÁ, Zlatica –ŠUTAJ, Štefan: *Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Prešov: Universum, 2010, s. 167, 169. FRANCISCI, Michal: Prvé slovenské-historické valné zhromaždenie AFS v Maďarsku. In: *Sloboda*, 1946, roč. II, č. 51, s. 3.

⁸ Definícia podľa Slovníka cudzích slov online. Dostupné na internete: <http://www.cudzieslova.sk/hladanie/propag%C3%A1cia> [cit. 24. 5. 2017].

kategórie pravdy (často s tajným charakterom zdroja týchto informácií), ktoré prostredníctvom psychologických manipulácií ako metód propagandistického fungovania sa snažia dosiahnuť vytýčený cieľ a tým ovplyvňovať dianie v spoločnosti. Úlohou propagandy je teda vytvárať a rozširovať vybrané stereotypy, tendenčné informácie, vlastnosti a postoje etnických spoločenských skupín. Na rozdiel od propagácie využíva propaganda manipulatívne metódy práce s informáciami, šablónovitú a zveličovateľnú prezentáciu autora alebo informácie. Jej cieľom je vytvorenie ilúzie prísne dichotomického sveta⁹ a aktivizácia ľudí vopred naplánovaným smerom. Slovom jedného z najznámejších propagandistov minulosti Josepha Goebbelsa, najdôležitejšie pre funkčnú propagandu je, aby viedla k vytýčenému cieľu, a nezáleží na tom, ako a prostredníctvom akých prostriedkov.¹⁰

Formy propagácie a propagandy výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom

Obsah informácií určených pre obyvateľov Dolnej zeme v rámci náborovej činnosti bol zameraný na získanie čo najvyššieho počtu prihlásených obyvateľov na výmenu. V súvislosti s výmenou obyvateľstva „*Propaganda a spravodajské hry dokázali rozšíriť vášne, ako i spôsobiť skl'učujúcu apatiu.*“¹¹ Československý-

⁹ HETÉNYI, Martin: Propaganda v slovensko-maďarských vzťahoch v rokoch 1938 – 1945. In: *Forum Historiae*, roč. 6, 2012, č. 2, s. 101.

¹⁰ Tamže, s. 102.

¹¹ HETÉNYI, Martin: Cezhraničná propaganda v okrese Nitra v rokoch 1938 – 1945. In: *Spoločenské vedy dnes: Konferencia interných doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov (externých doktorandov) FF UKF v Nitre*. Nitra: FF UKF, 2007, s. 225 – 235.

mi orgánmi vyhlasovaná nacionalistická demagógia hľadala živnú pôdu v československo-maďarských nezhodách a stereotypoch s tým súvisiacich, v ktorých sa Maďarsko prezentovalo ako utláčateľ slovenského ľudu. Východiskovým faktorom propagandy bolo práve pôsobenie na emocionálne prežívanie slovenskej menšiny v Maďarsku prostredníctvom neustále sa opakujúcich nacionalistických mýtov a presvedčení typických pre slovenskú spoločnosť a sugescia strachu a ohrozenia zo strany Maďarska ilustrovaného pomocou negatívnych obrazov nepriateľa.¹² Okrem vyvolávania strachu propaganda apelovala na vzbudenie pronárodných aktivít, vôľu vyslobodenia sa z maďarského zajatia a návrat do materskej krajiny prezentovanej ideou jednoty ako súdržnej komunity, ktorej záleží na osude jednotlivcov.

Propagandu výmeny môžeme zaradiť do štyroch základných kategórií:

1. letáková propaganda a periodiká (noviny, letáky, brožúry, reklamy),
2. verbálna propaganda (rozhlasové vysielanie, prezentácie pojazdných biografov, vystúpenia rôznych súborov a umelcov, prezentácie a prejavy známych osobností a pod.),
3. vysielanie delegácií a detí na rekreácie do ČSR,
4. šepkaná propaganda.

Okrem delenia propagandy podľa formy môžeme propagandu výmeny obyvateľstva roztriediť podľa motívu, ktorým na obyvateľstvo apelovala. Medzi propagandistické motívy výmeny

¹² KAMENEC, Ivan: Stereotypy v slovenských dejinách a v slovenskej historiografii. In: SZIGETI, László (ed.): *Slovenská otázka dnes*. Bratislava: Kaligram, 2007, s. 120 – 126.

obyvateľstva radíme hlavne dva aspekty, prvým je apelovanie na pocit spolupatričnosti k vlasti (akcia *Mať volá*) a ďalším je prezentácia ČSR ako hospodársky rozvinutej krajiny schopnej poskytnúť presídlencom zázemie a blahobyť. Línie oboch argumentov sa prejavovali vo všetkých formách propagandy. V príspevku sa zameriame na propagandu prostredníctvom fotografií uverejnených v časopise *Sloboda* v rokoch 1946 – 1947 a jednotlivé motívy demonštrujeme na príkladoch fotografického materiálu. Fotografia bola často využívaným propagačným a propagandistickým prostriedkom, ktorého devíza spočíva vo vizuálnej schopnosti zachytiť realitu a dokladovať tak písané slovo.

1. Propaganda apelujúca na pocit spolupatričnosti k vlasti. Na propagande výmeny obyvateľstva na maďarskom území participoval 700-členný kolektív agitátorov, ktorý spolu v priebehu propagandistickej akcie rozniesol 1 768 438 kusov agitačných materiálov (plagáty, publikácie, učebnice, letáky brožúry).¹³ Začiatok náborovej aktivity sa niesol pod heslom *Mať volá*.¹⁴ Akcia *Mať volá* sa objavovala na plagátoch a letákoch, kde boli uverejňované heslá ako: *Mať volá roztratených synov; Vlasť volá!; Kto sa Slováčik cíti, nech sa chvíľe chytí a ponáhľa sa domov; Ste Slováčik? Áno! Patríte teda domov!; Chceš seba, svojim deťom dobre, prihlás sa ešte na presídlenie*.¹⁵

Dôležitým prvkom v rozvoji národného citenia Slovákov v Maďarsku sa stali prejavy, zhromaždenia, prezentácie a prednášky významných politických, cirkevných a kultúr-

¹³ VADKERTY, Katalin: *Maďarská otázka v Československu 1945 – 1948*. Bratislava: Kalligram, 2002, s. 301.

¹⁴ POLÓNYOVÁ, Soňa: *Kultúrne dejiny slovenských komunit v Maďarsku v rokoch 1945 – 1990*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2016. 178 s.

¹⁵ *Sloboda*, 1946, roč. II, č. 14, s. 3, 5. *Sloboda*, 1946, roč. II, č. 37, s. 1 – 3.

nych predstaviteľov z Československa. Ich aktivita bola pre Slovákov Dolnej zeme znakom záujmu o ich ďalší osud. Aj *Sloboda* sa vo svojich článkoch snažila u čitateľov vyvolať pocit výnimočnosti Slovákov v zahraničí, ich dôležitosti pre domácu slovenskú politiku. Svedčí o tom článok z príhovoru Gustáva Husáka v Budapešti, v ktorom sa uvádza: „Dnes je pýchou byť Slovákom, lebo to znamená byť Slovanom: Priestranné námestie Márie Terézie v VII. budapeštianskom okrese, kde žijú ešte dnes tisíce Slovákov, bolo miestom veľkolepej manifestácie Slovákov v Budapešti v nedeľu 14. apríla. Hádám nielen preto, lebo v tento deň sa zakončila propagačná akcia Československej presídľovacej komisie v Maďarsku. Slávnostný ráz dala zhromaždeniu prítomnosť významných politických hostí zo Slovenska, povereníkov Dr. Husáka, Fila, Komzalu, predsedu odborových sväzov Slovenska, poslanca Weissa a zástupcov Slovákov v Maďarsku... Slovenské verejné shromaždenie v Budapešti... Veru to znie akosi nezvykle... Ale aké to bolo shromaždenie... Z dlhého radu nákladných áut vysoko viali československé zástavy, rozvešané až z prvého poschodia domov. Stálo tu auto Československého rozhlasu a z neho sa ozývala hudba – slovenské pochody. ... A za tým všetkým vlnil sa dav, dav slovenských ľudí, ktorí sa tu udržali, ktorí sa udržali v metropoli Maďarska a dnes sa z Budapešti hlásia domov: remeselníci, úradníci, robotníci, drobní ľudia. Keď sa začínalo zhromaždenie, dav sa zhlukol do jedinej masy a deti vyliezli na konáre stromov...“¹⁶ Na spomenutých akciách sa zúčastňovali davy ľudí, ktorých zachytávali fotografie, ako mávajú vlajkami, tleskajú a ďakujú. Prednášajúci prezentovali dôležitosť výmeny obyvateľstva a jej výhod a povzbudzovali obyvateľov k prihláseniu. V *Slobode* uverejňovali niekoľko desiatok fotografií známych osobností pri ich prejavoch (Daniel

¹⁶ HUSÁK, Gustáv: Dnes je pýchou byť Slovákom, lebo to znamená byť Slovanom. In: *Sloboda*, 1946, roč. II, č. 24. s. 1 – 2.

Okáli, Gustáv Husák, Anton Granatier, Viliam Široký, Ladislav Novomeský a pod.). (*Pozri príloha č. 1, 2.*) Celkovo sa konalo 277 politicko-presvedčovacích zhromaždení v 133 obciach za účasti 124 000 ľudí.¹⁷

Verbálna propaganda na kultúrnych podujatiach mala veľký úspech. Oznámenia uverejňované v *Slobode* propagovali spevácke vystúpenia súboru Bradlan z Trnavy, Speváckeho zboru slovenských učiteľov, divadelných predstavení a pretekov či premietania filmov. Filmy distribuované na Dolnú zem musel schváliť Zbor povereníkov. Medzi schválené filmy patrilo dokument o hospodárskej situácii ČSR, upravená verzia filmu Jánošík a neskôr aj zábery z realizácie výmeny obyvateľstva. Rozhlasové vysielanie sprostredkovalo celkovo 226 relácií v dĺžke 154 hodín vysielacieho času. Každodenné štvrt hodinové hlásenia (v nedeľu hodinové) pozostávali z odborných a informačných prednášok.¹⁸

Dôležité bolo aj posilňovanie národného povedomia dolnozemskej Slovákov prostredníctvom vyučovania slovenského jazyka. Slovenčina sa vtedy v Maďarsku na slovenských jazykových ostrovoch stále využívala ako komunikačný jazyk v rodinách a v slovenskom prostredí, no každodenný život v maďarskom prostredí si vyžadoval používanie maďarčiny. Význam slovenského jazyka sa preto v každodennom a verejnom živote postupne znižoval. Podpora jazyka zo strany agitá-

¹⁷ VADKERTY, Katalin: *Maďarská otázka v Československu 1945 – 1948*. Bratislava: Kalligram, 2002, s. 298 – 300, 307 – 309. PARÍKOVÁ, Magdaléna: *Reemigrácia Slovákov z Maďarska v rokoch 1946 – 48: etnokultúrne a sociálne procesy*. Bratislava: Stimul, 2001, s. 72.

¹⁸ VADKERTY, Katalin: *Maďarská otázka v Československu 1945 – 1948*. Bratislava: Kalligram, 2002, s. 301, 304 – 305, 307, 308.
POLÓNYOVÁ, Soňa: *Kultúrne dejiny slovenských komunít v Maďarsku v rokoch 1945 – 1990*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2016, s. 87 – 88.

Príloha č. 1 – Vládny splnomocnenec Dr. Daniel Okáli a báťa Beňo pri prejave v Háromhute (zdroj: Sloboda, roč. III, 1947, č. 35, s. 2).

Príloha č. 2 – Povereník Laco Novomeský pri svojom veľkom prejave v Békešskej Čabe: „Kto sa Slováčok cíti, nech sa chvíľe chytí a poberá sa domov“ (zdroj: Sloboda, roč. II, 1946, č. 18, s. 1).

Príloha č. 3 – Kurzy slovenčiny v Budapešti (zdroj: Sloboda, obrázková príloha, roč. II, 1946, č. 12 (54), s. 2).

torov sa prejavila v organizovaní jazykových kurzov slovenčiny, pravidelne inzerovaných v *Slobode* spolu s jazykovými cvičeniami pod názvom *Učme sa slovenský pravopis*, výzvami na zbieranie slovenských básní a piesní a samotným publikovaním básní slovenských autorov (*pozri príloha č. 3*). Podporovanie slovenčiny prebiehalo aj zakladaním nových a rozširovaním už existujúcich knižníc a rozvojom slovenského folklóru a ľudových tradícií (napr. zobrazovaním ukážok slovenských ľudových krojov). „Redakcia *Slobody* má eminentný záujem na slovenských piesňach, ktoré sa tu po dlhé desaťročia spievali. Pravda, tieto piesne sú zaznačované poväčšine v srdciach našich bratov a sestár. Nezabúdajte ani na tento dokumentárny majetok našej slovenskosti, zbierajte ho na svojich cestách a zaznačujte ho v úplnej pôvodine. Podobne medzi našimi zachovalo sa aj mnoho rozprávok, porekadiel a prísloví: naši majú zaiste aj veľké zásoby iných folkloristických prvkov, ktoré sú výrazom ich osobitného prejavu najmä na svadbách, krštinách, pri ukončení letných žatevných prác, pri zábavách, pri odvodoch a rukovaní a pod. Hádám kde-tu stretneme sa i s typickým slovenským krojom. Slovenské príbytky, už či izby... svietia peknými mal'bamami....“¹⁹ Na podporu národného povedomia *Sloboda* uverejňovala slovanské symboly ako napríklad fotografie Slovenska a jeho kultúry. (Tatry, československú hymnu, Bratislavu, Mohyľu M. R. Štefánika atď.) (*Pozri prílohy č. 4, 5*.) Obyvatelia Dolnej zeme sa tak často prvýkrát dostali do kontaktu s históriou Slovenska. Autori článkov zámerne vyberali z histórie udalostí dokladajúce význam Slovákov v dejinách, ako Veľkú Moravu, revolučné roky 1848–1849, a tiež významných slovenských dejateľov (*pozri príloha č. 6*).

¹⁹ *Sloboda*, 1946, roč. II, č. 17, s. 4.

Príloha č. 4 – Apoštolovia Slovanstva (zdroj: Sloboda, obrázková príloha, roč. II, 1946, č. 45, s. 1).

Príloha č. 5 – Krásy Tatier (zdroj: Sloboda, obrázková príloha, roč. II, 1946, č. 6 (42), s. 3).

Príloha č. 6 – Eudovít Štúr, Ján Kollár, Jozef M. Hurban (zdroj: Sloboda, roč. III, 1947, č. 8, s. 7).

2. Prezentácia ČSR ako hospodársky rozvinutej krajiny schopnej poskytnúť presídlencom zázemie a blahobyt.

Motív priaznivej situácie v ČSR sa stal kľúčovým v propagandistickej kampani výmeny obyvateľstva.²⁰ Podstatou myšlienky bola prezentácia Maďarska ako porazenej krajiny s nepriaznivou hospodárskou situáciou, neschopnou postarať sa o obyvateľstvo pre nedostatok poľnohospodárskej pôdy, infláciu, nezamestnanosť a biedu. Naopak, Československo sa opísalo ako krajina s ideálnymi podmienkami pre život, úrodnými vinicami, kvalitnou vodou a pripravenou pôdou na juhu Slovenska pre prichádzajúcich presídlencov. Fotografie boli úmyselne štylizované a vyobrazovali usmiatych a spokojných ľudí pracujúcich na území Slovenska. V *Slobode* sa uverejňovali plagáty s textom ako napríklad: *Slováci! Po príchode do vlasti vás dobre obuje Baťa!*²¹ (Pozri prílohy č. 7, 8, 9.) Fotografie zachytávali aj realizované osobné presvedčanie s cieľom zvýšiť povedomie

²⁰ VADKERTY, Katalin: *Maďarská otázka v Československu 1945 – 1948*. Bratislava: Kalligram, 2002, s. 293.

²¹ Sloboda, obrázková príloha, 1946, roč. II, č. 5 (40), s. 2.

Príloha č. 7 – Plagát sľubujúci presídlencom zaobutie od Baťu (zdroj: Sloboda, obrázková príloha, roč. II, 1946, č. 5 (40), s. 2).

Príloha č. 8 – Fotografie propagujúce blahobyť v ČSR (zdroj: Sloboda, obrázková príloha, roč. II, 1946, č. 1 (32), s. 4).

Príloha č. 9 – Fotografie propagujúce úrodnosť slovenskej pôdy (zdroj: Sloboda, obrázková príloha, roč. II, 1946, č. 16 (60), s. 3).

Príloha č. 10 – Delegácia slovenských Maďarov posudzuje pôdu na Žitnom ostrove (zdroj: Sloboda, roč. II, 1946, č. 27, s. 5).

o výmene a výhodách z nej vyplývajúcich, no najmä prezentovali vysielanie delegácií do Československa. Delegácie pozostávali z prihlásených dolnozemskej Slovákov, ktorí mali možnosť osobne sa presvedčiť o úrodnosti slovenských viníc, bonite pôdy, kvalite vody, tabaku a pod. Chudobnejších Slovákov v Maďarsku tak lákali na blahobyť v Československu (*pozri prílohy č. 10, 11*). Osobitnou zložkou presvedčania bolo organizovanie rekreačných pobytov pre deti maďarských Slovákov. Cieľom takto realizovanej propagandy bolo presvedčenie stále váhajúcich rodičov prihlásiť sa na výmenu. Cielene sa vyberali aj destinácie na rekreáciu. Najčastejšie sa deti vysielali do Vysokých Tatier (ako jedného zo symbolov Slovenska). (*Pozri prílohy č. 12, 13, 14.*) Často sa porovnávala životná úroveň detí v Maďarsku a v Československu. Deti sa fotografovali pri odchode z Maďarska a následne počas rekreácie, kde im bol dopriaty blahobyť (dostali nové oblečenie, ochutnali kakao, čokoládu, hračky, chodievali na výlety a pod.). „Dobre boli premyslené i miesta, na ktoré ich vodili, tie najkrajšie. Tomu zodpovedal účinok, najmä u detí z Békéscsaby, ktoré kopce videli možno tak na fotografii a

Príloha č. 11 – Delegáti z Maďarska v Bojnických kúpeľoch (zdroj: Sloboda, obrázková príloha, roč. II, 1946, č. 2 (34), s. 1).

Príloha č. 12 – „Deti pri obede zabúdajú aj na biedu, ktorú ešte pred niekoľkými dňami museli znášať.“ (Zdroj: Sloboda, roč. II, 1946, č. 28, s. 4.)

Príloha č. 13 – Fotografie detí z Maďarska na rekreácii na Slovensku (zdroj: Sloboda, obrázková príloha, roč. II, 1946, č. 2 (34), s. 2).

Príloha č. 14 – „O slovenské deti z Maďarska, ktoré letujú na Slovensku, je dobre postarané. Hneď po príchode ich podrobili lekárskej prehliadke.“ (Zdroj: Sloboda, roč. III, 1947, č. 36, s. 5.)

po príchode domov nadšene rozprávali o chladných a krásnych Tatrách a šálke s kakaom ... niet lepšej propagandy, ako ju uskutočňovať prostredníctvom detí.“²²

Vysielané delegácie, či už dospelých ľudí, alebo detí, mali za úlohu presvedčiť váhajúcich dolnozemských Slovákov, že nie sú klamaní a prihlásením sa na výmenu získajú množstvo výhod a lepší život vo svojej novej vlasti.²³

Mieru takto realizovanej propagandy môžeme vidieť aj v nasledujúcej výpovedi: *„Tri maličké deti od hlavy po pätu obliekli. Ba čo viac, na pľúcnu chorobu chorého, podozrivého chlapčeka mi rekreovali v Tatrách, Slováci. Veľmi mi pomohli, aj niektorým ďalším nešťastným rodinám.“²⁴*

Záver

Ján Botík vo svojej knihe odhaduje, že približne jedna štvrtina až jedna tretina Slovákov žije v zahraničí. Dôležitá je však skutočnosť, že život časti slovenského národa sa odohrával v inonárodnom prostredí. *„To nás zaväzuje skúmať... ich ďalšie osudy, poznávať ich vývin v podmienkach novej domoviny, zaznamenávať zmeny, ku ktorým dochádzalo v ich spôsobe života, v ich kultúrnom a psychickom uspošobení.“²⁵* Osud Slovákov v Maďarsku po druhej

²² PARÍKOVÁ, Magdaléna: *Reemigrácia Slovákov z Maďarska v rokoch 1946-48: etnokultúrne a sociálne procesy*. Bratislava: Stimul, 2001, s. 62 – 63.

²³ VADKERTY, Katalin: *Maďarská otázka v Československu 1945 – 1948*. Bratislava: Kalligram, 2002, s. 303 – 305, 308 – 309.

PARÍKOVÁ, Magdaléna: *Reemigrácia Slovákov z Maďarska v rokoch 1946-48: etnokultúrne a sociálne procesy*. Bratislava: Stimul, 2001, s. 63, 65.

²⁴ PARÍKOVÁ, Magdaléna: *Reemigrácia Slovákov z Maďarska v rokoch 1946-48: etnokultúrne a sociálne procesy*. Bratislava: Stimul, 2001, s. 62 – 63.

²⁵ BOTÍK, Ján: *Dolnozemskí Slováci: Tri storočia vysťahovaleckých osudov, spôsobu života a identity Slovákov v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharsku*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2011, s. 6.

svetovej vojne bol zložitý. Ich postavenie sa po podpise dohody o výmene obyvateľstva zmenilo a ich životy boli ovplyvňované rozsiahlou všestrannou propagačnou a náborovou akciou. Výsledkom propagácie a propagandy výmeny obyvateľstva bolo donútenie Slovákov v Maďarsku k premýšľaniu, na ktorú stranu sa postavia. Pre agitáciu bol dôležitý moment prehodnocovania a rozhodovania sa obyvateľov pred podávaním prihlášok na výmenu, preto sa publikovali a verejnosti predostierali predovšetkým národne motivované témy, ktoré mali Slovákov presvedčiť o návrate do „vlasti“. Pre obmedzený rozsah sme sa nemohli v príspevku venovať všetkým podrobnostiam výmeny obyvateľstva ani každej forme jej propagácie. Pokúsili sme sa však o prehľad najdôležitejších momentov v priebehu výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom a vybraných foriem jej propagácie a propagandy na príklade časopisu *Sloboda*.

LITERATÚRA

- BOBÁK, Ján: *Maďarská otázka v Česko-Slovensku (1944 – 1948)*. Martin: Matica slovenská, 1996. 198 s.
- BOTÍK, Ján: *Dolnozemskí Slováci. Tri storočia vystahovaleckých osudov, spôsobu života a identity Slovákov v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharsku*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2011. 335 s.
- BYSTRICKÝ, Valerián – ROGULOVÁ, Jaroslava (ed.): *Storočie propagandy. Slovensko v osídľach ideológií*. Bratislava: AEPRESS, 2005. 234 s.
- DIVIČANOVÁ, Anna: Situácia Slovákov v 20. storočí a dnes. In: PETŐCZ, Kálmán (ed.): *Slováci v Maďarsku*. Zborník z medzinárodnej konferencie. Šamorín: Fórum inštitút pre výskum menšín, 2007, s. 46 – 51.
- GREŽDOVÁ, Helena: Činnosť Československej presídľovacej komisie v Budapešti. In: SÁPOSOVÁ, Zlatica – ŠUTAJ, Štefan: *Povojnové migrá-*

- cie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Prešov: UNIVERSUM-EU, 2010, s. 163 – 179.
- HETÉNYI, Martin: Cezhraničná propaganda v okrese Nitra v rokoch 1938 – 1945. In: *Spoločenské vedy dnes*. Konferencia interných doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov (externých doktorandov) FF UKF v Nitre. Nitra: FF UKF, 2007, s. 225 – 235.
- HETÉNYI, Martin: Propaganda v slovensko-maďarských vzťahoch v rokoch 1938 – 1945. In: *Forum Historiae*, 2012, roč. 6, č. 2, s. 101 – 113.
- MOMKO, Miloš: *Antifašistický front Slovanov*. In: FÓRUM – spoločenskovedná revue, Šamorín: Fórum inštitút pre výskum menšín, 2009, s. 79 – 94.
- KAMENEC, Ivan: Stereotypy v slovenských dejinách a v slovenskej historiografii. In: SZIGETI, László (ed.): *Slovenská otázka dnes*. Bratislava: Kalligram, 2007, s. 120 – 126.
- PARÍKOVÁ, Magdaléna: *Reemigrácia Slovákov z Maďarska v rokoch 1946 – 48: Etnokultúrne a sociálne procesy*. Bratislava: STIMUL, 2001. 284 s.
- POLÓNYOVÁ, Soňa: *Kultúrne dejiny slovenských komunit v Maďarsku v rokoch 1945 – 1990*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2016. 178 s.
- ŠUTAJ, Štefan: *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945 – 1948: Výchoďiská a prax politiky k maďarskej menšine na Slovensku*. Bratislava: Veda, 1993. 196 s.
- VADKERTY, Katalin: *Maďarská otázka v Československu 1945 – 1948*. Bratislava: Kalligram, 2002. 863 s.

Iné

Sloboda (1946, 1947)

<http://www.cudzieslova.sk/hladanie/propag%C3%A1cia>

The propaganda campaign of the population exchange between Czechoslovakia and Hungary via photographs (on the example of newspaper Sloboda)

The aim of the contribution is to process the propaganda campaign of the population exchange in Hungary, led by Czechoslovak authorities, in the photos in *Sloboda (The Freedom)* newspaper example. The Czechoslovak Transfer Commission with the Antifascist Front of Slavs in Hungary – the organization associating Slovak and Czech minorities in Hungary – were entrusted with agitation on Lowlands (Alföld) to register on population exchange. *Sloboda (The Freedom)* became a central authority of propaganda process. The population exchange implementation was conditioned by getting as many people as possible to exchange, that's the reason of propaganda importance during the agitation process. Agitation was realized by several propaganda forms and there were used mostly two main propaganda motives (the action *Mother is calling you* and proclaiming the Czechoslovak republic's economic situation as the best option of living). Photos of *Sloboda (the Freedom)* newspaper distributed to many people of Lowlands with intent to choose the population exchange. The contribution tries to present the basic moments of propaganda process perfectly captured in the photos in *Sloboda (the Freedom)*. The propaganda instruments were appealing to national feeling of Slovaks and Czechs in Lowlands, evoking the will to return to their homeland, the lectures of important Czechoslovak representatives, screening the films, radio sessions etc. The propaganda agitation was successful, many people decided to leave their homes after decades and return to homeland, Czechoslovakia.

Náborová činnosť Československej presídľovacej komisie na základe dobových dokumentov

ANTON PAULIK

Vo svojom príspevku spracujem dva dobové dokumenty z obdobia náborovej kampane Československej presídľovacej komisie v kruhu Slovákov v Maďarsku. Dokumenty sa dostali ku mne viac-menej náhodne a v každom prípade môžu nám priblížiť dni aktívneho náboru Slovákov – presídľencov.

Myšlienka presídliť Slovákov – predovšetkým slovenských evanjelikov – z Maďarska na Slovensko nebola po druhej svetovej vojne nová. Ľudovít Jaroslav Hrdlička – evanjelický farár v lovenskom Komlóši v období rokov 1906 a 1920 – po svojej emigrácii na Slovensko v tridsiatych rokoch hľadal podporu evanjelickej vrchnosti a politických kruhov na Slovensku pre myšlienku presídlenia slovenských evanjelikov z Dolnej zeme na Slovensko, na štátne veľkostatky vytvorené konfiškáciou pozemkového majetku Maďarov presídlených po prvej svetovej vojne do Maďarského kráľovstva. Hrdlička ako zástanca myšlienky zakladania družstiev navrhol pre presídľencov – poľnohospodárov vytvoriť družstvá a osídľovať ich v pre nich vybudovaných obciach na území týchto družstiev. Myšlienka síce vyvolala určitý ohlas v kruhu slovenských politikov, ale k praktickému uskutočneniu vtedy nedošlo. Samotný Hrdlička vo svojom diele *Spoved' a účtovanie exulanta* opísal osud svojej iniciatívy aj knižne.¹

¹ HRDLIČKA, Ľudovít Jaroslav: *Spoved' a účtovanie exulanta*. Vydaná nákladom autorových priateľov – Komóšanov. Bratislava: Litera, 1945.

Vo svojom príspevku spracujem dva dokumenty: zápisky účastníka náborovej kampane Československej presídľovacej komisie Konštantína Palkoviča a oficiálne hlásenia styčnej osoby, vlastne dvoch styčných osôb,² vymenovaných maďarskou vládou pre oblasť Balážske Ďarmoty (Balassagyarmat), Dr. Oszkára Eötvösa a jeho následníka Dr. Györgya Ferencza.

Konštantín Palkovič, jazykovedec, publicista, ako mladý výskumník Jazykovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení v marci roku 1946 počas mesačného pobytu v Maďarsku sa zúčastnil na prípravách presídľovania ako sociografický expert a mal na starosti výskum nárečí v slovenských obciach severného Maďarska. Spolu s inými členmi náborovej komisie precestoval 32 obcí, medzi nimi aj niektoré také, v ktorých sedemdesiat rokov po výmene nebolo ani chýru po Slovákoch.³ Po agitačnej a odbornej práci takmer denne zaznamenával udalosti dňa, cesty po dedinách a mestách za Slovákmami, ich prístup k presídľovaniu a peripetie s nárečovým výskumom. Jeho spomienky sú bohatým prameňom k poznávaniu daného obdobia, hospodárskych a politických pomerov, ako aj lokalít (vtedy ešte) obývaných Slovákmami.⁴

Palkovič vo svojich zápisoch celkovo hodnotí výmenu obyvateľstva, respektíve náborovú kampaň medzi Slovákmami v Ma-

² Tzv. styčné osoby boli maďarskou vládou vymenovaní úradníci, ktorí v prípade potreby robili prostredníkom medzi predstaviteľmi maďarských štátnych orgánov a členmi Československej presídľovacej komisie. Okrem toho v podstate kontrolovali činnosť ČSPK, či vo všetkom zodpovedá obsahu podpísanej zmluvy.

³ Napr. Epel, Čolnok či Tokod.

⁴ PALKOVIČ, Konštantín: Zápisky z presídľovania (1). In: *Kultúra*, roč. 4, 2001, č. 3, s. 16. – Tamže: Zápisky z presídľovania (2) (č. 4, s. 16). – Zápisky z resídľovania (3) (č. 5, s. 16). – Zápisky z presídľovania (4) (č. 6, s. 16). – Zápisky z presídľovania (5) (č. 7, s. 16). – Zápisky z presídľovania [6] (č. 8, s. 16). [www.kultura.fb.sk/new/old/stare/zapisky-003 htm](http://www.kultura.fb.sk/new/old/stare/zapisky-003.htm)

ďarsku ako významnú udalosť, ktorej dôležitosť však nie všetci členovia presídľovacej komisie dokázali pochopiť. Ako kriticky poznamenáva, niektorí členovia chceli využiť svoje členstvo v komisii len na získanie výhodného zárobku. Inde zasa píše o nich, že si neuvedomujú dôležitosť svojho postavenia a vážnosť dejinnej chvíle. Že „*vyžívajú svoje postavenie len na obchod*“, ⁵ chodia na výlety okolo Budapešti alebo k Blatenskému jazeru a „*nemajú pocit zodpovednosti pred národom a dejinami*“. Z jeho poznámok vidieť aj to, nakoľko neboli pripravení účastníci slovenskej delegácie na pomery, v ktorých žili Slováci v Maďarsku, ani napriek tomu, že boli vyslaní „*po niekoľkohodinovom kurze*“. Zo spisov sa dá vydedukovať, že na stretnutia s obyvateľmi chodila delegácia v zostave jazykovedec, vojenský dôstojník, farár, sociológ a miestny kontakt Antifašistického frontu Slovanov (ďalej AFS). So sebou nosili vždy propagačné materiály, plagáty, detské časopisy a aktuálne čísla orgánu AFS Slobody.

Pred náborovou komisiou už obce obývané Slovákmi navštívili aktivisti, ktorí vylepovali plagáty náborovej kampane a odkladali propagačný materiál u svojich kontaktných osobách, najčastejšie u aktivistov AFS. Palkovič často píše, že plagáty boli odtrhnuté, alebo že – napríklad v Ostrihome – ich ruskí vojaci strážili, aby ich neodtrhli z domov alebo zo stĺpov.⁶ Aj v iných súvislostiach spomína dobrú spoluprácu s ruskými vojakmi. Hlavne vo väčších osadách okolo Budapešti – v Senondreji (Szentendre), Pomáze alebo v Čobanke opisuje hodiny strávené spolu s tu žijúcimi Srbmi, Bulharmi, niekedy aj Čechmi a Rusmi v „*dobrej slovanskej nálade*“.

V navštívených obciach členovia komisie najskôr vyhľadali notára, starostu, náčelníka miestnej polície, farára a miestneho

⁵ PALKOVIČ: Zápisky... 8.3.1946 – niekoľko pozorovaní

⁶ Tamže, s. 16.

tajomníka či aktivistu AFS. Základné informácie o zložení obyvateľstva si získali od predstaviteľov miestnych maďarských orgánov, avšak nimi poskytnuté informácie sa pomerne často ukázali ako nepravdivé, hlavne čo sa týka početnosti miestnej slovenskej komunity. Maďarské úrady ich počet často podhodnotili. Palkovič, hodnotiac spoluprácu s predstaviteľmi maďarskej štátnej správy, si spomína, že „*Maďari boli veľmi úslužní, ale zdalo sa, že vedia napadnúť od chrbta. Boli úskoční.*“⁷

Na spoluprácu s miestnymi predstaviteľmi úradov nikde sa nesťažuje, pritom však pripomína, že miestny farár – aj keď sám je slovenského pôvodu – odhovára miestnych Slovákov od prihlasovania sa na výmenu. V Kestúci, kde podľa informácií slúži slovenský farár od Nitry, ktorý však je málo uvedomelým Slovákom, nepodporuje ani myšlienku presídlenia, ani len to, aby miestne slovenské deti sa mohli učiť po slovensky. Po návšteve v Číve napíše: „*Farár, pôvodom Slováč, odvádza Slovákov od sťahovania.*“⁸ V Šápe zasa, kde slúži uvedomelý Slováč, ktorý má síce český pôvod, ale vraj bol prenasledovaný za svoje slovenské povedomie, vidí to práve naopak, farár podporuje myšlienku presídlenia.

Návštevy slovenských obcí prebiehajú rovnako. Po návšteve miestnych predstaviteľov maďarských orgánov sa na verejných priestranstvách rozdáva propagáčne materiály. Deťom detské časopisy, niekedy farebné učebnice slovenčiny. Dospelým aktuálne čísla *Slobody*. Za spolupráce miestnych aktivistov AFS organizujú sa zhromaždenia, kde niekedy na úvod bývajú vystúpenia tanečníkov a spevokolov zo Slovenska, potom rečnia členovia komisie – zvyčajne vojenský dôstojník alebo farár. Záujem o presídlenie zo začiatku rastie, podľa zápiskov na dedin-

⁷ Tamže, s. 16.

⁸ PALKOVIČ: Zápisky z presídľovania 9. 3. 1946.

sých zhromaždeniach niekedy sa zide aj niekoľko sto záujemcov. Hudobné a divadelné programy majú veľký úspech a často sa stáva, že pri počúvaní rečníkov odvolávajúcich sa na slovenskosť obyvateľov alebo pripomínajúcich ich národnostný útlak v minulosti aj dospeli si utierajú slzy.

Opis takýchto návštev z nášho pohľadu, teda z pohľadu slovenskej komunity, ktorá tu zostala aj po ukončení výmeny obyvateľstva a len ťažko sa vytvárala ako národnosť, má o to vyššiu hodnotu, lebo Palkovič síce v krátkych vetách, ale výstižne charakterizuje navštívené obce. Poznamenáva, v akom stave je miestna Slovač z hľadiska národnej uvedomelosti. Pri niektorých obciach – ako napríklad Kestúc, Šáp (Sárisáp), Mlynky, Piliščaba, Židov/Egreš – chváli obyvateľov, že sú národne uvedomelí a že vo veľkom počte sa chcú presťahovať na Slovensko. V iných prípadoch, hlavne po návšteve Malého Kereša (Kiskőrös), vyčíta miestnym Slovákom, že sú „*dost' pomad'arčení a veľkí, hmotári*“, ktorých bude „*ťažko odtiaľ dostať a presviedčať.*“⁹

Zaujímavé postavenie počas celého procesu výmeny obyvateľstva, respektíve pri organizovaní ich presídlenia má *Antifašistický front Slovanov*. Organizáciu pôvodne po prechode frontu cez juhovýchodné Maďarsko si založili Srbi a Slováci spoločne. Pôvodne aj týždenník Sloboda vychádzal ako spoločný orgán slovan-ských národností Maďarska viacjazyčne. Zo zápisok Palkoviča vidieť, že je pre neho a pravdepodobne aj pre ostatných členov presídľovacej komisie prítomnosť vedúcich činiteľov alebo aktivistov organizácie samozrejmosťou, ktorá im pomáha pri stretnutiach s miestnymi Slovákmí, potenciálnymi presídlencami. Oni sprostredkujú stretnutia s uvedomelými Slovákmí, s rodinami, u ktorých si členovia komisie nachádzajú ubytovanie.

⁹ PALKOVIČ: Zápisky z presídľovania 10 – 13. 4. (1946) Kiškéreš.

Pri opise návštevy Šápu sa Palkovič krátko zmieni aj o školskom systéme v Maďarsku, ktorý hodnotí ako kľúčovú inštitúciu maďarizácie. V Šápe podľa rozprávania miestnych Slovákov sa pôvodne učili len po slovensky. Starí ani nevedia po maďarsky, majú ešte staré slovenské učebnice, modlitebné knižky. Podľa informácií obyvateľov pred 50 rokmi (pravdepodobne po prvej svetovej vojne) začali ich deti učiť len po maďarsky. Deti v škole mali zakázané používať slovenčinu, inak ich bili. Z tohto pohľadu obzvlášť kriticky spomenie systém materských škôl, kde zo slovenských detí už od útleho veku vychovávajú Maďarov. Väčšina detí ani nevie čítať po slovensky, mäkčne a vokáň nepoznajú.¹⁰

Palkovič sa zaujíma aj o dejiny slovenských komunít. Často sa vypytuje na pôvod dediny alebo miestneho slovenského obyvateľstva. V Kestúci sa od miestneho farára dopyčul, že obec je tu z čias Svätopluka a medzi Slovákami je tu množstvo potomkov po Turkoch. Ako dôkaz spomenie, že je veľmi rozšírené priezvisko Kara, ktoré má turecký pôvod. Podľa miestnych Slovákov hranica Svätoplukovej ríše bola pri Piliščabe, kde vraj sú dodnes chotárne kamene. Podľa Kestúčanov pôvodné slovanské – slovenské obce boli Kestúc, Čív (Piliscsév), Šáp a Piliščaba. Slovenské obyvateľstvo je tu vraj od najstarších čias, Maďari prišli do týchto dedín až neskoršie.

O viacerých dedinách, vtedy už len čiastočne alebo v menšom počte obývaných Slovákami, sa povrávalo, že pôvodne mali len slovenské obyvateľstvo, ako napríklad Čolnok, Dág, Epel, Tokod, Senondrej-Zbehy (Szentendre – Izbég), Perbál, Séd (Szöd), Kisapostag, Apostag, Kisbácsa. Na základe týchto údajov počet Slovákov žijúcich v Maďarsku členovia komisie odhadovali oveľa vyššie, ako sa uvádzalo v súpisoch obyvateľstva.

¹⁰ PALKOVIČ: Zápisky z presídľovania 13. 3. 1946.

Sám Palkovič píše: „Tiež nás všetkých teší, že tu bude omnoho viac Slovákov, ako uvádzajú maďarské štatistiky. Možno aj pol milióna.“¹¹ V Malom Kereši jeden z prihlásených v rozhovore s členmi komisie odhadol počet Slovákov v Maďarsku najmenej na milión.

Na základe Palkovičových zápisov si môžeme vytvoriť obraz aj o hospodárskych a sociálnych pomeroch tu žijúcich Slovákov, i keď jeho pripomienky nie sú vždy jednoznačné. Samozrejme, musíme si uvedomiť, že ide o obdobie tesne po vojne, keď celková infraštruktúra hospodárskeho života – cesty, železnice – bola značne poškodená, miestami úplne zničená. Počas náborovej kampane práve prebiehala najvyššia inflácia v dejinách Maďarska. Rovnako treba mať na zreteli, že to bolo obdobie, keď práve prebiehal aj odsun Nemcov z Maďarska, a keďže komisia pracovala neraz v obciach či mestách, kde dovtedy vedľa seba žili Nemci a Slováci, stretávame sa aj s narážkami na osud členov nemeckej menšiny.

Po návšteve Huti (Pilisszentlélek) a Kestúca sa Palkovič v krátkosti zmieni o tom, že pre tunajších Slovákov bude odchod ťažký, veď tu žijú v dobrých hospodárskych pomeroch, majú tu svoje vinohrady, zarábajú dobre v baniach v Dorogu, čiže žije sa im dobre. Vraj majú aj vysoké nároky, veď tu väčšinou majú dvojizbové, dobre zariadené byty, rádiá, bicykle a sú dobre oblečení. Očakávajú podobné pomery aj na Slovensku. Ako bohaté obce obývané Slovákami opisuje aj Šóškút, Nový Séd či Malý Kereš. Inak vidí Senváclav (Pilisszentlászló), o ktorom napísal, že obyvatelia sú väčšinou maloroľníci a drevorubači, dedina je chudobná. O veľkej chudobe píše aj v prípade Hute a Santova. Po krátkom opise hospodárskych pomerov si vytvorí paralelu medzi záujmom o presídlenie a majetkovými pomermi Slovákov. Vyššiu pravdepodobnosť presídlenia od-

¹¹ Tamže.

haduje u chudobnejších. Pritom z otázok z jednotlivých stretnutí, ktoré uvádza ako najzaujímavejšie, vyplýva, že nad možnosťou presídlenia uvažujú aj niektorí bohatší obchodníci, remeselníci (o ktorých pripomína, že sú najviac uvedomelí Slováci) alebo pomerne na dobrej úrovni žijúci baníci. Medzi prihlásenými však spomenie aj predstaviteľov „*rôznych mestských zamestnaní*“, úradníkov, sudcu, univerzitných profesorov alebo farárov, z ktorých ne jeden sa snažil presvedčiť svojich zverencov, aby sa prihlásili na presídlenie. Ako najzaujímavejší prípad spomenie ôsmich šápskych policajtov – Slovákov, ktorí aj so svojím veliteľom sa chcú presídliť.

Zhruba od polovice pobytu Palkoviča v Maďarsku možno v jeho v zápisoch čítať narážky na silnejúcu maďarskú protipropagandu. Údajne sa šíria správy, podľa ktorých prihlásených na presídlenie zoberú do Ruska alebo do Sudet, či do baní. Že na Slovensku je hlad a vládnu tam kňazi. Inde (v Starej Sédi) sa šíria klebety, že všetkých prihlásených pohádzu do Dunaja a že maďarskí policajti („*rendéri*“) budú na nich strieľať pri prechode. Taktiež strašia miestnych Slovákov, že keď sa priznajú, že sú Slováci, a neodídu v rámci výmeny, tak ich vyženú násilne z Maďarska.¹²

Zo zápiskov Palkoviča vidno, že aj osobne si osvojil cieľ presídľovacej komisie. Viackrát naráža na to, že nebyť možnosti presídlenia, Slováci v Maďarsku ako kolektív by sa veľmi rýchlo stratili. Podľa jeho názoru maďarizácia je už v takom štádiu, že niet šance na pretrvanie slovenskosti v týchto obciach. Zo zápiskov vidieť, nakoľko si Palkovič vážil organizačnú činnosť Antifašistického frontu Slovanov vyvíjanú v obciach obývaných Slováckmi tesne po vojne.

¹² PALKOVIČ: Zápisky z presídľovania 3. 4. 1946.

Štýl zápisov je neformálny, voľný, ako keď si človek píše denník, obsahovo niekedy nepresný. V každom prípade však ide o veľmi hodnotný prameň, z ktorého máme možnosť získať jednak všeobecný obraz o pomeroch v povojnovom Maďarsku, jednak o tom, v akých podmienkach žili Slováci vo svojich viac-menej uzavretých obciach v období náborovej aktivity Československej presídľovacej komisie.

Konštantín Palkovič svoje aktívne pôsobenie člena ČSPK v Maďarsku skončil 15. apríla roku 1946. Výsledky svojich jazykovedných výskumov v kruhu Slovákov v Maďarsku publikoval v rôznych štúdiách.

Autori môjho druhého prameňa sú Dr. Oszkár Eötvös a Dr. György Ferencz. Pôvodne boli zamestnancami Ministerstva spravodlivosti v Budapešti. Ovládali slovenský jazyk a z pohľadu maďarskej vlády boli obaja spoľahliví. Na základe vymenovania ministrom zahraničných vecí sa stali styčnými osobami medzi Československou presídľovacou komisiou a Maďarským úradom vládneho poverenca na presídľovanie (Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság) so sídlom v Balážskych Ďarmotách, so zodpovednosťou za okresy Balážske Ďarmoty a Sečany/Szécsény. Ich úlohou bolo uľahčiť spoluprácu ČSPK a maďarských orgánov. Dr. Eötvös pôsobil v tejto funkcii do 30. apríla 1946, keď na jeho miesto minister zahraničia vymenoval Dr. Györgya Ferencza. Ferencz mal zostať vo funkcii do 30. júna 1946, pričom jeho pôsobenie bolo predĺžené do 31. augusta. O svojich aktivitách mali týždenne posielat' hlásenie.¹³

Z odoslaných hlásení vidieť, že obaja boli dobre pripravení a skúsení štátni zamestnanci – úradníci, ktorí svoju úlohu vždy

¹³ Kópie hlásení oboch styčných osôb som dostal priamo od jedného z nich, preto pri citátoch z týchto hlásení nebudem uvádzať ich označenie archívnych fondov, ale dáta odoslání.

vykonávali vzhľadom na záujmy Maďarska. Osvojili si obsah dvojstrannej dohody o výmene obyvateľstva a v súlade s ním ostro sledovali činnosť Československej presídľovacej komisie.

Po vymenovaní a obsadení miesta, ako zapísal vo svojom prvom hlásení Dr. Eötvös, jeho prvá cesta viedla k predstaviteľom okresných orgánov.¹⁴ V tomto prvom rozhovore ich informoval o obsahu dohody podpísanej medzi Československom a Maďarskom a vyzval ich, aby vo svojich úradoch zabezpečili zdvorilé zaobchádzanie s predstaviteľmi ČSPK. V hlásení píše, že miestna skupina ČSPK v okrese Balážske Ďarmoty začala svoju činnosť 7. marca. Prvé dni strávili tým, že autom obišli obce obývané Slovákami a vylepovali plagáty. Podľa jeho hodnotenia členovia náborovej komisie pri svojej činnosti nikde neprekročili rámce dohody.

O návštevách slovenských obcí Eötvös píše v podstate to isté, čo sme čítali u Palkoviča. Komisia rozdáva letáky a inú tlač v slovenskom jazyku, potom jej členovia záujemcom vysvetľujú obsah dohody o presídlení. Vo svojich vystúpeniach sa snažia zvyšovať národné povedomie slovenského obyvateľstva, a aby získali na presídlenie aj majetnejších, už od začiatku zdôrazňujú, že všetci presídľenci majú dostať na Slovensku majetok v tej istej hodnote, v akej ho tu zanechávajú.

Podľa prvých hlásení Eötvösa maďarské obyvateľstvo činnosť komisie sleduje bez záujmu, i keď autor uznáva, že ekonomické pomery Maďarska a lepšie výhľady susedného štátu vplývajú aj na myslenie neslovenskej časti obyvateľstva. (Na konci svojich hlásení Eötvös pripomína, že nedostáva plat, a súri nadriadených, aby mu čím skôr poslali mzdu, čo súvisí

¹⁴ Heti jelentés, č. 1/1946. Ö/8 (Knižnica a dokumentačné centrum Slovákov v Maďarsku).

s vtedajším hospodárskym postavením krajiny.)¹⁵ Po začatí organizovania verejných zhromaždení však už viackrát pripomína, že maďarskí občania vykrikujú na hovoriacich československých predstaviteľov, aby rečnili po maďarsky, dokonca zo zhromaždení v obci Ipolyszög hlási, že tam počas zhromaždenia odzneli aj výstrely.¹⁶

V zmysle dohody Československá presídľovacia komisia počas 6 týždňov určených na propagáciu presídlenia vo všetkých obciach obývaných Slováckmi mala možnosť zorganizovať dve zhromaždenia, kde členovia mohli osobne aj zapojením kultúrnych telies či farárov – kazateľov, alebo aj politikov presvedčovať obyvateľov, aby sa prihlásili na presídlenie na Slovensko. Komisia bola veľmi aktívna, a keďže mala viac členov, skupina, ku ktorej bol priradený Eötvös, neskôr aj György Ferencz, niekedy za jeden deň zorganizovala zhromaždenia v dvoch obciach. Preto obe maďarské styčné osoby vo svojich hláseniach viackrát zdôrazňujú, že nemajú možnosť sa zúčastniť na všetkých stretnutiach členov komisie a obyvateľstva. Keďže – podľa hlásenia Eötvösa – Slováci navštívených obcí neprejavili dostatočný záujem o presídlenie, na zhromaždeniach rečníci čoraz častejšie používali pri agitácii aj argumenty hospodárskeho rázu. Popri spomínaní lepších hospodárskych podmienok na Slovensku sa rozhodli vybrať si tzv. dôverníka, niekoho, kto sa už prihlásil na presídlenie, aby vycestoval na Slovensko a tam zistil, do akých podmienok budú prihlásení presídlení. Od ich rozprávania po návrate si sľubovali väčšiu ochotu prihlásiť sa. Okrem toho, ako píše Eötvös, začali aj osobne vyhľadávať Slovákov po jednotlivých domoch, aby ich priamo presvedčili

¹⁵ Heti jelentés, č. 2/1946. Ö/8 (Knižnica a dokumentačné centrum Slovákov v Maďarsku).

¹⁶ Heti jelentés, č. 4/1946. Ö/8 (Knižnica a dokumentačné centrum Slovákov v Maďarsku).

o výhodách presídlenia. V týchto dňoch – prvýkrát o tom píše Eötvös v hlásení z 9. apríla 1946 – si všimne aktivitu Antifašistického frontu Slovanov v propagácii presídlenia,¹⁷ ale ešte v tom nevidí prekročenie dohodou poskytnutého rámca vo veci propagandy.

V oblasti spolupráce s členmi ČSPK viackrát poukazuje na neochotu komisie odovzdať mu zoznamy prihlásených, čo vysvetľuje hlavne nedostatočným záujmom Slovákov o presídlenie. Po dokončení obdobia poskytnutého na propagáciu akcie sa viackrát sťažuje na vykonávanie nedovolennej propagácie, čo sa podľa neho československá strana snaží zakryť údajným výskumom v oblasti používania slovenského jazyka v obciach Maďarska alebo výskumom ešte živých zvykov v kruhu tu žijúcich Slovákov. Proti takejto činnosti Eötvös viackrát protestoval na vedení ČSPK.¹⁸

Dr. Oszkár Eötvös svoju činnosť v oblasti prípravy presídľovacej akcie dokončil 30. apríla 1946. Po odchode na jeho miesto nastúpil Dr. György Ferencz. Keďže pri svojej činnosti mal sledovať predovšetkým záujmy Maďarska, vo svojich hláseniach kriticky opisuje prípadné prechmaty členov komisie. Takisto kriticky sa stavia k činnosti a k aktivitám AFS v období po skončení propagácie myšlienky presídlenia.

Materiály, ktoré mi Dr. György Ferencz odovzdal osobne, ukazujú, nakoľko profesionálne sa chystal zastávať svoju funkciu. Medzi nimi nájdeme okrem textu zmluvy aj vysvetlivky k jednotlivým bodom. Na vysvetlivkách vidieť, ako seriózne ich spracoval, podčiarkoval hlavné myšlienky, ktoré mal mať na zreteli počas svojej práce. Už z jeho prvého hlásenia vidieť,

¹⁷ Heti jelentés, č. 5/1946. Ö/8 (Knižnica a dokumentačné centrum Slovákov v Maďarsku).

¹⁸ Heti jelentés, č. 7/1946. Ö/8 (Knižnica a dokumentačné centrum Slovákov v Maďarsku).

že ako predstaviteľ ústrednej štátnej správy voči predstaviteľom miestnej správy, županovi, hlavnému notárovi, náčelníkovi polície a pohraničnej stráže sa správa trochu povýšenecky, keď ich na prvom stretnutí informoval o tom, že členovia ČSPK od 15. apríla nemajú právo na vyvíjanie propagačnej činnosti. Požiadal ich, že keď členovia miestnych orgánov zbadajú niekde takúto činnosť, majú proti tomu okamžite protestovať, napísať o tom hlásenie a odoslať svojim nadriadeným.¹⁹

Je zarážajúce, že kým od členov československej komisie Ferencz očakáva doslovne dodržiavať obsah dohody, vedúcich predstaviteľov miestnych orgánov požiadal, aby si od svojich úradníkov alebo od politických strán vyžiadali informácie o osobách prihlásených na presídlenie, či naozaj majú slovenskú (alebo českú) národnosť, respektíve aj o tom, akú národnosť deklarovali pri sčítaní obyvateľstva v roku 1940. Tieto údaje vraj žiada na základe hlásení, podľa ktorých mnohí z prihlásených podľa informácií svojho okolia nie sú slovenskej či českej národnosti a ani v rodine nemali takéto osoby.

V hlásení z 21. mája už píše, že žiadané údaje dostáva len obmedzene, lebo ani miestni policajti nemajú údaje o pôvodnej národnostnej príslušnosti prihlásených osôb či rodín, ich slovenskosť sa dá odhadnúť len na základe priezviska. Pritom sa sťažuje na to, že nedostal žiadané údaje od polície zo Sudíc (Szügy) alebo Terian, pravdepodobne preto, lebo tam drvivá väčšina obyvateľstva má slovenskú národnosť, medzi nimi aj policajti, ktorí sa prihlásili na presídlenie.²⁰

Aby získal údaje súvisiace s národnostnou väzbou prihlásených, Ferencz navštívil ústredia politických strán, kde mu me-

¹⁹ Heti jelentés, č. 117. cskb.1 (Knižnica a dokumentačné centrum Slovákov v Maďarsku).

²⁰ Heti jelentés, č. 117. cskb. 3 (Knižnica a dokumentačné centrum Slovákov v Maďarsku).

dzi štyrmi očami povedali, že miestni či okresní predsedovia strán majú informácie, podľa ktorých sa na presídlenie prihlásili ich členovia, ktorí majú maďarskú národnosť. Sľúbili mu, že tieto údaje aj s uvedením profesie a adresy pošlú na úrad styčnej osoby. Takisto mu sľúbili, že na stranických podujatiach predstavitelia komunistickej strany budú informovať svojich členov o možnosti odvolať prihlásenie, lebo údajne je vysoký počet tých, ktorí sa prihlásili len pod tlakom alebo pod vplyvom hrozby, že ak sa neprihlásia teraz, neskoršie budú násilne presídlení s 20-kilogramovým batohom. Mnohí z nich si to odvtedy rozmysleli a chcú odvolať prihlášku.

Hlásenie zo 7. mája Ferencz skončil tým, že počas jeho pôsobenia sa k nemu nedostali informácie, žeby maďarské alebo československé orgány boli porušili svojou činnosťou zmluvu o výmene obyvateľstva. Pritom však poukazuje na to, že podľa informácií miestnych orgánov niektorí predstavitelia AFS aktívne zakladajú miestne pobočky, respektíve organizujú zhromaždenia pre členov AFS, čo predstavitelia miestnej správy pokladajú za nedovolenú propagačnú činnosť.²¹ V inom, neskoršom hlásení upozorňuje na to, že AFS na zasadnutí 15. marca 1946 sa rozhodol, že svojou činnosťou bude napomáhať uskutočnenie idey presídlenia všetkých Slovákov z Maďarska a použije na to celý svoj aparát. Na základe tohto rozhodnutia – hodnotí Ferencz – *Sloboda* ako orgán AFS sa stala prakticky neoficiálnym orgánom Československej presídľovacej komisie. Z týchto informácií vyvodí záver, že po dokončení výmeny obyvateľstva bude odôvodnené rozhodnutím ministra vnútra rozpustiť AFS a zrušiť vydávanie *Slobody*.²²

²¹ Heti jelentés, č. 117. cskb. 1 (Knižnica a dokumentačné centrum Slovákov v Maďarsku).

²² Heti jelentés, č. 117. cskb. 10 (Knižnica a dokumentačné centrum Slovákov v Maďarsku).

Vo svojich neskorších hláseniach György Ferencz poukázal aj na nejasnosť alebo na nedorozumenie v otázkach vykonávania rôznych povinností voči maďarskému štátu osobami, ktoré už boli registrované na presídlenie a mali o tom doklad od ČSPK. V zmysle článku VI dohody „*presťahovalcom nebudú z dôvodu presťahovania ukladané dane, dávky ani poplatky a vo vyvezení ich majetku nebude im bránené preto, že nesplnili svoje verejnoprávne záväzky.*“ Vedenie ČSPK to na žiadosť registrovaného presťahovalca z Terian vysvetlila tak, že maďarské úrady nemôžu žiadať od prihláseného Slováka, aby ako naturálnu dávku v rámci reparačných povinností Maďarska odovzdal miestnym orgánom svoju sviňu. Komisia v takomto zmysle vydala stanovisko pre dotyčnú osobu. Keďže podľa vysvetlenia Györgya Ferencza prihlásené osoby sa zbavia daňových či dávkových povinností až po strate maďarského občianstva, žiadal od vrchnosti, aby bolo prijaté aj oficiálne stanovisko maďarských orgánov.²³

Z hlásení vidno, že ako styčná osoba medzi ČSPK a maďarskými orgánmi Ferencz nedôveruje členom ČSPK alebo osobám, ktoré mimo komisie prichádzajú z Československa a spolu s predstaviteľmi AFS navštevujú obce obývané Slovákami. Spomína napríklad mená baptistického a evanjelického farára, ktorí v obciach Guta (Galgaguta), Bír (Bér) a Vaňarec (Vanyarc) vykonávali služby Božie, a podozrieva ich, že počas kázni naďalej vyvíjajú propagačnú činnosť, aby zvýšili ochotu veriacich presídliť sa na Slovensko.²⁴ Takisto považuje za nedovolenú propagačnú činnosť, keď z Vysokých Tatier sa vrátili do Balážskych Ďarmôt deti z rodín prihlásených na presídlenie. Deti, ktoré tu čakali rodičia, vystupovali odeté do farebných a kvalitných šiat, v rukách

²³ Heti jekentés, č. 117. cskb. 2 (Knížnica a dokumentačné centrum Slovákov v Maďarsku).

²⁴ Tamže.

mali čokolády a zákusky a hlasne rozprávali o tom, ako im bolo v Tatrách dobre a že sa im nechcelo vrátiť do Maďarska.²⁵

Už v zápiskoch Konštantina Palkoviča som sa dočítal, ako sa po niektorých stretnutiach niektorí z miestnych Slovákov prihlasujú len kvôli sľubom hospodárskeho charakteru, že na Slovensku dostanú viac a kvalitnejšej pôdy, alebo preto, lebo Maďarsko sa pre svoje reparačné povinnosti bude obnovovať pomalšie a bude sa tu ťažšie žiť ako v Československu. Podobné javy spomína Ferencz vo svojich hláseniach. Ako príklad uvádza istého poľnohospodára z Bíru (Bér), ktorý mu priamo povedal, že sa prihlásil na presídlenie preto, lebo namiesto ich nekvalitnej pôdy mu sľúbili dobrú, úrodnú pôdu pri Leviciach. Podobne píše o krčmárovi, ktorý nie preto sa chystá na presídlenie, že má problémy s Maďarmi alebo žeby bol „*taký veľký Slováčok*“, ale preto, že po vojne tu nevidí svoju budúcnosť a skôr si myslí, že v Československu mu bude ľahšie a radšej si nájde svoje miesto tam.²⁶

Po ukončení šesťtyždňového obdobia propagácie presídlenia v kruhu Slovákov v Maďarsku sa Slováci prihlásení od 15. apríla mali registrovať do 26. mája. 27. mája podpisom ministra zahraničných vecí styčné osoby dostali telegram, v ktorom ich vyzvali, aby sa bezodkladne obrátili na regionálne kancelárie Československej presídľovacej komisie a prevzali od nich zoznam prihlásených spolu s uzavretými a podpísanými evidenčnými knihami. Dr. György Ferencz vo svojom hlásení 30. mája odpovedal, že telegram dostal do rúk až 29. 5. o 19. hod., takže do úradovne komisie sa dostal až 30. mája. Vedúci úradovne mu povedal, že posledný termín odovzdania prihlášky v ich

²⁵ Heti jelentés, č. 117. cskb. 3 (Knižnica a dokumentačné centrum Slovákov v Maďarsku).

²⁶ Heti jelentés, č. 117. cskb. 2 (Knižnica a dokumentačné centrum Slovákov v Maďarsku).

chápaní bol 28. máj, a preto oni svoje evidencie uzavreli a datovali týmto dňom. Napokon prevzal celkovo 37 evidenčných kníh, keďže pre každú obec, odkiaľ sa prihlásila aspoň jedna osoba, mali otvoriť samostatnú evidenčnú knihu. Pre spresnenie dodáva, že v úradovni ČSPK č. 8, ktorá bola kompetentná v okrese Balážske Ďarmoty, evidovali aj prihlášku osôb z Újpesti, Budapešti a Jače. Na otázku, koľko prihlásených osôb registrovala komisia v ich okrese, presnú odpoveď nedostal s odvolaním na to, že kým zoznam nedostane maďarská vláda oficiálnou cestou, zatiaľ presný počet je úradným tajomstvom.²⁷

Po uzavretí pôvodného obdobia na prihlásenie na žiadosť československej strany bolo umožnené od 28. mája do 27. júna zbierať prihlášky od tých, ktorí ich pre objektívne dôvody nemohli odovzdať v pôvodnom čase. Svoje meškanie mali písomne odôvodniť. ČSPK sa odvolávala na pomerne veľký počet vojnových zajatcov alebo bezdomovcov, ktorí sa medzičasom vrátili, ale svoje pôvodné bydlisko stratili počas vojny a potvrdenie o tom dostávali len pomaly.

Napokon z úradovne presídľovacej komisie č. 8. maďarské úrady prevzali v pôvodnom termíne celkovo 469 registračných kartónov s údajmi o 1 069 osobách. Dodatočne po uzavretí doplnkového prihlásenia sa ešte pridalo 49 osôb a traja vojnoví zajatci. V internom spise z 23. augusta Dr. Ferencz odhadoval, že najmenej 20 – 25 % prihlásených chcelo odvolať svoju prihlášku. Vychádzal z toho, že podľa dôverných informácií 20 % prihlásených nemalo českú alebo slovenskú národnosť.²⁸

Dr. György Ferencz svoju činnosť styčnej osoby dokončil 31. augusta, keď sa vrátil na pôvodné pracovisko.

²⁷ Heti jelentés, č. 117. cskb. 11 (Knižnica a dokumentačné centrum Slovákov v Maďarsku).

²⁸ Interný spis pre Úrad vládneho poverenca zodpovedného za presídľovanie (31. augusta 1946).

Recruiter activities of the Czechoslovak Transmission Committee on the basis of contemporary documents

The work of the Czechoslovak Transmission Committee was documented by the „external“ experts, ethnographers, linguists and the liaison officers charged by the Hungarian government participating in CzTC activities. Konštantín Palkovič, who participated in the agitational activity among Slovaks in Hungary, in his diary noted his own daily experiences. From his records on the basis of his primary impression, we can get a picture of the local conditions of the 32 settlements inhabited by Slovaks and visited by him, the economic and social situation of the Slovak population, the relationship between the local people and the priests, and of the interest of the Slovaks in transfer to Slovakia. An important part of these notes is the evaluation of the Hungarian educational system in the contemporary era. It also mentions in several settlements the contacts with members of other Slavic nationalities and the meetings with Soviet soldiers. In addition to the Slovak nationality information, we can get a relatively detailed picture of the post-war situation in Hungary, the growth of inflation, and the state of the infrastructure.

The other my source are the weekly reports of Hungarian linkers to the CzTC branch of Balassagyarmat, Dr. Oszkár Eötvös, and Dr. György Ferencz. The primary task of both liaison officers was to help CzTC work, but it is perhaps even more important to check their activities and, if applicable, indicate if the provisions of the Czechoslovakian - Hungarian Treaty on population change are being violated. In this material are emphasized – although there are relatively many overlaps with the events in Palkovič's records – the involvement of the Front of the Anti-Fascist Slavs in agitation and the debating issues that arise during the registration.

Mať volá! – Československá propaganda na presídlenie Slovákov z Maďarska späť do „vlasti“

SOŇA POLÓNYOVÁ

Po skončení druhej svetovej vojny sa stala znovu veľmi aktuálnou maďarská otázka, ktorej jedno z riešení sa prejavilo aj v realizácii výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom. Princíp výmeny obyvateľstva sa zo slovenskej strany začal objavovať ako jeden z variantov riešenia dlhoročných sporov o etnický charakter územia na slovensko-maďarskej jazykovej hranici.¹ S ňou súvisiace rokovania boli zdĺhavé, náročné a niesli so sebou mnohé komplikácie, no napriek nim bola dohoda o výmene obyvateľstva podpísaná 27. februára 1946. Podľa jej piateho článku mal byť z územia Československa do Maďarska presťahovaný taký počet obyvateľov maďarskej národnosti, ktorý sa rovnal počtu osôb slovenskej národnosti prihlásených na presťahovanie do ČSR. Na výmenu sa mohli Slováci z Maďarska prihlásiť dobrovoľne, avšak Maďarov z územia Slovenska určovali štátne orgány Československej republiky.² Takže aj táto skutočnosť prispela k tomu, že výmena obyvateľstva je doteraz poznačená mnohými problémami a stereotypmi.

¹ Vysídlenie Maďarov, ako to bolo v prípade Nemcov, svetové veľmoci zamietli.

² GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, Soňa – OLEJNÍK, Milan – ŠUTAJ, Štefan: *Nemci a Maďari na Slovensku v rokoch 1945 – 1953 v dokumentoch I.* Prešov, 2005, s. 135.

Pri tejto diskutabilnej udalosti československo-maďarských vzťahov v 20. storočí si našiel svoje miesto aj jeden z výrazných fenoménov v dejinách ľudskej spoločnosti, ktorým je propaganda. Keďže bolo pre československú vládu dôležité prilákať čo najviac Slovákov v Maďarsku na presídlenie – a tým činom vyťahovať čo najväčší počet Maďarov z ČSR –, museli jej silu a prostriedky využiť v plnej miere.

V nasledujúcej štúdii sa zameriame na propagandu realizovanú československou vládou a organizáciami, ktoré s ňou spolupracovali počas výmeny obyvateľstva v rokoch 1946 – 1948. Bližšie charakterizujeme, na čo sa sústredila, aké manipulačné praktiky a prostriedky využívala, ktoré z nich boli úspešné, resp. neúspešné a pod. Niektoré skutočnosti však pre obmedzený rozsah príspevku len načrtujeme.³

Propaganda vs. propagácia

Mnohí ľudia sa dajú pomerne ľahko ovplyvniť, presvedčiť a zmanipulovať, pokiaľ sú predkladané argumenty jednoduché, názorné a na prvý pohľad zrozumiteľné. Všeobecné ovplyvňovanie ľudí rôznymi prostriedkami je náplňou propagácie a propagandy. Propagácia je mnohostranná plánovitá, systematická činnosť založená na dobrej znalosti tovaru a záujmu trhu, využíva rozličné propagačné prostriedky a metódy na dosiahnutie zmeny spotrebiteľského postoja čo možno najväčšieho počtu príslušníkov cieľovej skupiny. Podobne je to aj pri propagande, kde však ide o zmenu názorov.

³ Bližšie k téme POLÓNYOVÁ, Soňa: *Z kultúrnych dejín Slovákov v Maďarsku (1945 – 1990)*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2016, s. 33 – 86.

Propagačná kampaň na podporu predaja tovaru a propagandistická kampaň pri presadzovaní ideológie majú veľa spoločného. Ide o sériu komunikačných aktivít využívajúcich rôzne nástroje masovej medziludskej komunikácie na oslovenie verejnosti. Cieľom propagandy je zmena myslenia a postojov vybranej skupiny.⁴ Môžeme ju charakterizovať aj ako „úmyselnú snahu o manipuláciu s postojmi, názormi alebo konaním ľudí. Bez ohľadu na éru uplatňovania či intenzitu využívania odnepamäti plní rovnakú funkciu – rozširuje pozitívne alebo negatívne myšlienky, argumenty alebo fámy s cieľom nakloniť si verejnú mienku, získať jej podporu a v konečnom dôsledku zabezpečiť či udržať moc“.⁵

Propaganda využíva rozmanité manipulačné praktiky – prostriedky, ktoré sú rozličnou mierou skryté a intenzívne, od snahy presvedčiť cez rôzne formy nátlaku až k zastrašovaniu či vyhrážaniu, dokonca po priame násilie. Argumentovať môže napr. tradíciou, novosťou, bohatstvom, chudobou, memoráciou (opakovaným tvrdením), čierno-bielym pohľadom“, zjednodušením, neexistenciou dôkazov, početnosťou, autoritou, súcitom, zovšeobecňovaním, zveličovaním, neinformovaním, nepravou príčinou, súbehom udalostí, hrou s číslami, štatistikou, jazykovými prostriedkami vyvolávajúcimi emócie (napr. iba pri obyčajnom započutí slova „mama“ je väčšina z nás naladená kladne – *Mať volá*) a pod.⁶ Rôznorodé manipulačné praktiky sa môžu využívať pri osobnom presvedčovaní, zhromaždeniach, kultúrnych podujatiach, v médiách – tlači, rozhlase, filme atď.

⁴ VERNER, Pavel: *Propaganda a manipulace*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského Praha, 2011, s. 17 – 18.

⁵ BYSTRICKÝ, Valerián – ROGULOVÁ, Jaroslava (ed.): *Storočie propagandy. Slovensko v osídľach ideológií*. Bratislava: AEPRESS, 2005, s. 5.

⁶ VERNER, Pavel: *Propaganda a manipulace*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského, 2011, s. 96 – 99.

Propaganda využívaná počas výmeny obyvateľstva mala dôležitú úlohu prilákať čo najviac Slovákov na presídlenie z Maďarska do Československa. Vyvíjala ju predovšetkým, československou vládou určená, Československá presídľovacia komisia (ČSPK) sídliaca v Budapešti, ktorej predsedom bol Daniel Okáli.⁷ Do propagandistických akcií sa vo veľkej miere zapojil aj Antifašistický front Slovanov v Maďarsku (AFS), neskôr v októbri 1947, po osamostatnení slovenskej sekcie, premenovaný na Zväz Slovanov v Maďarsku (ZSM). V rôznej miere sa nej podieľali aj niektoré slovenské organizácie, hlavne Matica slovenská, ale aj Slovenská liga, Červený kríž, Živena a iné.

ČSPK urobila celkový súpis Slovákov v povojnovom Maďarsku, následne však počet prihlásených na výmenu bol omnoho nižší a v konečnom dôsledku sa do Československa presídlilo menej Slovákov z Maďarska, ako sa na začiatku predpokladalo či želalo. Vo viacerých prameňoch a publikáciách sa údaje rôznia, preto uvádzame iba na ilustráciu približné rozhranie týchto počtov:

- súpis Slovákov v Maďarsku realizovaný ČSPK: 474- až 479-tis.⁸
- Slováci prihlásení na presídlenie: 96- až 99-tis.
- Slováci presídlení z Maďarska do ČSR: 72- až 73-tis.

⁷ Bližšie k téme pozri GREŽDOVÁ, Helena: Činnosť Československej presídľovacej komisie v Budapešti. In: SÁPOSOVÁ, Zlatica – ŠUTAJ, Štefan (ed.): *Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Prešov: Universum, 2010, s. 163 – 179.

⁸ Dané čísla sú nadhodnotené, keďže československá vláda sa usilovala, aby počty boli čo najvyššie – pozri Dohoda o výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom, čl. V – koľko Slovákov sa presídlilo z Maďarska, toľko bude môcť byť vysťahovaných Maďarov z ČSR.

Počas náborového obdobia zavládlo v mnohých komunitách napätie medzi zástancami a odporcami ponúkanej možnosti opustiť Maďarsko. Kým pristúpili k podaniu záväznej prihlášky na presídlenie, prehodnocovali podmienky, za ktorých mal tento proces prebiehať, ako aj poskytované garancie nielen v jazykovej oblasti, školstve, ale aj z hľadiska ekonomických a sociálnych výhod.

„Keby s tým sťahovaním nebolo toľko starostí aj by som sa rozhodnul. Nuž, ale do lepšieho rado sa ide a ľahko sa privojkne. O Slovensku počúvame len dobré veci. Máte tam lepší život ako my.“⁹

Mimoriadne efektívna bola propaganda poukazujúca na lepšie životné podmienky po presídlení – prísluby ekonomickej a hospodárskej prosperity, výrazné skvalitnenie sociálnej situácie rodín i jednotlivcov v Československej republike oproti Maďarsku, ktoré sa v tomto období nachádzalo v ťažšej hospodárskej situácii. Väčšina osôb odchádzala s presvedčením, že získajú novú kvalitu života – chceli nadobudnúť pozemky, zlepšiť si životnú úroveň atď. Preto ich oslovili informácie uvádzajúce priaznivejšie podmienky v staronovej vlasti – napr. lepšie platená práca, bezzemkom prídely pôdy, nemajetným aj vlastné obydlia a pod. Poľnohospodárov informovali, že slovenská úrodná pôda na nížinách je pre nich pripravená, a presvedčili sa o tom mohli na vlastné oči aj vyslaní obyvatelia a potom od nich sprostredkovane ďalší. O pomeroch v ČSR pravidelne oboznamovalo periodikum *Sloboda* v rubrikách ako napr. *Sociálne-hospodárske obrázky Slovenska*, *Hospodárske správy*, *Hospodár-*

⁹ Slováci v Rákoskerestúre. In: *Sloboda*, roč. II, 1946, č. 16, s. 3.

ske vŕŕeličo, *Obrázky z domova*. Redakcia uverejňovala aj listy, ktoré jej písali tí, ktorí navštívili ČSR, a pod.

„Ideálne“ pomery v Československu ilustrovali aj propagandisticky ŕtylizované fotografie. Na nich boli zachytení napr. vybraní jednotlivci zo slovenských komúní v Maďarsku, ktorí mali možnosť si íŕ pozrieť kvalitu pôdy a viníc, zobrazovali nadŕenie slovenského ľudu zo slovenských novín, časopisov a kníh, veľkú účasť na ľudových zhromaždeniach a kultúrnych podujatiach, vylepovanie propagandistických plagátov, ako aj pobyty slovenských detí z Maďarska v Československu. Deti sa vysielali na rôzne tábory a výlety, predovŕetkým do Tatier. Staďal posielali listy rodičom a tie boli uverejnené v *Slobode* spolu s fotografiami a článkami s titulkami *S malými Slovákmi na veľkej ceste*, *Radostné dojmy a zážitky našich detí*, *200 slovenských detí z Maďarska odchádza do ozdravovní na Slovensko* atď., ktoré idealisticky poukazovali na život v Československu, na krásnu prírodu, vybavenosť sluŕieb a starostlivosť o občanov.

V *Slobode* sa často objavovali aj zaujímavé a vtipné príbehy. Ako príklad uvedieme jeden z nich – *Slovenské halušky v Budapeŕti*. Slovenská ŕena v Maďarsku chcela navariť mužovi na narodeniny slovenské tvarohové halušky so slaninkou (recept našla v *Slobode*), ale kým v Maďarsku nakúpila potrebné suroviny, minula všetky peniaze, ktoré mala na týždeň. Na večeru priŕiel muž aj so známym, ktorý robil v presídľovacej komisii, a tak sa mu posaŕovala. On jej vyrátal, koľko by ju také halušky stáli v Československu a taktieŕ aký plat by tam mal jej muž. ŕena skonŕatovala, ŕe je to omnoho lepšie, a rozhodla, ŕe sa idú presídliť.¹⁰

Noviny oboznamovali aj s tým, ako ŕije slovenský robotník alebo baník v Handlovej, porovnávali to s realitou v Maďarsku

¹⁰ *Sloboda*, roč. II, 1946, č. 25, s. 3

a ubezpečovali Slovákov, že v ČSR už nebudú žiť v biede, tak ako žili doteraz. Nadnesene vyznieva napr. článok o porovnávaní platu ministerského predsedu v Maďarsku a plat zametača ulíc v Bratislave v prepočte na doláre: plat ministerského predsedu 2. mája 1946 bol 6 dolárov a 80 centov a plat zametača 68 dolárov.¹¹

Propaganda poukazujúca na ekonomické, hospodárske a sociálne výhody v Československu mala na väčšinu obyvateľov Maďarska so slovenskými koreňmi najväčší vplyv. V záverečnej správe ČSPK sa písalo: „*Presídlenie bolo pre mnohých vytrhnutím zo záhuby biedy a skazy hospodárskej.*“¹² Preto sa hlásili na presťahovanie najmä tí chudobnejší, ale bohatí gazdovia väčšinou nie, keďže tí len ťažko opúšťali svoju „dedovizeň“.

*„Nedá sa odtajiť, že nie všetci presídlenci sa presídlili z pohnútok plnenia národných povinností alebo z lásky ku svojmu slovenskému národu. Prišli aj zlatokopi. Prišli aj ľudia, aby zmizli z dosahu následkov za účasť v stranách maďarských fašistov. Ale možno, že prišli ako presídlenci aj ľudia s nejakým dlhodobým poslaním pre určité ciele.“*¹³

Ondrej Beňo

Pre viacerých stáli v popredí aj otázky národnej svojbytnosti, túžba nájsť domov na území dnešného Slovenska, možnosť poskytnúť svojim deťom vzdelávanie v slovenskom jazyku. Ich

¹¹ Sloboda, roč. II, 1946, č. 29, s. 3.

¹² PARÍKOVÁ, Magdaléna: *Reemigrácia Slovákov z Maďarska v rokoch 1946 – 48. Etnokultúrne a sociálne procesy*. Bratislava: Stimul, 1999, s. 103.

¹³ Z pozostalosti rukopisov Ondreja Beňu. Ministromi národnej bezpečnosti Bacílkovi. Praha, s. 4. SNK, LA, sign. J 4043 (odpis).

rozhodnutie presídliť sa ovplyvnila aj spolupatričnosť so slovenským národom, ktorú nadobudli výchovou v rodine, a pod. Mnohí však takéto zmyšľanie nemali a prvoradé a lákavejšie boli pre nich sľuby ekonomických a sociálnych výhod, ktoré ich mali čakať po presídlení. Okrem týchto sľubov československá vláda využívala aj propagandu zameranú na národnú stránku – návrat do „vlasti“ – poukázanie na slávnú, ale i tragickú históriu slovenského národa, na jeho svojbytnosť, špecifickosť a tradície.

„Slováci! Rodní bratia a sestry v Maďarsku! Mať rodná, zem slovenská, Vás volá!!!

[...] Nikdy v histórii slovenského národa nebola taká príležitosť, ako je dnes. Slováci z celého sveta, zpoza hraníc Československej republiky, môžu sa vrátiť do slobodnej vlasti, do svojho moderného, hospodársky silného, sociálne spravodlivého, kultúrne vyspelého Československého štátu. [...] Vďačné dieťa poslúcha hlas milujúcej matky. Slováci v Maďarsku, zamyslite sa nad svojím národným osudom. Zostaňte vernými Slovákmí, rozhodnite sa presídliť do Československej republiky!“¹⁴

Celá propagandistická akcia presídlenia predchádzajúca samotným transportom sa niesla pod jednotiacim motívom *Mať volá*. Podľa neho možno poznať túto dejinnú udalosť aj pod názvom tzv. akcia *Mať volá*, ktorá zahŕňa povojnové repatriácie a ree-

¹⁴ Leták Československej presídľovacej komisie. Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, f. J. Sekerka. Znenie celého textu uverejnené v publikácii KMEŤ, Miroslav – POLÓNYOVÁ, Soňa – DRUGA, Ondrej: *Dokumenty k dejinám dolnozemskej Slovákov II*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2016, s. 64 – 65.

migrácie zahraničných Slovákov do vlasti.¹⁵ V dobových propagandistických materiáloch sa kládol veľký dôraz na pasáže, ktoré mali emotívne pôsobiť na Slovákov v Maďarsku. Apelovali na pocit spolupatričnosti k „*materskej zemi, národu, vlasti a domovu*“. Na základe toho sa využívali predovšetkým slogany, ako napr. *Mať volá, Mať rodná, zem slovenská vás volá! Vráťte sa domov, prídete k svojim! Slováci, Slovenky, oslobodená slovenská zem Vás volá a pod.*

„Vlast“

„A na čo, na čo sme mali ísť? Vraj to naša zem, tá slovenská, vraveli.

Akoby bola naša zem, keď som sa ja tu narodila? To nemôže byť moja zem! Ja na tú nikdy nemôžem vraveť, že je to moja zem! Ni?

To je tak.“¹⁶

¹⁵ Československo uzavrelo v povojnovom období päť reemigračných dohôd – dve so ZSSR, Bulharskom, Juhosláviou, protokol o dohode s Rumunskom (samotná dohoda však nebola podpísaná) a jednu dohodu o výmene obyvateľstva s Maďarskom. Z niektorých štátov (Francúzsko, Poľsko atď.) sa návrat krajanov uskutočnil na základe dohôd o repatriácii. Slováci sa prihlasovali aj na individuálnu reemigráciu a repatriáciu, a to hlavne zo zámorských štátov, predovšetkým z Argentíny. Krajania, ktorí prišli zo zahraničia, mali výrazne posilniť ekonomický a ľudský potenciál štátu, a tým pomôcť predovšetkým k naplneniu aktuálnych potrieb, medzi ktoré môžeme zahrnúť osídlenie prázdnych priestorov v českom pohraničí po vysídlení Nemcov; náhradu úbytku obyvateľstva (transfer Nemcov, výmena obyvateľstva s Maďarskom a nešťastný osud židovského obyvateľstva v čase 2. svet. vojny); poslovenčenie juhu dnešného Slovenska a vystaňovanie Maďarov, ktoré malo slúžiť ako obrana proti úsiliu o revíziu hraníc opierajúcu sa o kompaktné osídlenie regiónu obyvateľmi maďarskej národnosti; snahu vlády o rozháňanie vojnu narušeného hospodárstva; záchranu krajanov pred postupnou asimiláciou; tlak, ktorý vyvíjali krajania v zahraničí na vládne miesta v záujme presídlenia do vlasti. Bližšie napr. POLÓNYOVÁ, Soňa: Reemigrácie a repatriácie zahraničných Slovákov do vlasti po roku 1945 (tzv. akcia Mať volá). In: ŠMIGEL, Michal – TIŠLIAR, Pavol a kol.: *Migračné procesy Slovenska (1918 – 1948)*. Banská Bystrica: Belianum, 2014, s. 514 – 535.

¹⁶ PARÍKOVÁ, Magdaléna: *Reemigrácia Slovákov z Maďarska v rokoch 1946 – 48. Etnokultúrne a sociálne procesy*. Bratislava: Stimul, 1999, s. 80 – 81.

Presídľovacia kampaň však nemala taký ohlas, ako si predstavovala československá vláda, keďže pojem vlasť nemal pre väčšinu obyvateľstva so slovenským pôvodom význam, ktorý ním chceli prezentovať. Mnohí príslušníci slovenskej menšiny v Maďarsku za svoju vlasť (domovinu) považovali a pociťovali skôr Maďarsko, kde sa narodili, kde žili ich príbuzní, kde mali hroby predkov atď., a nie Československo, či resp. Slovensko, tak ako to bolo obsiahnuté v agitačných heslách.

Slovenské symboly, stereotypy a mýty

Prostredníctvom propagandy pôsobila československá vláda aj na národnostnú identitu v slovenských komunitách, utužovala ich kolektívnu pamäť, formovala aj jej zložku – historickú pamäť. Využívali sa na to symboly, stereotypy a mýty slovenského národa. Tie mali pomáhať k vrývaniu ideí, hodnôt a obrazov „vlastných“ (slovenských) a „cudzích“ (maďarských) do pamäti. Na verejných zhromaždeniach sa neustále opakovali rituály, frázy a symboly – československá vlajka, národnobuditeľské piesne, napr. *Kto za pravdu horí*, rôzne heslá s tematikou *Mať volá* atď., ktoré mali vzbudzovať u Slovákov pocit hrdosti, vlastenectva, ale taktiež pocit inakosti a cudzosti medzi maďarským obyvateľstvom.

Prostredníctvom periodika *Sloboda* sa mnohí Slováci v Maďarsku po prvýkrát dostali do styku s predstaviteľmi svojho materského národa, zoznamovali sa s jeho kultúrou, hospodárskymi výsledkami, ale aj históriou.¹⁷ Poukázaním na slávnú his-

¹⁷ Viac k téme POLÓNÝOVÁ, Soňa: Slovenská história na stránkach periodika *Sloboda*. In: AMBRUŠ, Ivan Miroslav – HLÁŠNIK, Pavel – UNC, Bianca: *Historické aspekty života dolnozemsých Slovákov*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2014, s. 173 – 181.

tóriu Slovákov chceli pôsobiť na ich city a vzbudiť v nich hrdosť a spolupatričnosť so svojou „vlastou“. Využívali pri tom predovšetkým symboly slovenských národných dejín, ktorými boli osobnosti – Cyril a Metod, Jánošík, Ľudovít Štúr, Milan Rastislav Štefánik, Tomáš Garrigue Masaryk a i., fakty – existencia Veľkej Moravy, prvej Československej republiky, význam slovenských baníckych miest a celkovo územia dnešného Slovenska v rámci Uhorského kráľovstva, podiel slovenských národovcov na revolúcii v r. 1848 a ich boj za slovenské národnostné práva atď. Upriamovali pozornosť aj na krivdy, ktoré nastali pri „tisícročnom utláčaní“ Slovákov v Uhorsku, poukazyvali na násilnú maďarizáciu a spomínali napr. na Trianon – symbol rozpadu „veľkého Uhorska“, ktorý zostal zakotvený v maďarskej spoločnosti do súčasnosti a taktiež rozdeľoval Slovákov na tých, ktorí žijú vo vlasti a mimo nej – v Maďarsku.

Takisto prednášky uverejňované v pracovných námetoch a programoch pracovníkov ČSPK a AFS mali obsahovať isté ideové prvky a boli tematicky zamerané napr. na výročie narodenia (T. G. Masaryk) alebo smrti osobností (M. R. Štefánik, J. Hus), ale aj príchodu Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu atď. Medzi slovenskými symbolmi mala veľmi dôležité zastúpenie ľudová kultúra a symboly ľudového pôvodu.

Slovenská a „svojská“ ľudová kultúra, tradície, folklór a národopis

Pojem „svojský“, resp. „svojská kultúra“ využívame preto, lebo ním tak v mnohých dobových dokumentoch a periodikách označovali krajanovia svoju kultúru – kultúru slovenskej menšiny v Maďarsku, ktorá má svoje špecifiká v porovnaní so slovenskou kultúrou na území dnešného Slovenska. Spája sa v nej kul-

túra materského národa s kultúrou vytvorenou slovenskými vysťahovalcami v prostredí nového domova a kultúrou obklopujúceho majoritného národa, prípadne aj ďalších etník.

V opisovanom období možno vidieť zvýšenie záujmu o slovenskú a „svojskú“ ľudovú kultúru, tradície, národopis – výskum hmotnej a duchovnej ľudovej kultúry. Tá bola prezentovaná aj mnohými folklórnymi podujatiami, na ktorých sa predstavovali ľudové tance, piesne, kroje v podaní amatérskych folklórnych súborov.

Dôležité svedectvo histórie každodenného života dolnozemských Slovákov poskytujú rukopisné zápisky – napr. rodinné záznamy v Tranosciu, kalendároch atď. Stručné kronikárske záznamy slovenských rodín sa v druhej polovici 19. a v prvej polovici 20. storočia objavovali aj na hradách, na nábytku (lavice, lády) a keramických fľašiach na alkohol a pod..¹⁸ Tieto záznamy ponúkajú cenné dedičstvo pre budúce generácie. To si uvedomovali aj členovia ČSPK a AFS (ZSM), ktorí sa rozhodli zbierať tieto „slovenské poklady“, aby sa zachovali pre budúce generácie, preskúmala sa podrobnejšie história a kultúra slovenského etnika mimo hraníc jeho pôvodnej vlasti, ale aj preto, aby sa dokladoval jeho život a početnosť na maďarskom území. Redakcia *Slobody* vyzývala krajanov: „*Nezabúdajme na dokumenty, ktoré reprezentujú náš slovenský život a pôvod.*“¹⁹ Chcela, aby uchovali pamiatky – „poklady“ po predkoch, prezreli svoje domovy, či neobjavia ďalšie pamiatky, ktoré dokumentujú život a tradície slovenského etnika v tomto priestore: „*Nenechávajte ich nepovšimnuté.*“ – „*Nezabúdajme na dokumenty, ktoré reprezentujú náš slovenský život a pôvod.*“²⁰

¹⁸ KMEŤ, Miroslav: *Krátke dejiny dolnozemských Slovákov 1*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2012, s. 137 – 138.

¹⁹ *Sloboda*, roč. II, 1946, č. 17, s. 4.

²⁰ Tamže, s. 4.

V *Slobode* uverejňovali rôzne rubriky; pre zaujímavosť uvádzame niektoré súvisiace so slovenskou kultúrou, ktorú sa snažili presadiť aj „modernou“ a praktickou formou: o odievaní (v nej sa často vyskytovali moderné šaty zdobené slovenskou tradičnou výšivkou), rubriky *Niečo zo slovenskej kuchyne; Svadobné zvyky na Horňakoch; Kultúrne drobnice* (nielen z dejín a súčasnosti v Československu, ale aj v ostatných slovanských národoch – sovietskych) atď.

Na prezentáciu „svojskej“ kultúry sa 3. – 6. októbra 1946 usporiadali Národopisné slávnosti pri príležitosti 200-ročného jubilea založenia Slovenského Komlóša.²¹ Redakcia *Slobody* sa zmienila o tom, že „*Oslavy Komlóšanov nemali byť a neboli len domáceho rodinného rázu, ale významom a rozsahom stali sa oslavami celoslovenskými.*“²² Na programe slávností boli národopisná výstava, krajinské divadelné preteky, slávnostná akadémia, ľudové zhromaždenie a veselica.²³

Plagáty, letáky, brožúry, pracovné námety a programy

Na základe uvedených zameraní propagandy na ekonomické, hospodárske a sociálne výhody a na druhej strane poukázanie aj na národnú stránku presídlenia boli vytvorené aj plagáty, letáky a brožúry. V rámci náborovej akcie sa vylepilo a vydalo 118 100 plagátov, tlačí, rozdalo 790 000 kusov novín a 46 353 kníh, 540 letákov a 490 000 brožúrok.²⁴ Tri návrhy plagátov vy-

²¹ Veľkolepé národopisné slávnosti. In: *Sloboda*, roč. II, 1946, č. 68, s. 1.

²² Sláva Komlóšanom. In: *Sloboda*, roč. II, 1946, č. 69, s. 4.

²³ Archív Matice slovenskej (AMS), depozit Krajanského múzea (d. KM) MS, nespracovaný fond (n. f.) Ondrej Kulík, šk. 1, ev. č. KUL/D/I/4/d/č. 13.

²⁴ PARÍKOVÁ, Magdaléna: *Reemigrácia Slovákov z Maďarska v rokoch 1946 – 48. Etnokultúrne a sociálne procesy*. Bratislava: Stimul, 1999, s. 60.

tvorili maliari Alexander Richter a Jozef Ilečko, z ktorých vytlačili po 5-tisíc kusov, ďalej sa rozdalo 3-tisíc výtlačkov novín *Národná obroda*, 5 150 letákov o mzdových podmienkach v Československu, 4-tisíc poľnohospodárskych kalendárov, takmer 12-tisíc výtlačkov rôznych brožúr, 7 500 programových zošitov na koncerty speváckych zborov, 128-tisíc nevyplnených vyhlásení, ktoré sa prikladali k žiadosti o presídlenie, ako aj 40-tisíc letákov *Mať volá roztratených synov*, ktoré zoštylizoval M. Topoľský²⁵ (Slovák z Vojvodiny – pozn. S. P.).

Aj Matica slovenská (MS) pomáhala pri presídľovacej akcii tak, že napr. dodávala knihy, časopisy, brožúry, tlačivá, plagáty a pod.²⁶ V ČSPK za MS pôsobil tajomník jej miestnych odborov Ján Štefánik, ktorý napísal prevažnú časť výziev, prednášok, správ a propagandistických textov. Aj ďalší jej pracovníci priamo účinkovali v presídľovacej komisii – organizovali jazykové kurzy, vlastivedné prednášky, divadelné predstavenia, návštevy politických a kultúrnych činiteľov z ČSR atď. MS vyhotovila šesť druhov farebných pohľadníc s textom *Matica slovenská víta navrátených Slovákov* s maľbami piatich renomovaných slovenských maliarov (Martina Benku, Ludovíta Fullu, Karola Ondreičku, Emila Makovického a Vojtecha Stašíka). Na akcii sa podieľala aj firma *Baťa*, ktorá plagáty s heslom „*Slováci, vráťte sa, Baťa vás zaobuje!*“ rozposielala do všetkých oblastí obývaných Slovákami a táto výzva sa objavovala aj v *Slobode*.

Presídľovacia komisia podávala správy o Slovensku, resp. Československu v niekoľkých brožúrach týkajúcich sa spoločenského a politického zriadenia, hospodárstva, sociálneho a kultúrneho prostredia ČSR. Pre oblastných pracovníkov AFS

²⁵ VADKERTY, Katalin: *Maďarská otázka v Československu 1945 – 1948*. Bratislava: Kalligram, 2002, s. 301.

²⁶ Žiadosť propagačného odboru ČSPK Matici slovenskej, 5. 3. 1946. AMS, d. KM MS, n. f. Presídlenie, šk. Presídľovanie z Maďarska, ev. č. 5729/97.

(neskoršieho ZSM) vydávalo ústredie ČSPK *Programy. Pomôcku pre kultúrne podniky miestnych odbočiek, Pracovné námety pre obvodových tajomníkov Sväzu Slovanov v Maďarsku, Programy. Pomôcku pre kultúrne podniky miestnych odbočiek* atď. Programy obsahovali niekoľko prednášok, scenáre k divadelným predstaveniam, básne, ľudové piesne atď. a taktiež ideové a vecné prvky, ktoré sa mali vyskytovať v každom prejave.

„*Boli vrstvy kultúry. Noviny, slovenské noviny 46. šli už. A osobitne doniesli nám Slniečko, slovenské noviny, nočak. A doniesli nám romány, mládežnícke romány. A Sloboda mala detskú prílohu Okienko*²⁷ *a tam mali aj verše, aj šakovo, tak aj to sme čítali a pritom rozprávky boli.*“

Ondrej Krupa

ČSPK už pred podpisom dohody o výmene obyvateľstva požiadala MS, aby tlačila časopis *Slniečko* a *Slovensko* o niekoľko tisíc exemplárov navyše a ich obsah zamerala na akciu presídlenia. Do slovenských obcí v Maďarsku sa distribuovalo už viackrát spomínané periodikum, tlačový orgán AFS *Sloboda*, ktorej prvé číslo vyšlo 9. júna 1945 a niektoré čísla obsahovali obrazovú prílohu.²⁸ AFS tak vo veľkej miere okrem iných agitačných pro-

²⁷ Tú mali až *Ludové noviny*, niektoré vydania *Slobody* obsahovali detskú prílohu pod názvom *Slobodienska* (pozn. S. P.).

²⁸ Jej redaktorom bol František Bartošek a svoje príspevky v nej publikovali predstavitelia slovenskej sekcie AFS – Ján Sekerka, Ján Gerči, Alexander Horák a ďalší. V roku 1946 vychádzala v 40 000 exemplároch dvakrát týždenne, neskôr, po presídlení väčšieho počtu obyvateľov, vychádzala v menšom náklade. Na začiatku roka 1946 vytlačili a rozposielali na kriedovom papieri aj nástenný kalendár *Sloboda* a na jar dali vytlačiť brožúru pod názvom *Kalendár. Ročenka. Čítanka. Programové vyhlásenie Antifašistického frontu Slovanov*. In: *Sloboda*, roč. II, 1946, č. 50, s. 1.

striedkov aj prostredníctvom *Slobody* podporil kampaň na presídlenie. Už pred podpísaním dohody o výmene obyvateľstva sa na jej stránkach diskutovalo o tejto možnosti, neskôr už uverejňovali články propagujúce presídľovanie a postupom času sa zamerali aj na konkrétne praktické otázky, ktoré sa ho týkali. Môžeme konštatovať, že v rokoch 1946 – 1948 bola výmena obyvateľstva od agitácií až po uverejňovanie skúseností presídlencom v Československu jednou z najviac frekventovaných tém.

V tomto období sa taktiež vydávali noviny, prostredníctvom ktorých určité maďarské opozičné politické kruhy vyvíjali úsilie orientované na antipropagandu presídlenia. K nim patrili predovšetkým Rákosiho denník *Szabad nép* a čabiansky *Viharsarok*, ktoré publikovali články slúžiace na odradenie potenciálnych záujemcov od presídlenia.

Publicistická a vydavateľská činnosť nebola účinná do takej miery, do akej by mohla byť za iných okolností alebo ako sa zo začiatku predpokladalo. Príčinou bola nižšia úroveň ovládania slovenského jazyka, keďže väčšina obyvateľov Maďarska so slovenským pôvodom nemala možnosť osvojiť si spisovnú slovenčinu, a tak si ju zachovali len na úrovni „svojského“ nárečia. Táto neuspokojivá situácia sa riešila zakladaním jazykových kurzov slovenčiny. V *Slobode* pravidelne uverejňovali rubriku *Učme sa slovenský pravopis* a za „prepotrebné“ AFS považoval aj vydanie maďarsko-slovenského slovníčka pre reemigrantov, ktorý zostavil Ján Sekerka.²⁹ Ten mal vyjsť v auguste 1946 v Békešskej Čabe a opísali ho takto: „*Slovníček je zostavaný tak, aby zvláštnym účelom presídlencom – čo najlepšie – vyhovoval. Je preto stručný, obsahuje najpotrebnejšie veci a bude lacný.*“³⁰ Matica slo-

²⁹ Kongres AFS na Čabe 27. júla 1946. AMS, d. KM MS, n. f. M. Franc., 1946.

³⁰ *Sloboda*, roč. II, 1946, č. 51.

venská pre slovenských obyvateľov v Maďarsku vytlačila leták s výzvou *Naučte sa po slovensky* a pripravila učebnicu *Hovorím po slovensky*. Ďalej získavala hmotné prostriedky na založenie a dopĺňanie školských knižníc a pod.

Propaganda v slovenskej tlači v ČSR

Výmenu obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom reflektovala aj slovenská tlač, ktorá zamieravala svoju pozornosť i na prípravu celospoločenskej klímy na príchod reemigrantov. Tak ako v slovenskej tlači v Maďarsku reemigráciu považovala za významný historický medzník našich dejín. Najmä pre nedostatok relevantných informácií však značná časť obyvateľov v Československu v mnohých ohľadoch nechápala dôvody a význam presídľovacej akcie. Väčšina nebola oboznámená ani s postavením slovenskej menšiny v Maďarsku, mnohí preto nevedeli a neboli ochotní akceptovať, že mnoho presídlencom neovládalo spisovnú slovenčinu, ale iba nárečie s množstvom maďarských slov. A tak sa v slovenskej tlači vychádzajúcej v ČSR pripomínala neprajná minulosť, ktorá prinútila mnohých Slovákov „odísť za chlebom“ na Dolnú zem, a tiež maďarizácia, ktorej boli vystavení. Reemigrácia sa prezentovala ako historická výzva a príležitosť odčiniť nepriazeň, ktorá postihla slovenský národ v minulosti, zachrániť národne ohrozených Slovákov v Maďarsku a ich reemigráciou zároveň posilniť vlastný slovenský národ v Československu.³¹

³¹ SYRNÝ, Marek: Percepcia Slovákov v Maďarsku a problematika ich repatriácie v slovenskej spoločnosti po II. svetovej vojne. In: DIVIČANOVÁ, Anna – TÓTH, Alexander Ján – UHRINOVÁ, Alžbeta (ed.): *Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku*. Békešská Čaba: VÚSM, s. 385 – 386.

Rozhlas a film

Propagandistickú činnosť vyvíjal v danom čase i československý rozhlas, ktorý vysielal pre presídľencov reláciu pod názvom *Mať volá!*³² V ČSR sa organizoval tzv. *Presídľovací týždeň*, v ktorom komisia pri práci využívala aj centrálné spracované príhovory a oficiálne prejavy. ČSPK pri svojej práci využila filmy, okrem zábavných celovečerných filmov sa premietal aj film o hospodárskych výsledkoch Československa, ktorý premietli aj na Parížskej mierovej konferencii.³³ Československá vláda sa rozhodla zdokumentovať aj výmenu obyvateľstva, konkrétne činnosť ČSPK, samozrejme, v duchu nastolenej propagandy – ideálne a takmer bezproblémovo. Čo sa týka Československa, vykresľovali len jeho dobré úmysly a na druhej strane poukazovali na komplikácie, ktoré spôsoboval maďarský štát svojim občanom slovenskej národnosti rozhodnutým presídlieť sa. Neskôr začali nakrúcať celý priebeh presídľovania Slovákov z Maďarska.³⁴

Z celovečerných filmov spomenieme film *Jánošík*. Keďže osvetová práca medzi slovenským ľudom neprebíhala vždy bez problémov, atmosféru, ktorá bola v povojnovom Maďarsku, nám môže priblížiť prípad s týmto filmom, ktorého premietanie cenzúra zakázala. Ako hlavný dôvod sa uviedla, že film zosmiešňuje demokraticky zmýšľajúci maďarský národ. Nakoniec sa však tento problém vyriešil tak, že v úvode filmu

³² KULÍK, Ondrej: *Presídlenie Slovákov na Dolnú zem a späť z Maďarska do Československa*. Rukopis bez vročenia, s. 171. Slovenská národná knižnica, Literárny archív, 184 BD 24.

³³ VADKERTY, Katalin: *Maďarská otázka v Československu 1945 – 1948*. Bratislava: Kalligram, 2002, s. 304.

³⁴ Sloboda, roč. II, 1946, č. 39, s. 7. Niektoré zo záberov sa použili napr. aj v dokumentárnom filme Vladislavy Plančíkovej *Felvidek – Horná zem*, Slovensko, 2014, 75 min.

sa premietol maďarský text objasňujúci zmysel tohto filmového diela.³⁵ Pravdepodobne na základe tohto obvinenia v *Slobode* uverejňovali aj *Predhovor k filmu Jánošík* a vyzývali návštevníkov premietania, aby si ho predtým prečítali:

*„Slovenský ľud v bývalom Uhorsku, kde bolo feudálne zriadenie, trpel a aj spolu s maďarským ľudom bol zotročený. Museli pracovať na panskom a ich stav bol žalostný. Odboj slovenského ľudu proti pánom predstavuje slovenský zbojník-hrdina, Juraj Jánošík so svojou zbojníckou družinou. Film Jánošík je zo slovenského prostredia, ale chudobný ľud maďarskej národnosti žil v podobných pomeroch. Nech rovnaké utrpenie chudobného slovenského a maďarského ľudu v minulosti vytvorí bratský pomer medzi pracujúcimi ľuďmi v Československej republike a v Maďarsku.“*³⁶

V tomto období sa organizovali rôzne kultúrne podujatia – slávnosti, zábavy, divadelné a hudobné predstavenia, na ktorých vystúpili súbory z Československa. Dôležité boli aj informatívne pochôdzky, keďže AFS významne pomohol členom ČSPK tak, že ich neustále sprevádzali, tlmočili im a spoločne oboznamovali slovenské rodiny s niekedy prikrášenými pomermi v ČSR a presviedčali ich o výhodách presídlenia sa – osobné presviedčanie bolo jedným zo základných a najúčinnjších princípov propagandy. Zdôrazňovali a opakovali pri ňom „historickú chvíľu“, ktorá sa naskytla „po stáročia utláčaným Slovákom“, a tou bol návrat do „vlasti“. Túto neopakovateľnú možnosť pripomínali a zvýrazňovali nespočetnekrát aj na 277 ľudových manifestačných zhromaždeniach, ktoré sa konali v 133 maďarských mestách a obciach, v ktorých žili Slováci.³⁷

³⁵ BOBÁK, Ján: *Antifašistický front Slovanov v Maďarsku (1945 – 1947)*. In: *Slováci v zahraničí*, 10, 1984, s. 17.

³⁶ *Sloboda*, roč. II, 1946, č. 17, s. 3.

³⁷ BOBÁK, Ján: *Antifašistický front Slovanov v Maďarsku (1945 – 1947)*. In: *Slováci v zahraničí*, 10, 1984, s. 20.

Na nich okrem predstaviteľov ČSPK a AFS vystupovali aj osobnosti politického a kultúrneho života v ČSR – napr. podpredseda vlády Viliam Široký, predseda Zboru povereníkov Karol Šmidke, Gustáv Husák, Ladislav Novomeský, Anton Granatier, biskup Štefan Osuský, Július Dérer a mnohí ďalší. Ich prítomnosť a vystúpenia znamenali akúsi istotu, pretože „dokazovali mimoriadny význam akcie“. Tieto zhromaždenia sa vždy pred verejnosťou veľkolepo prezentovali a opisovali – obyvatelia a kultúrne súbory nadšene piesňami vítali rečníkov, ďakovali im a pod.

Ako príklad uvedieme ľudové zhromaždenie v Budapešti:

„Dnes je pýchou byť Slovákom, lebo to znamená byť Slovanom: Priestranné námestie Márie Terézie v VII. budapeštianskom okrese, kde žijú ešte dnes tisíce Slovákov, bolo miestom veľkolepej manifestácie Slovákov v Budapešti v nedeľu 14. apríla. Hádám nielen preto, lebo v tento deň sa zakončila propagačná akcia Československej presídľovacej komisie v Maďarsku. Slávnostný ráz dala zhromaždeniu prítomnosť významných politických hostí zo Slovenska, povereníkov Dr. Husáka, Fila, Komzalu, predsedu odborových zväzov Slovenska, poslanca Weissa a zástupcov Slovákov v Maďarsku.“ [...] „Slovenské verejné zhromaždenie v Budapešti... Veru to znie akosi nezvykle... Ale aké to bolo zhromaždenie... Z dlhého radu nákladných áut vysoko viaľi československé zástavy, rozvešané až z prvého poschodia domov. Stálo tu auto Československého rozhlasu a z neho sa ozývala hudba – slovenské pochody.“ [...] „A za tým všetkým vlnil sa dav, dav slovenských ľudí, ktorí sa tu udržali, ktorí sa udržali v metropole Maďarska a dnes sa z Budapešti hlásia domov: remeselníci, úradníci, robotníci, drobní ľudia.“³⁸

³⁸ Sloboda, roč. II, 1946, č. 24, s. 1-2.

Propaganda prebiehala aj po podaní prihlášok na presídlenie. Jej úlohou bolo udržanie prihlásených, keďže obojstranné transporty sa odďaľovali. Taktiež počas tohto obdobia musela československá vláda a s ňou spolupracujúce organizácie vyvracať maďarskú antipropagandu, keďže život viacerých Slovákov prihlásených na presídlenie bol veľmi ťažký, pretože boli vystavovaní osočovaniu, ba i násiliu proti osobnej istote. Viacerých, ktorí podpísali prihlášku na presídlenie, prepustili z práce, zastrášovali rôznymi falošnými správami a hrozbami, ich deti boli vystavované nátlaku v školách. Situáciu zhoršovala aj zmena politickej situácie, nepriaznivé výsledky rokovaní medzi obidvomi vládami, problémy s usídľovaním reemigrantov, riešenie majetkovoprávných otázok a pod. Môžeme tu vidieť, že princíp „dobrovoľnosti“, ktorý bol v dohode o výmene obyvateľstva v článku päť deklarovaný, nebol taký jednoznačný, ako by sa mohlo zdať na začiatku, a v priebehu presídľovania bol jeho charakter značne oslabený.

V rokoch 1947 a 1948 vzrástol význam existencie Zväzu Slovanov v Maďarsku a jeho propagandistická činnosť dostala nový rozmer. Jeho úlohou bolo zvýšiť svoje úsilie a národnobuditeľskú činnosť, oboznamovať Slovákov s právnymi a organizačnými stránkami výmeny, uverejňovať pozitívne skúsenosti a zážitky presídlených, zabezpečiť im sčasti sociálnu podporu (organizovanie zbierok)³⁹ a tiež oboznamovať napr. formou me-

³⁹ Pomoc poskytla aj slovenská strana, keď bola aj medzi obyvateľstvom v ČSR vyhlásená sociálna akcia *Slováci doma pomáhajú svojim bratom v Maďarsku*, podporovaná slovenskými organizáciami – Maticou slovenskou, Slovenskou ligou, Živenou, Červeným krížom. Veľkú zbierku na pomoc strádajúcim usporiadal Československý rozhlas atď. Najväčším a najrozsiahljším podujatím Matice slovenskej v roku 1947 bola akcia *Pomáhajme navráteným Slovákom*, ktorá sa stala celoslovenskou a celonárodnou a mala pomôcť presídlencom, aby sa čím skôr začlenili do slovenského života.

moranda československú vládu o zlom postavení Slovákov čakajúcich na presídlenie, ktoré bolo prerušené. Uvádjali, že ešte veľká časť prihlásených netrpezlivo čaká na presídlenie, a varovali československú vládu pred katastrofálnymi následkami, ktoré by malo prerušenie presídlenia: „Zima sa blíži. Ohromné škody vznikajú tak Československu ako Maďarsku z toho, že presídlení na jednej i na druhej strane len povrchno obrábajú pôdu.“ [...] „Chceme domov, lebo naša situácia tu stáva sa už nesnesiteľnou.“⁴⁰ A tak odďaľovanie výmeny, sociálne problémy a tlak oficiálnych miest spôsobili, že časť z tých, ktorí sa na ňu prihlásili, sa nakoniec do Československa nepresťahovala.

Keď už bolo zjavné, že viacerí obyvatelia so slovenským pôvodom sa z Maďarska nepresídliť, ďalšou z úloh propagandy bolo zamerať sa na nich a posilňovať ich slovenskú identitu. Boli vyzývaní, aby po skončení presídľovacej akcie nezabudli na svojich predkov, zachovávali si tradície, udržiavali si svoju slovenskú národnosť a „svojskú“ kultúru. Takže napriek ich rozhodnutiu mali na nich vplyv už podrobnejšie opísané agitáčné akcie, a i keď ich nepresvedčili, zanechali v nich ohlas (či už pozitívny, alebo niekedy negatívny). Prostredníctvom rozvoja kultúrneho života počas propagandistických akcií sa dostali do kontaktu so svojimi krajanmi, dozvedeli sa viac o vlasti svojich predkov, slovenskej histórii, kultúre, krajine a pod., ale i vtedajšom stave Československa, aj keď vo veľkej miere prikrášlenom. Niektorí sa však po skončení presídľovacej akcie naďalej báli, že ich môžu násilu vysídliť, ak budú verejne poukazovať na svoj slovenský pôvod. A tak viacerí neučili deti po

⁴⁰ Slovenský národný archív Bratislava, fond Antifašistický front Slovanov v Maďarsku, šk. 5, inv. č. 36. Memorandum Antifašistického frontu Slovanov v Maďarsku o rýchlom dokončení presídlenia.

slovensky, nedávali ich do slovenských škôl, niektorí ľudia, ktorí dovtedy vyznávali svoj slovenský etnický pôvod ho dokonca neskôr začali zapierať a pod.⁴¹

Takisto príchod presídlencov do Československej republiky v réžii štátu prinášal uspokojenie len sčasti. Predovšetkým predstavoval zložitý proces adaptácie na nové prostredie a sociálne kontakty. Československá vláda zamlčala mnohé problémy, ktoré ich čakali po presídlení (nedostatok sľúbenej pôdy v južných oblastiach Slovenska a pod.), a tak najťažšie znášali realitu, ktorá sa odklňala od pôvodne deklarovaných prísľubov akcie *Mať volá* rodiny, ktoré sa namiesto na území Slovenska ocitli v Čechách, v príbytkoch Nemcov vysídlených po druhej svetovej vojne. Mnohí z presídlených Slovákov sa v maďarskom či českom prostredí asimilovali. Na druhej strane viacerí z reemigrantov sa stali integrálnou súčasťou slovenského národa a podieľali sa na formovaní jeho spoločenského, hospodárskeho a kultúrneho života. U viacerých presídlených, ktorí si chceli zachovať svoju slovenskú identitu, však zavládlo sklamanie, keď ich dlhé roky väčšina spoluobčanov považovala stále za presídlencov.

Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom nebola len akousi dohodou medzi dvomi štátmi, ale ovplyvnila mnoho ľudských životov a rozdelila mnohé rodiny, či už išlo o slovenskú, ale taktiež aj o maďarskú menšinu. Krivdy, ktoré boli na mnohých spáchané, sa, žiaľ, často premietajú aj do súčasnosti.

⁴¹ DIVIČANOVÁ, Anna: *Jazyk, kultúra, spoločenstvo. Etnokultúrne zmeny na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku*. Békešská Čaba – Budapešť: VÚSM, 1999, s. 166.

***Mother is calling!* – Czechoslovakian propaganda for relocating Slovaks from Hungary back to the “homeland”**

Slovakian communities in Hungary were greatly influenced the exchange of population between Czechoslovakia and Hungary that took place between 1946 and 1948. The Czechoslovak Government carried out propaganda before and during the exchange which was implemented mainly through the Czechoslovak Relocating Committee, and was also assisted by the national organization – the Anti-Fascist Front of the Slavs in Hungary. By means of agitation, they affected national identity in Slovak communities. They also helped to maintain and promote traditions through organization of various cultural events, which in most cases were accompanied by public gathering. They organized folklore and theatrical performances, language courses of Slovak language, ethnographic festivals and exhibitions, collected material and spiritual manifestations of Slovak culture, screened Slovak films, published and distributed the Slovak press and more. The “relocation campaign” – the so-called *Mother is calling*, however, did not have the same response as the Czechoslovak government expected; the concept of homeland did not have any significance for most of the population of Slovakian origin as their homeland was Hungary. Most inhabitants of Hungary with Slovakian roots were more influenced by the persuasion pointing to the prosperity in Czechoslovakia and were attracted by the possibility of gaining land, employment and other social and economic advantages in there.

Výmena obyvatel'stva a jej následky na ľudské osudy

Vplyv výmeny obyvateľstva na vývoj identity Slovákov z Veľkého Bánhedeša (Nagybánhegyes)

(Na podklade rodinnej korešpondencie)

MÁRIA ŽILÁKOVÁ

Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom, ktorá sa odohrala medzi rokmi 1946 – 48, bola udalosťou so zložitým dosahom na osud societ opustených lokalít a rovnako aj na vývoj skupín, ktoré si volili nový domov.

Fenomén výmeny obyvateľstva bol viackrát pertraktovaný, v prvom rade z politického, historického, sociologického pohľadu.

Ďalším aspektom, ktoré sa týkajú napr. zložiek účinnej propagandy na získanie ľudí na vysťahovanie do inej krajiny, sa dostala pozornosť okrajovo.

Pritom dobová slovenská tlač našej minority, umelecké odvetvia – lyrická a prozaická tvorba píšakov, divadelnícke hnutie, z výtvarného umenia plagáty – mali nemalý podiel na úspešnom zmobilizovaní ľudí v prospech presídlenia.

Osobitnú pozornosť si zaslúži aj otázka zmeny identity rozdvojených societ.

Môj príspevok sa venuje problematike zmien zložiek identity rozdvojenej society Bánhedešanov na podklade korešpondencie, ktorá sa uchovala v našej veľkorodine.

Bude zameraný hlavne na etnografické a jazykové javy, ktoré ako zložky našej menšinovej identity mali i majú najzávažnejšiu etnosignifikantnú hodnotu.¹

Veľký Bánhedeš sa podľa klasifikácie Anny Divičanovej radil pred výmenou obyvateľstva k typu slovenských lokalít modelu a, v ktorom okrem základného komunikačného prostriedku, miestneho slovenského dialektu zmiešaného stredoslovenského typu, boli živé viaceré nadnárečové formy, vo vysokej cirkevnej kultúre bibličtina a jej variety, vo vysokej svetskej kultúre spisovná slovenčina, resp. jazykové variety, ktoré k nej inklinovali.² Lokalita mala vrstvu tvorivej inteligencie (napr. pôsobili tu členovia klanu Kutlíkovcov³) a písmakov, ktorí sa vyznačovali vysokou inteligenciou (Štefan Chovanec starší a mladší, Ondrej Šléger, František Boriš).⁴

¹ ŠTOLC, Jozef: *Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku*. Bratislava: SAV, 1949, s. 8: „... každý slovenský príslušník obce je súčasne príslušníkom toho istého nárečia, ktoré aj dotyčnú obec charakterizuje ako etnografickú jednotku...“; DUDOK, Miroslav: *Slovenský jazyk vo Veľkom Bánhedeši / A szlovák nyelv Nagybánhegyesen*. In: *Slovenský jazyk v Maďarsku*. / Szerk. Zost. Alžbeta Uhrinová, Mária Žiláková./ Uhrin Erzsébet, Zsilák Mária: *A szlovák nyelv Magyarországon II. Békešská Čaba – Békéscsaba*: VÚSM/MSZKI, 2008. s. 118.

² GYIVICSÁN, Anna: *Anyanyelv, kultúra, közösség. A magyarországi szlovákok*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 1993, s. 98; ŽILÁKOVÁ, Mária/Zsilák Mária: *Dve stránky jednej mince / Az érem két oldala*. In: *Slovenský jazyk v Maďarsku*. / Szerk. Zost. Alžbeta Uhrinová, Mária Žiláková./ Uhrin Erzsébet, Zsilák Mária: *A szlovák nyelv Magyarországon II. Békešská Čaba – Békéscsaba*: VÚSM/MSZKI, 2008, s. 133 – 148.

³ BALÁŽOVÁ, Eva – BARTALSKÁ, Lubica – FAZEKAŠOVÁ, Mária – HRONEC, Vítazoslav – ŠTEFANKO, Ondrej (zost.): *Slovník slovenských spisovateľov z Dolnej zeme*. Bratislava: ESA, 1994. s. 58,– 59.

⁴ Kronika Štefana Chovanca staršieho a mladšieho je v tlači, ako prvé číslo Bánhedešských zošitov. Porov. ďalej BARTALSKÁ, Lubica: *Ozveny rovín*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1985, s. 32 – 33.; ŠLÉGER, Ondrej: *V Bánhedešskom poli*. In: *Slovenská rodina*, 1934, č. 4, s. 473; ŠLÉGER, Ondrej: *Svadobný pochod*. In: *Čabiansky kalendár*, 1938, s. 78.

R. 1946 sa z Veľkého Bánhedeša vysťahovalo viac ako 80 % Slovákov a na ich miesto boli prisídlení Maďari (*betelepülök*)⁵ z viacerých regiónov Slovenska, ktorí sa dostali do väčšinovej pozície. Prevahou maďarského živlu boli porušené fundamentálne a zároveň vžitú spoločenskú a sociologickú zákonitosť bilingválneho prostredia. Obmeny slovenského jazyka sa na spoločenskej rovine čoraz viac zatlačali do úzadia v prospech uplatnenia maďarčiny.

Medzi dvomi societami, pôvodným slovenským obyvateľstvom a prisídlenými Maďarmi, dochádzalo k treniciam, pričom polícia prihliadala, aby sa napätie nevystupňovalo k vážnejším zrážkam. Trenice vznikali napr. preto, že Slováci, „domorodci“, sa prihovorili novému spoluobčanom po slovensky, lebo vychádzali zo skúsenosti, že štátny jazyk sa má obligátne ovládať. Oni sa museli v škole učiť po maďarsky, podľa ich predstáv aj Maďari na Slovensku by mali ovládať slovenčinu na podobnom princípe. Prisídlení Maďari hovorili svojimi dialektmi (zadunajský, palótsky), cudzími pre Slovákov, ktorí sa stretali skôr so štandardizovanými podobami maďarčiny, preto prisídlencov nepovažovali za „ozajstných“ Maďarov. Postoje miestnych Slovákov prisídlení Maďari považovali za urážku, dráždil ich aj samotný fakt, že boli usadení v Maďarsku medzi Slovákov.

Časť nových obyvateľov obce sa snažila priblížiť domácim, rozprávali o svojom pôvodnom domove, medziiným aj o príhodách, ako dochádzalo k ťažkým zraneniam a vraždám, keď sa mládenci pobili na hody. Takéto príhody poburovali Slovákov vychovávaných na etickom podklade ortodoxnej línie luteránskej viery a snažili sa od prisídlencov dištancovať.

⁵ Príslušníci starej generácie Slovákov, ktorí málo ovládali maďarčinu, ich volali *betelepó*, *betelepóka*, *betelepovia*.

V počiatočnej fáze nových podmienok slovenská societa pokračovala v svojom každodennom živote po starej obyčaji. Časovým odstupom sa začali dištancovať od presídlených Slovákov, identifikovali sa ako „my“, o presídlencoch hovorili ako o Slovákoch. Na otázku, či „my“ nie sme Slováci, sa odpovedalo: „Tí, čo tašli do Slovenskej, sa inakší Slováci.“

Korešpondencia skupiny presídlencov sa začína listom napísaným na pohraničnej stanici v Szobe. Bánhedešania odchádzali r. 1947 a boli usadení vo viacerých lokalitách na južnom Slovensku: v prevažnej väčšine v Nedede, vo Vlčanoch a Žihárce, ale dostali sa aj do Kolárova, do Nesvád atď. Z datovania listov obyčajne absentuje rok, presne sa uvádza iba deň a mesiac. Párkrát sa uvádzajú roky 1947, 1948, 1950 a 1958. Listy presídlených Bánhedešanov svedčia o viacerých tendenciách, ktoré pôsobia súčasne: o procese rozkladu elementov ich pôvodnej lokálnej identity, zároveň o snahe uchovať väzbu s rodiskom, adaptovať sa na nové podmienky (na reálie a vytváranie nového spôsobu života) a rapídnych zmenách ich jazyka.

Prvé listy obsahujú motivácie ich rozhodnutia, ktoré môžeme zatriediť do dvoch kategórií: racionálne a emocionálne. V skupine racionálnych príčin dominuje motivácia získať lepšie životné podmienky, isté zamestnanie po celý rok. Emocionálne motivácie charakterizujú v prvom rade ženy, ktorých muži boli v zajatí a ktorým bolo prisľúbené, že v prípade presídlenia ich dostanú zo zajatia skôr. Reaguje sa v nich aj na negatívne postoje príbuzných, ktorí im zazlievali rozhodnutie, nerozlúčili sa s nimi primerane.⁶ Listy informujú aj o konkrétnych podmienkach, reáliách, do ktorých sa dostali. Po prvej fáze spokojnosti korešpondenti vyjadrujú i svoje sklamanie pre nesplnené sľuby:

⁶ Išla sa s nimi rozlúčiť len moja matka, ktorá r. 1947 bola ešte slobodná, ostatní príbuzní sa vyhovárali na súrne poľné práce.

napr. jednotlivé viacgeneračné rodiny boli usadené vo viacerých lokalitách, pôvodní susedia sa tiež dostali ďaleko od seba. Uvedené fakty narúšali ich pôvodnú tradičnú kultúru, ťažko sa mohli praktizovať kalendárne obyčaje, podobne aj rodinné zvyky, chýbala susedská výpomoc, ktorá mala takisto nemalý význam v sedliackom spôsobe života. Čím ďalej, tým výraznejšie sa prejavovali hospodárske a politické ťažkosti – podobné charakterizovali 50. roky 20. storočia aj Maďarsko. Presídlení sa najviac sťažovali na to, že doklady štátneho občianstva dostali s väčším časovým odstupom – možno aj zámerne, aby sa nevrátili do svojho rodiska.

Okrajovo sa zmieňujú v listoch o postavení Maďarov na Slovensku, o ich deportovaní a reslovakizačnom procese. Podobne ako Bánhedešania, ktorí zostali doma, aj skupina presídlencov považuje jazyk tamojších Maďarov za zvláštny, vzdialený spisovnej norme, v dôsledku čoho niekedy nastávajú nedorozumenia.

Slováci, ktorí prichádzali na Slovensko s prvým transportom, si nemohli odnieť zo sebou úrodu, preto sa v skupine Maďarov vytvorila mienka, že presídlencami boli samí chudobní. Neskoršie výskumy ukázali, že pojem chudoby mal na Dolnej zemi iný obsah ako v lokalitách južného Slovenska obývaných Maďarmi.⁷

Skupina presídlených Slovákov sa musela znovu identifikovať v novom prostredí s dôrazom na odlišné črty svojej kultúry. Jedným z odlišných elementov bol tradičný odev (*slovenskie hábi*), ku ktorého uchovávaníu neprispieval nedostatok textilného tovaru. Svadby sa snažili usporiadať v takom duchu, aby vznikol dojem hojnosti. V jednom z listov sa píše, že pre mladuču bol kúpený materiál na svadobné šaty už doma, čím mohla

⁷ Fenomén zistený počas participovaní na projekte *Etnogenéza južného Slovenska* Katedry etnológie Univerzity Komenského r. 1989.

vyniknúť. Svadobní rodičia dali upiecť *radosník* honosný, zo 76 vajec, ako v Bánhedeši piekla *Avenka*, na vrchu s baranom s červenu mašličkou. Pri sobášoch sa využívali hospodársky výhodné riešenia: väčšiu finančnú podporu dostali mladomanželia v prípade, ak skôr uzavreli manželstvo podľa civilného poriadku, až potom sa usporiadala svadba spojená s cirkevným obradom. V počiatočnej fáze presídlenci uzavierali manželstvá medzi sebou, neskôr s partnermi z iných oblastí Slovenska, až v ďalšej fáze vznikali zmiešané manželstvá. Tento proces viedol k rozkladu tradičnej bánhedešskej svadby.

V prvých rokoch výmeny obyvateľstva každé novorodeniatko dostalo do daru štátnu výbavu, s ktorej kvalitou presídlení Bánhedešania neboli spokojní. V listoch prosia príbuzných, aby im zaobstarali niektoré súčiastky výbavy z domu – vysvetľujú to kvalitatívnymi rozdielmi. Kmotrovským zväzkom sa posilňujú kontakty s rodiskom – takýto je aj môj osobný prípad. Dospievajúcim deťom naučia typické bánhedešské vinše ku kalendárnym obyčajam a rodinným sviatkom.

V päťdesiatych rokoch sa odkazuje na cenzúrovanie listov – niektoré nebyvajú doručené, preto jadro „strateného listu“, t. j. želania, korešpondent zopakuje. Aj z tohto dôvodu je v korešpondencii málo poznámok politického a hospodárskeho rázu.

Po stručnom načrtnutí situácie z **etnografického pohľadu** budeme ďalej venovať pozornosť **jazykovým javom**.

Štylizácia listov, úvod a záver sledujú vzor naučený doma v škole. U niektorých korešpondentov sa objavujú aj vo vžitých formulách súveké bohemizmy. Zaujímavá je ortografia, ktorej sa však v príspevku nebudeme venovať.⁸ Rodinná korešpon-

⁸ Porov. ZSILÁK, Mária: Változó világ – változó világkép nyelvi tükörben. In: (Szerk.) Zs. Ráduly, A. Zoltán, I. Kálmán: *Hungaro-slavica 2001. Studia in honorem Iani Bańczerowski*. Budapest: ELTE Szláv filológiai intézet, 2001, s. 236 – 328.

dencia takmer hneď po usadení sa v novom domove dokumentuje jazykové zmeny v prvom rade v oblasti lexikálnej zásoby, ktorá je najdynamickejšiou zložkou jazyka. Početné slová, ktoré tvorili v domácom prostredí pasívnu lexikálnu zásobu presídlených Bánhedešanov, sa presúvajú do aktívnej slovnej zásoby (exemplifikáciu tvoria citáty z listov, preto ich uvádzame v pôvodnej podobe):

substantíva: *priateľ, nepriateľ, komunistická strana, proletárov, dom, poľe, textil, rodni list, Juraj, vjanoce, práca;*

verbá: *ľne/prajem, mislím, zasjelam, hovovil, operovali/vioperovat, našťivoiť;*

adverbiá: *dlho, mnoho krát, blažeňe, príjemňe.*

Treba pripomenúť aj formu záporovej častice *ňie*, ktorá má v dolnozemských slovenských dialektoch podobu *ňi*.

Korešpondenti si v niektorých prípadoch uvedomujú, že používajú výraz, ktorý je v pôvodnom domácom prostredí málo známy, resp. málo frekventovaný, preto v zátvorkách uvádzajú maďarský ekvivalent, prípadne slovenskú lexému, ktorú používali doma: *veľa dobitka (statok)*, *Doporučeňe aľebo v magyarskej reči Ajálva/ajályva, drustvo (sövetkezet – v Bánhedeši sa častejšie používa obmena sevetkezet – M. Ž.), komasovam (sic!) (tagošítovat), šaťenku na hábi.*

Do lexikálnej zásoby sa dostávali nové lexémy a zvraty, ktoré sa môžu zaradiť do niekoľkých tematických okruhov.

Spoločenský život: *rodni list, na obecnom urad'e, osídlovaci urad, presídlenici, (robja každimu) Štátne občanstvá, prílozku, zos školenja, štát (sic!), dopisi, poštar, súdruški učiteľki, škvoľki a pod.*

Politický život: *takí ľud'ja straňe, súdruška sloboda, zos školenja, ta debattovala, sa reslovačeni.* Príklady ukazujú zároveň i to, že paralelne fungujú aj elementy bánhedešského dialektu.

Hospodársky život: *na zásobovňja, šatenku, poľe, póda, na cukor listke, príd'el mäsa, požičku, traktor, (pracuje) tabakovej, na štatnom*

majetku, (kukuricu) meliř, povhektár, do kontingentu, jéerdé, roľnicom drusztve, trávňik, zemiaki, konzerva, kvasjarňa a pod.

Zdravotníctvo: je nezdravá, ňemocná, lekár, na vojenskej sanitki, bola son Nemocnici.

Okruh slov, ktoré charakterizujú najbliřšie prostredie a spôsob života v ňom: elektrika, fotku, kriřnu (sic!), stolički, nočné skrinki, prestjeradla, pri samom brehu, na kompe, bulgári zme/bulgá-rime atď.

Zmeny v lexikálnej zásobe sa dotkli aj **rodinnej, príbuzenskej terminológie:** príbuzní, d'ievčatám.

Výrazné sú zmeny pod vplyvom spisovného jazyka v používaní **vlastných mien**. Spočiatku sa mená adresátov riadia pravidlami a ortografiou maďarského jazyka: *özv. Makoviczki Mihályné, Oravec György, Oravec Györgyné*. Postupne ich vystriedajú slovenské oficiálne formy so zachovaním niektorých elementov maďarskej ortografie: *Zuzanna Makoviczká, Mária Oravcová, Mária Makoviczká, Juraj Oravec*. Najmä používanie ženských mien a priezvisk v bánhedeřskom dialekte bolo príznačné, tieto formy prežívajú v listoch: *Mara Kořuchova, Zuza Petrovičova, Ambruřova Zuska, Marka Bořánskih*; mená vydatých žien: *Faračka, Félixka, ňaña Erža Vargovka Kořkárka, ňaña Danadajka bářa Marciho, Zuze Macovej Pipiški*.

Presídlenky sa podpisujú oficiálnou slovenskou formou: *Anna/Anička Oravcová, Žófia Zařková, Bohuřová J., Eva Dananajová, Mária Moravská, Mária Beňovská*. Nositeľka typického maďarského priezviska je v rozpakoch, píše si podoby *Helena Čáňová/Čáňova/Čáňiová*. Pri jednej koreřpondentke možno sledovať rozličné podoby mena: *Fabula Pálné-Fabulyka – Zuska Fabuľova*.

Lexikálna zásoba sa preštruktúrovala, dostávajú sa do nej abstraktá, väčší počet partikúl, najmä druhotných: *situacija, operacija, stálu spomjenku, láskavú pozornosť, rozhlas, materijal, sa sta-*

raju, neprajem, dúfame, príjemne, žije blažene, lyepšich pomerach, veľkú slávnosť, (padla) filmová chiba; často, stále, ináč, vobec, od tej dobi, nech, fiež, moc šťastia, mimo toho, necháme pozdraviť, ďalšie roky, oňedlho budú atď. V listoch sa objavujú nové zvraty, v prvom rade zdvorilostné formuly nového prostredia: *aštaslivje vjanoce vám prajem, štaslivje vjanočné svjatki vám prajeme, čo najveselšje veľkonočné siatki (sic!) vám prajeme, vám zasjelame srdečni pozdrav a stálu spomjenku, prajem gmeňinám, veľa blahoželaňja van prajeme gmeňinám, zasiélame pozdrav.*

K spomínaným tematickým okruhom sa takisto viažu **nové zvraty** aj s aktuálnymi bohemizmami: *žesatu drží strana mocňe, ako satu robí zanás proletárov, súdruška sloboda, z mojej skusenosti, dom pridelili, bivaju pod čislom, dodať na zásobovanja, tu priloženu priložku, súkromňe sa mám dost' dobre, ja sa nato vikaš'em, čo sa tiče mňa, zdel mi adresu jeho, ti ja skutočne pišen, ňedá sa to opisať, bola to faška operacija, a dost' často v misli, tak dlho ňepíšeťe, som vám mnoho kráť, zme ňikdi ňedostáli a ďalšie.*

Zmeny sa týkajú aj **morfologickej roviny**, ktorú ovplyvnili niektoré fonetické javy. Tak napr. v južnej skupine stredoslovenských nárečí, ako aj v bánhedešskom dialekte sa na konci tvarov zamieňa spoluhláska *m* so spoluhláskou *n*: *bola son, mán aj šaťenku, skutočne pišen, táď'en, šeckin, zbohoh dovidenja, list nán poslali.* Tento jav sa mení pod vplyvom spisovnej normy: *som hlásila, mám, plaťim, ňevjem, ciťim, vám.* Stredoslovenské dialekty dôsledne dodržiavajú rytmický zákon a tak je to aj v bánhedešskom nárečí. V korešpondencii som našla len ojedinelé prípady, keď sa toto pravidlo nedodržalo, napr. tvar *krásné* a *zasiélame*. Môžu sa vyložiť ako bohemizmy alebo západoslovenské tvary, ktoré sa dostali do listu „po sluchu“. L-ové participium sa v bánhedešskom nárečí končí na redukovanú samohlásku *-u* alebo na *-v* (*-v* sa vyskytuje skôr v písomnej podobe): *čakav, bov, robivo (sa), vad'iv, žeprišov* atď. V listoch pôvodné nárečové tvary

často vystriedali spisovné formy: *mal, ňehútal, si šiel domov, som počúl, presťahoval*.

Typickou črtou stredoslovenských dialektov je sufix *-ia* v N a A sg. neutier, spisovná slovenčina má v tejto pozícii *-ie*. V listoch síce prevažujú domáce formy, ale objavujú sa aj spisovné tvary: *blahoželaňja, zásobovaňja, zdravja, cítenja; zdravie, šťastie*. Podobne prípona *-ou* (vo výslovnosti aj v písme častejšie *-vo*) v N sg. adjektív stredného rodu, kde spisovná slovenčina má sufix *-él/-ie*: *zadanvo, čo najlepšvo, peknvo/je krásné, je pekné, je dobré*. Ďalšou výraznou črtou južnostredoslovenských dialektov, ktorá sa zachováva aj v bánhedešskom nárečí, je prípona *-e* v N pl. feminín; v spisovnej slovenčine je tu *-y*: *ručníke, žebolyi-kamarátke, vrche, sviatke /stolički, skrinki, učiteľki, zemiaki, sviatki*.

Sporadicky sa objavujú v listoch ďalšie javy, ktoré približujú jazyk presídlencov spisovnej norme v oblasti pádovej syntaxe: ustálil sa napr. zvrat *gmeňinám* miesto pôvodného *na meno*, ďalej formy G pl. feminín: *staveni s f'ehel, katastralnich jutar* – v bánhedešskom nárečí, ako aj v dolnozemských stredoslovenských dialektoch sa uplatňuje jav maskulinizácie.⁹ V bánhedešskom nárečí je v pozícii látkového genitívu a genitívu množstva akuzatív, v listoch sú tvary, ktoré sa približujú spisovnej slovenčine: *dobrej zemi, veľa dobitka*.

Listy uchovávajú aj niektoré z najfrekvencovanejších frazeologických jednotiek: *Ňie je šecko zlato čo sa l'iskňe*. – *Bez práce nie sú masné koláče*. – *Čakav na slovenskom že mu budu padať bez práce koláče*. – *Keť je človek bjedni može tajst aj do vjedni aj tam je bjedni*. – *Že sa pán boh ňi náhli aľe pametľivi; sa vipitovali od vejmena do amena, sežel'i ako na trňi, cez zubi zhovárať, dobre srce ňepukňe od žjalu, skacka ako na strunkah*.

⁹ ONDRUS Pavel: *Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1956. 175 s.

V korešpondencii sa v hojnom počte vyskytujú pôvodné hungarizmy bánhedešského dialektu: *lapom, feketín (kupujete), kerulovali, roš, fekóta, szőneg, Čeh hon polgari, torvin bíró, ajálva, bola korhaze, betegşegít*, ako aj kalky maďarských konštrukcií: *slatki apuşko, (domácnost) hordrţať, hor nezala, bivadlo (mame dob-ro), lebo mi tak cítime, a ti si takim tvrđin srcon ostala, ţebi sonti metala na oči, vjeme ţe stoho dvaras ničńebud'e*.

Používanie slovenského jazyka tejto skupiny Bánhedešanov môžeme stručne sumarizovať takto: Najstaršia generácia presídlencov si v základoch dodnes uchováva rodný dialekt, ktorý sa však značne priblížil spisovnému jazyku. V tejto variete jazyka chýbajú skôr komunikačné príležitosti. Pre mladšiu generáciu nie je príznačná komunikácia v nárečí. Tí, čo majú kontakty s osobami, ktoré ešte aktívne komunikujú v svojom rodnom dialekte, ovládajú bánhedešský dialekt aspoň pasívne.

Miroslav Dudok, ktorý konal r. 2006 vo Veľkom Bánhedeši pri príležitosti Národopisného tábora VÚSM výskum, o bánhedešskom slovenskom dialekte konštatoval: „*tento dialekt juţ-no-stredoslovenského typu tvorí pevný základ k osvojeniu si spisovnej slovenčiny*“.¹⁰ Z tohto faktu sa vychádzalo, keď sa v školskom roku 1954/55 otvorila v miestnej základnej (všeobecnej) škole prvá trieda so slovenským vyučovacím jazykom; predtým sa vyučovala slovenčina v Bánhedeši v maďarskej škole ako predmet.¹¹ K diglosii žiakov sa pristupovalo neodborne (nárečové prejavy sa hodnotili ako chyby), čo vyvolalo zo strany rodičov neistotu vo vzťahu k materinskému jazyku ako hodnote. Gene-

¹⁰ DUDOK, Miroslav: Slovenský jazyk vo Veľkom Bánhedeši / A szlovák nyelv Nagybánhegyesen. In: (Zost.) Alžbeta Uhrinová, Mária Žiláková: *Slovenský jazyk v Maďarsku*. / (Szerk.) Uhrin Erzsébet, Zsilák Mária: *A szlovák nyelv Magyarországon II*. Békeşská Čaba-Békéscsaba: VÚSM/MSZKI, 2008, s. 119 – 120.

¹¹ Žiačkou prvej slovenskej triedy bola aj autorka príspevku.

rácie, ktoré boli školené v spisovnej slovenčine, mali možnosť používať svoje poznatky v praxi počas návštev na Slovensku u príbuzných (od 60. rokov 20. storočia), mládež rovnakej vekovej skupiny si dopisovala. Touto cestou pribúdali do slovenského jazyka mladých Bánhedešanov nové lexikálne jednotky vrátane študentského slangu. Tento pozitívny rozvoj bol iba dočasný, ustrnul nielen z dôvodu oslabnutia príbuzenských kontaktov, ale hlavne následkom nepriaznivých procesov na udržanie vyváženého bilingvizmu, ktoré sa odohrali v bánhedešskom spoločenstve. Pritom treba poznamenať, že slovenská societa Bánhedešanov sa snažila zachovať komunikačné možnosti na spoločenskej úrovni aj tak, že sa zoskupovala z troch poľnohospodárskych družstiev v jednom (Aranykalász). Zlúčením troch poľnohospodárskych družstiev do jedného, komunikačné možnosti v slovenčine oslabli.

Z mladej generácie mnohí pokračovali v stredoškolských štúdiách na slovenskom gymnáziu v Békešskej Čabe, ďalší vyštudovali odbor slovenského jazyka a literatúry na Katedre slovenského jazyka na Vysokej škole pedagogickej v Segedíne a niektorí aj na Univerzite Loránda Eötvösa v Budapešti. V Bánhedeši sa neprihliadalo na to, aby sa z vyškolenej domácej mládeže vytvorila nová miestna inteligencia. Tým, ktorí sa po ukončení stredoškolských štúdií zamestnali doma v miestnom poľnohospodárskom družstve, chýbal komunikačný priestor v slovenčine, najmä na spoločenskej úrovni nemali možnosť socializovať sa v slovenskom jazyku v domácom kolektíve. V rodine ustupovali komunikačné príležitosti jednak z dôvodu zmiešaných manželstiev a jednak preto, že zastaraný dialekt s početnými maďarskými lexikálnymi elementmi nestačil komunikačným potrebám.

Do polovice 20. storočia bol morfológický systém slovenských nárečí na jazykových ostrovoch v Maďarsku vrátane

Bánhedeša málo ovplyvnený maďarčinou, početné maďarské lexikálne výpožičky a ich adaptované podoby sa doň začlenili bez toho, aby ho narúšali. Od 80. rokov som v komunikácii príslušníkov najstaršej generácie zaregistrovala aj javy, ktoré signalizujú rozklad morfológického systému domáceho dialektu.¹² Zánik nárečia je determinovaný vymieraním jeho nositeľov. Od tretej tretiny 20. storočia postupne prestával tvoriť pevný základ k osvojovaniu si spisovného jazyka, v menšej miere z vnútrojazykových dôvodov ako pod vplyvom mimojazykových faktorov. Národnosignifikantnú funkciu v súčasnosti nadobúda povedomie pôvodu, oslabené vierovyznanie a zopár zvyškov tradičnej kultúry nie veľmi vysokej intelektuálnej hodnoty. Používanie slovenského jazyka zhodnotil M. Dudok v citovanom článku korektne, keďže výskum sa konal na úrovni jazykových kompetencií jednotlivcov. Bánhedešania sa nedokážu kvalitatívne prejavíť ako Slováci na spoločenskej úrovni – absentuje intelektuál so silnou charizmatickou schopnosťou, ktorý by účinne presadzoval kolektívne záujmy minority. Na zachovanie zvyškov slovenskej kultúry najviac snáh vynaložia manželky neslovenskej národnosti.

Východiskom procesu akulturácie, stavu slovenského jazyka, ako aj súčasnej spoločenskej situácie bánhedešských Slovákov je výmena obyvateľstva, ale negatívny proces prehĺbili početné neprimerané opatrenia miestnej vedúcej spoločenskej vrstvy, ktoré viedli ku krízovému stavu. Prevádzkovateľkou školy v súčasnosti je katolícka cirkev, zrušila sa výučba slovenského jazyka, v evanjelickom kostole odznie slovenské slovo zriedkakedy, keď príde hosťujúci farár. Mená presídlených ro-

¹² ŽILÁKOVÁ, Mária/Zsilák Mária: Dve stránky jednej mince/ z érem két oldala. In: (Zost.) Alžbeta Uhrinová, Mária Žiláková: *Slovenský jazyk v Maďarsku*. / (Szerk) Uhrin Erzsébet, Zsilák Mária: *A szlovák nyelv Magyarországon II. Békešská Čaba – Békéscsaba: VÚSM/MSZKI, 2008, s. 133 – 148.*

dín bolo ťažko pozisťovať na podklade autentických dokumentov, kým pamiatka prisídlených maďarských rodín je zvečnená na mramorovej tabule, zavesenej na stene obecného úradu. Výročie výmeny obyvateľstva sa pripomenulo akciou s dôrazom na príchod Maďarov bez toho, aby sa problematika priblížila na rovnakej úrovni aj z pohľadu slovenskej society.¹³ Žiaľ, práve generácie Maďarov narodené už v Bánhedeši stratili tú toleranciu, ktorú vytvorili dve národnostne odlišné skupiny priamo postihnuté výmenou obyvateľstva, konsenzom v prospech bezproblémového spolunažívania.

**The impact of population exchange on the changes
of identity of Slovaks in Nagybánhegyes**
(Based on family correspondence)

Based on the surviving correspondence of the author's big family, the paper describes the changes that, as a consequence of the population exchange, took place in the two groups of the Slovaks in Nagybánhegyes. The author takes into consideration the elements of minority local identity, mostly ethnographical and linguistic phenomena having ethnically significant value. In the introductory part of her writing, the author concisely characterizes the type of settlement in the light of the language-culture-community context.

In 1946, more than 80% of the Slovakian population of Nagybánhegyes resettled to Czechoslovakia. To their places Hungarians (settlers) came from different regions of Slovakia. This cir-

¹³ Predstavitelia viacerých civilných organizácií z Békeško-čanádskej oblasti boli pozvaní ako hostia na podobnej akcii civilnej organizácie potomkov prisídlených Slovákov v Kolárove (Gúta).

cumstance was the starting point for the identity changes in both groups of the Bánhegyes Slovaks.

Underpinned by the letters, the author gives an image of how those who had left Nagybánhegyes adapted to their new residence. The complexity of the adaptation process is indicated by the dichotomy of attitudes, which partly aimed at preserving the traditional culture and language the resettlers took along – on the one hand, in order to maintain the connection with the homeland and, on the other hand, just by doing so, to separate themselves from the indigenous dwellers of the new home. At the same time, their new Slovak identity was also built, the process of which is mainly predominant on a linguistic plane: the multiplicity of new elements of the vocabulary and the fact of adaptation of the morphological elements of their domestic dialect adjusted to the Slovak literary language. Considering their Slovakian mother tongue and due to the Hungarian school network of nationalities and the more free movement between the two countries, the two groups of the Slovaks in Nagybánhegyes got the closest to each other in the 1960s. However, this rapid positive change from the point of view of the Slovakian language and culture started to stagnate due to a whole series of social changes and, finally, turned to the opposite. The negative change in the preservation of the Slovak identity was mostly eventuated by the decisions that could not be called the adequate of the leading social strata of Nagybánhegyes. It is mostly attributed to these decisions that today's crisis situation has emerged, the characteristics of which are listed in the concluding part of the paper.

Motivácia dolnozemsých Slovákov na presídlenie a vplyv tejto migrácie na vývoj počtu obyvateľstva s osobitným pohľadom na Slovenský Komlôš

KRISTÍNA ESTERA SZUDOVÁ

Úvod

Dňa 27. februára 1946 sa podpísala dvojstranná Dohoda medzi Československom a Maďarskom o výmene obyvateľstva. Ako vyplýva z československých vládnych dokumentov, na zhromaždeniach týkajúcich sa presídľovania v Maďarsku odzneli viaceré propagandistické prejavy a prednášky s cieľom presvedčiť Slovákov na presídlenie. Tieto prejavy, ktoré použila aj Československá presídľovacia komisia, ako aj Antifašistický front Slovanov v Maďarsku, boli v mnohých prípadoch napísané na základe vopred vypracovaných smerníc.

Slováci v Maďarsku hľadali v týchto akciách najmä záchranu proti silnej maďarizácii, preto som sa v práci sústredila aj na otázky poskytovania práv národnostným menšinám na dnešnom území Maďarska, otázky vyučovania v materinskom jazyku a snažila som sa rekonštruovať dobové dianie na základe dobových materiálov. Vo svojom príspevku som sa pokúsila o rekonštrukciu motivácie, udalostí predchádzajúcich výmene obyvateľstva, ale aj predstaviť situáciu Slovákov po presídlení do Československa a vplyv výmeny na vývoj počtu obyvateľstva s osobitným pohľadom na Slovenský Komlôš, a to aj pomocou orálnej histórie.

Vo svojej práci budem používať ako príklady hlavne tie informácie o postavení slovenskej menšiny žijúcej v Maďarsku,

ktoré som získala preštudovaním archívnych materiálov v Slovenskom národnom archíve v Bratislave. Aby som mohla poskytnúť celkovú charakteristiku skúmaného obdobia, pár odsekov by som venovala aj stručným štatistickým údajom o počte Slovákov v Maďarsku, o právnom postavení národnostných skupín v štáte. Do tejto časti som si vybrala zozbierané materiály Juraja Svetlíka, tajomníka Strany slovenskej národnej jednoty v Slovenskom Komlóši.

Postavenie Slovákov v Maďarsku v medzivojnovom období

Keďže vo svojej dizertačnej práci sa zaoberám hlavne históriou Slovákov v medzivojnovom období, na úvod by som uviedla niekoľko prípadov postavenia dolnozemsých Slovákov žijúcich v Maďarsku. Tým by som chcela zdôrazniť aj význam Slovenského Komlóša, ktorý aj v časoch pred výmenou obyvateľstva sa snažil udržiavať svoj slovenský národnostný ráz.

Už po podpísaní Trianonskej zmluvy československí politici viackrát vyslovili požiadavku, aby sa v národnostnej politike aj v praxi uplatnil princíp reciprocity, čo by znamenalo, že maďarské obyvateľstvo na území Slovenska bude disponovať takým množstvom práv, koľko ich má slovenská národnostná menšina na dnešnom území Maďarska.¹ Ale na dnešnom území Maďarska sa pokračovalo pomaďarčovanie nemaďarských občanov, ktoré sa realizovalo napr. poskytnutím čiastočných foriem vzdelávania v materinskom jazyku, pomaďarčovaním

¹ Slovenský národný archív, fond Minister s plnou mocou pre správu Slovenska, inv. č. 342, sign. Rezolúcia politických strán prijatá dňa 24. 7. 1921 v Šahách, č. 6960/21, k. 29, č. j. 656-657.

mien nemaďarského pôvodu s prísľubom politického alebo úradníckeho postupu alebo aj modifikácie hraníc štátnej správy pripojením nových území.²

Neexistencia strednej a odbornej slovenskej školy predstavovala základnú príčinu, že v Maďarsku takmer sedem desaťročí nebola prítomná slovenská inteligencia, ktorá by napomáhala udržiavanie slovenského národného vedomia, identity.³ Stratu etnického povedomia medzi inými faktormi vo veľkej miere spôsobila aj povinnosť znalosti maďarského jazyka a rastúci prílev príslušníkov nemaďarského obyvateľstva z vidieka do väčších miest.⁴ Okrem osvojovania si štátneho jazyka niektorí nemaďarskí občania sa mohli uplatniť vo verejnom živote a získať rôzne funkcie len tak, keď zapreli svoje národné cítenie.⁵ Z hlásenia Adolfa Pechány sa dozvedáme, že národnostná politika maďarskej vlády počas dvadsiatych a tridsiatych rokov minulého storočia má na zreteli to, aby slovenská menšina na území terajšieho Maďarska mohla „v plnom rozsahu“ využívať tie menšinové práva, ktoré sú jej poskytnuté. Pechány na stránkach časopisu *Pester Lloyd* dodáva, že chyba je len v tu žijúcich

² TÓTH, István: A magyarországi szlovákok történeti, kulturális sajátosságai. In: MÁSSÁG-AZONOSSÁG.1. zv. DEMETER ZAYZON, Mária(red). Budapest: Kisebbségismereti előadások Kőbányán, 1994, s. 97.

³ TÓTH, Štefan: *A Békés és Csanád megyei szlovákok anyanyelvi művelődési viszonyai – Vzdělávacie pomery v materčine u Slovákov v Békéšskej a Čanádskej župe 1919 – 1944*. Budapešť: Celostátna slovenská samospráva, 1999. s. 131.

⁴ KOVÁČOVÁ, Anna: Kultúrni reprezentanti Slovákov v Budapešti v rokoch 1918 – 1948. Slováci v zahraničí. 28. zborník Krajanského múzea Matice slovenskej. Zost. BAJANÍK, Stanislav – DENĎUROVÁ-TAPALAGOVÁ, Viera; Martin: Matica Slovenská, 2011, s. 146 – 157; KOVÁČOVÁ, Anna (ed.): *Identita, história a kultúra: dejiny Slovákov na Dolnej zemi* (zborník konferencie 11. – 12. novembra 2010). Budapešť: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2011. 174 s.

⁵ BOBÁK, Ján: *Slováci v Maďarsku (1918 – 1945)*. Vydavateľstvo Kubko Goral, 1998, s. 8.

Slovákov, že „oni sami si nič nežiadajú a sú spokojní s ich situáciou.“ Záverom správy bolo, že tu žijúcich Slovákov otázka menšinového školstva ani tak nezaujíma, skôr „dominujú hospodárske otázky a popri nich jazyková otázka sa dostáva úplne do pozadia.“⁶ Článok vyšiel pod názvom *Slovenská otázka v okyptenom Maďarsku* 12. apríla 1922 v Budapešti a bol určený zahraničnej verejnosti ako propagandistické hlásenie.

Môžeme sumarizovať, že maďarská vláda značnou mierou ignorovala najdôležitejšie politické požiadavky národností, nepovolila im ani národné kolektívne práva a vytvorenie samostatných politických inštitúcií. Na každý takýto pokus dostali z jej strany odmietavú odpoveď, navyše predstavitelia týchto národnostných menšinových aktivít dostali sa pod kontrolu polície a stali sa objektmi prenasledovania za národnostné cítenie.⁷ V roku 1921 sa pre slovenskú menšinu žijúcu v Maďarsku vytvoril inštitút vládneho komisára, ktorý sa mal postarať o zavedenie menšinových práv maďarskej vlády do praxe. Na post komisára bol vymenovaný Adolf Pechány.⁸ Ako sa však neskôr ukázalo, hlavným poslaním tohto vládneho komisára bolo potláčať každé emancipačné snahy Slovákov žijúcich v Ma-

⁶ TILKOVŠZKY, Loránt: *K dejinám Slovákov v Maďarsku 1919 – 1945. Správy vládneho komisára a iné hlásenia. Pramene o inšpekciách slovenských obcí z hľadiska národnostnej politiky*. Bratislava: Stála konferencia slovenskej inteligencie Slovakia plus, 1996, s. 28 – 31.

⁷ BOBÁK, Ján: *Slováci v Maďarsku (1918 – 1945)*. Vydavateľstvo Kubko Goral, 1998, s. 21 – 22.

⁸ Svoje hlásenia, ktoré boli adresované priamo ministerskému predsedovi a obsahovali jeho názory a návrhy na urýchľovanie pomaďarčenia slovenskej menšiny žijúcej hlavne kompaktné, posielal na národnostný odbor ministerského predsedu. Porov. TILKOVŠZKY, Loránt: *K dejinám Slovákov v Maďarsku 1919 – 1945. Správy vládneho komisára a iné hlásenia. Pramene o inšpekciách slovenských obcí z hľadiska národnostnej politiky*. Bratislava: Stála konferencia slovenskej inteligencie Slovakia plus, 1996, s. 7.

d'arsku, ktorými mohli prispieť k odvráteniu svojej úplnej asimilácie.⁹

Cieľom národnostných štatistík bolo popri zisťovaní materskej reči obyvateľov sledovanie procesu asimilácie nemaďarských národností, ako aj sledovanie zjednocovania menších s maďarským obyvateľstvom v jeden politický národ. Z celkového počtu osôb hovoriacich slovensky na území dnešného Maďarska¹⁰ jasne vidno, že čoraz menšia časť obyvateľstva priznávala pri sčítaniach ľudu, že jej materinský jazyk je slovenčina, a čoraz viac z nich sa dostávalo do kategórie Maďarov ovládajúcich slovenčinu.¹¹ Slovenskí obyvatelia Maďarska sa tak stali dezintegrovanými z hľadiska jazyka, kultúry, národného povedomia, ale aj duchovného života. Bez silného národného povedomia sa slovenská inteligencia začala postupne asimilovať, čím už nemohla objektívne plniť svoje poslanie v národno-emancipačnom hnutí.¹² V okresoch a župách, v ktorých slovenská menšina tvorila nadpolovičnú väčšinu domovského obyvateľstva, ako boli napr. okres Békešská Čaba a okres Sarvaš (takmer 70 a 50 % žijúcich obyvateľov), nemala právo na uplatňovanie slovenského jazyka, pretože začiatkom dvadsiatych rokov nebola ani jediná škola s vyučovacím jazykom sloven-

⁹ Tamže, s. 9 – 15.

¹⁰ Počet Slovákov podľa tohto sčítania predstavoval 1864529 osôb, z nich okolo 1501619 duší bývalo na území dnešného Slovenska, zvyšok na území trianonského Maďarska. SVETOŇ, Ján: *Slováci v Maďarsku*. Bratislava: Vydala Spoločnosť pre zahraničných Slovákov, 1942, s. 7.

¹¹ SVETOŇ, Ján: *Slováci v Maďarsku*. Bratislava: Vydala Spoločnosť pre zahraničných Slovákov, 1942, s. 9 – 14.

¹² BOBÁK, Ján: *Slováci v Maďarsku (1918 – 1945)*. Vydavateľstvo Kubko Goral, 1998, s. 14 – 15; HOMIŠINOVÁ, Mária: Magyarországi szlovákok és szlovákiai magyarok. Empirikus elemzés a nemzeti identitás szerkezetéről. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, roč. X., 2008, č. 1, s. 77 – 93.

ským.¹³ Počet Slovákov neustále klesal a postupne sa členovia slovenskej menšiny presúvali do kategórie Maďarov, ktorí ešte ovládali slovenský jazyk.¹⁴ Ich počet medzi rokmi 1920 a 1940 podľa oficiálnych údajov klesol zo 141918 na 75920.

Veľvyslanectvo Československej republiky v Budapešti v roku 1926 vo svojom referáte podalo 20-stránkovú správu Ministerstvu s plnou mocou pre správu Slovenska v Bratislave o školstve slovenskej menšiny. V druhej časti správy sa uvádza, že v dôsledku neexistencie slovenských menšinových škôl bola zásluhou ev. seniora Szeberényiho založená nedeľná škola v Békešskej Čabe. Podľa správy sa po službách Božích zide slovenská mládež „na evang. katechésácii, ktorá sa koná výhradne v reči slovenskej... tam sa konajú náboženské prednášky a recitujú sa slovenské básne...“ Dodáva, že najväčšie národné povedomie si medzi dolnozemskými mestami udržal Slovenský Komlôš a že pomocou československých kníh a spevníkov zasielaných veľvyslanectvom do Békešskej Čaby a Sarvaša by sa zdvihla úroveň používania slovenského jazyka tak, ako je na Komlôši. Takýmto spôsobom chceli poskytnúť pomoc a morálnu podporu udržania slovenského národného povedomia u krajanov žijúcich na území trianonského Maďarska.¹⁵

¹³ Zo svedectiev je známe, že v niekoľkých slovenských obciach na miestnych ľudových školách učitelia ako vysvetľovací jazyk sčasti používali aj slovenský jazyk. TILKOVSKÝ, Loránt: *A Szociáldemokrata Párt és a nemzetiségi kérdés Magyarországon. 1919 – 1945.* Kossuth Könyvkiadó, 1986, s. 38 – 47.

¹⁴ KOVÁCS, Alajos: *Magyarország népeisége a trianoni béke után.* In: *Központi Statisztikai Hivatal.*

Dostupné online: http://www.ksh.hu/statszemle_archivum#year=1923/issue=01.-02. (cit. 12.3.2014).

¹⁵ SNA, f. MPS, inv. č. 100, sign. Vyslanectví Československé republiky v Budapešti. Predmet: Slovenská menšina v Maďarsku v Budapešti 29. října 1926. K. 227, č. j. 15280/1926, s. 51 – 52.

Význam Ondreja Beňa

Medzi zozbieranými materiálmi Juraja Svetlíka som našla aj odpisy rukopisov rôzneho charakteru od Ondreja Beňa, známej osobnosti medzi békeškými Slovákami, ktorý vo svojom živote pracoval za zrovnoprávnenie svojho národa a proti asimilačným aktivitám maďarských strán voči dolnozemským Slovákom.

Narodil sa 19. novembra 1880 v Slovenskom Komlôši, kde sa už ako mladý chlapec aktívne zapájal do kultúrno-výchovnej práce a neskôr aj do národnouvedomovacej práce. Už v roku 1907 ho zvolili za člena vedenia obce, ako aj do cirkevného predstavenstva. Neskôr už ako presbyter zorganizoval prvé divadelné predstavenie, bol režisérom divadelnej veselohry Jozefa Hollého Kubo.¹⁶ V medzivojnovom období bol predsedom *Roľníckeho spolku* v Slovenskom Komlôši a spoluzakladateľom *Kultúrnej jednoty Slovákov v Maďarsku*.¹⁷ V januári roku 1945 sa stal podpredsedom *Antifašistického frontu Slovanov v Maďarsku*. Bol známym verejným rečníkom aj na manifestačnom zhro-

¹⁶ PAPP, János: A tótkomlősi szlovák műkedvelő színhátszász történetének első korszaka (1904 – 1932). In: Békési Élet, roč. 3, 1968, č. 2, s. 233 – 237. Dostupné online:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/BekesiElet_1968/?pg=238&layout=s (cit. 11. 9. 2017).

¹⁷ Takisto patrli v roku 1919 medzi spoluautorov *Memoranda dolnozemských Slovákov*, za vytvorenie administratívneho strediska pre dolnozemských Slovákov, ktoré by reprezentovalo takmer tridsaťtisíc obyvateľov z okolia Békešskej a Čanádskej župy. Neskôr sa na tento cieľ uskutočnilo v centre tu žijúcich Slovákov, v Békešskej Čabe, veľké ľudové zhromaždenie príslušníkov slovenskej národnosti, na ktorom jedným z hlavných rečníkov bol Ondrej Beňo. Na zhromaždení prijali petíciu, ktorú sa delegáti pokúsili podať na mierovej konferencii v Paríži.

Zdroj: <http://www.oslovma.hu/index.php/en/historia/164-historia1/947-komloan-osobnosou-slovakov-z-maarska> (cit. 11. 9. 2017).

maždení, ktoré sa uskutočnilo 28. júla v roku 1946 v Békešskej Čabe, kde prehovoril za Slovákov prihlásených na presídlenie. V roku 1947 sa počas výmeny obyvateľstva presídlil s celou rodinou na dnešné územie Slovenska a usadil sa v Galante a Matúškove. Tu sa stal spoluorganizátorom tamojšieho cirkevného zboru a spolupracovníkom Júliusa Dérera. V rokoch 1948 – 1954 sa stal poslancom SNR, čím dostali presídlenci svoje politické zastúpenie. Zomrel 29. januára 1961 v Galante, pochovaní-hov Matúškove.¹⁸

V správe, ktorú O. Beňo poslal ministrovi Bacílkovi už ako emigrant žijúci na dnešnom území Slovenska, sa snažil podať obraz polohy dolnozemskej Slovákov v maďarskom štáte, „poukázat na jeho neznesiteľné utrpenie a na boje, ktoré podnikal proti jeho utláčaniu, už či to bolo na poli sociálnej alebo kultúrnej a politickej“. V úvode podáva stručný historický prehľad o Slovákoch žijúcich v Maďarsku. Začína tým, že na začiatku 18. storočia predkovia tu žijúcich Slovákov museli opustiť svoje rodné kraje pre sociálnu biedu a potláčanie evanjelického vierovyznania¹⁹ a usadili sa na Veľkej maďarskej nížine, spustnutej a vyľudnenej protitureckými vojnami, kde vytvorili dediny a mestá. Počas dvoch storočí sa im podarilo udržať svoje slovenské tradície a stredoslovenské nárečie. O. Beňo uvádza štatistický údaj, že napriek násilnej maďarizácii a tlaku cudzieho prostredia z niekoľko sto prisťahovaleckých rodín sa do posledných čias populácii podarilo rozrásť na vyše 100000 duší. V čase Rakúsko-uhorskej monarchie slovenskí národní buditeľia v severnejších oblastiach krajiny sa stali vzorom pre slovenské jazykové ostro-

¹⁸ Zdroj: <http://www.oslovma.hu/index.php/en/historia/164-historia1/947-komloan-osobnosou-slovakov-z-maarska> (cit. 11. 9. 2017).

¹⁹ SNA, f. SSNJ, inv. č. 88, sign. Materiály a činnosť Juraja Svetlíka. In: Anton Granatier: Slováci v Maďarsku. Odpisy rukopisov Ondreja Beňa ministrovi Bacílkovi, k. 21, č. 14, s. 1. Nie je datovaný.

vy na Dolnej zemi a národné sebavedomie sa prejavovalo zvlášť zásluhou evanjelických cirkevných vrchností a škôl, v ktorých sa vyučovalo v materinskom jazyku, t. j. v slovenčine.²⁰ Vyvinula sa tu aj rozsiahla kultúrna činnosť, zriaďovali sa ochotnícke divadlá, slovenské čítacie spolky, úverové a spotrebné spolky, ktoré slúžili na upevňovanie národného povedomia obyvateľov patriacich k slovenskej národnosti. Po rozpade Rakúsko-uhorskej monarchie delegácia Slovákov podala Károlyiho vláde žiadosť slovenského živlu, aby z dedín a miest Békešskej a Čanádskej župy bolo utvorené samosprávne teritórium, v ktorom by sa úradným jazykom stala slovenčina, reč tu žijúcich obyvateľov slovenskej príslušnosti.²¹ Neskôr sa to ukázalo márnym pokusom. V roku 1920 nasledovalo kruté žalárovanie a utrpenie vedúcich predstaviteľov slovenskej národnostnej menšiny, a ako uvádza aj L. J. Hrdlička, pre znemožnenie účinkovať v národnostných záležitostiach a vykonávať učiteľské alebo farárske povolanie boli nútení emigrovať do zahraničia.²²

V súvislosti s výmenou obyvateľstva O. Beňo napísal tieto poznámky: „*Keď dohoda medzi republikou ČS a rep. Maď. bola už podpísaná a presídľovanie sa už prevádzalo, tak v máji a v júni akási komisia predvolávala prihlásených a usilovala sa ich prehovoríť, že by podpísali prehlásenie, že odvolávajú prihlásenie /sa do ČSR/. Vtom čase bol u nás na Komlóši aj už vtedy poslanec J. Boldocky. Stretol som sa s ním aj s jeho sprievodom. Opýtal som sa ho ako bývalého suseda a známeho: »Janko, a prečo vaša strana sa tak stavia oproti výmene obyvateľstva?« Odpovedal mi: »Viete, Báci Ondriš, to je tak, aj socializmus sa ľahšie buduje, keď je štát silnejší, ale násilne ľud vysťahovať, to predsa nemalo byť!«“²³*

²⁰ Tamže, s. 2.

²¹ Tamže, s. 7.

²² Tamže, s. 8.

²³ Tamže, s. 12 – 13.

Vplyv Kultúrnej jednoty Slovákov z Maďarska v medzivojnovom období

Emigranti zo Slovenského Komlóša a z Békešskej Čaby (Ľudovít Jaroslav Hrdlička, Juraj Hrabovský a mnohí iní) pre neexistenciu svojich zástupcov v Maďarsku sa v roku 1921 rozhodli založiť organizáciu pod názvom Kultúrna jednota Slovákov z Maďarska²⁴ so sídlom v Bratislave, ktorej základným poslaním sa stalo pomáhať Slovákom v Maďarsku. Okrem iného ich vyzývali, aby posielali informácie o svojej situácii hlavne z oblasti Dolnej zeme, a tak sa im podarilo pritiahnúť k užšej spolupráci ochotných obyvateľov zo Slovenského Komlóša, z Békešskej Čaby a z Nadlaku, ale aj ich slovenské okolie. Spolok sa významnou mierou zaslúžil o to, že svet dostal informácie o postavení slovenskej národnostnej menšiny v Maďarsku. Mali v pláne vo väčších slovenských dolnozemských mestách zakladať odbočky a vydávať časopisy; posledné sa podarilo len v Nadlaku, lebo maďarská vláda znemožnila každé podobné hnutie na svojom území. Tento nedostatok sa snažili odstrániť tak, že v československých novinách uverejňovali orientačné a povzbudzujúce články s titulmi *Neopatrení dolnozemskí Slováci, Revolučné hnutia v Maďarsku, zvlášte v župách Békešskej a Čanádskej, Deti už sotva hovoria po slovensky, Slováci z Maďarska a ženevský kongres*.²⁵

Spolok v roku 1922 vypracoval tzv. Memorandum o situácii Slovákov v Maďarsku,²⁶ aby ho minister zahraničných vecí Československa Edvard Beneš predložil na rokovaní Spoločnosti

²⁴ Neskôr sa zlúčila do novovytvorenej odbočky *Československej národnej rady*.

²⁵ Tamže, s. 27 – 28.

²⁶ SYNČOK, Juraj: *Tótkomlós kulturális értékei/Kultúrne hodnoty Slovenského Komlóša*. Slovenský Komlós: Yes Press 2001 Bt., 2001, s. 193 – 194.

národov v Ženeve. V memorande, ktoré bolo podpísané 15. júla 1922 v Bratislave, autori polemizovali s maďarskou oficiálnou štatistikou o počte príslušníkov slovenskej menšiny podľa sčítania ľudu z roku 1920, zaoberali sa stavom a charakterom kultúry Slovákov žijúcich „v trianonskom Maďarsku“ a žiadali aj zastavenie ich útlaku. Ďalej žiadali, aby slovenskí politickí predstavitelia boli v Maďarsku oslobodení spod žalôb, dostali amnestiu a odškodnenie. Takisto v zmysle Trianonskej mierovej zmluvy žiadali podporovať slovenské kultúrne snahy v školách a povoliť zakladanie spolkov, združení, vydávanie časopisov a aby maďarská vláda podľa možností mravne a hmotne napomáhala rozvoju spoločenského života.²⁷

Memorandum poslali na vyjadrenie maďarskej vláde, ktorá vypracovala na jedenástich stranách svoje stanovisko s názvom Poznámky maďarskej vlády. V nich hlavne spochybnili práva autorov memoranda na vystupovanie v mene slovenskej menšiny v Maďarsku a uviedli, že so slovenskou menšinou bolo a je všetko v poriadku.²⁸

V roku 1931 sa Slovákom v Maďarsku naskytna ďalšia príležitosť referovať o svojej situácii a vysloviť svoje túžby a žiadosti. Bol ňou 7. kongres národnostných menšín, ktorý sa konal 29. – 31. augusta v Ženeve. Keďže pán senior Ľudovít Žigmund Szemberényi zastúpenie pre chorobu nemohol prijať, bolo treba navrhnúť, kto sa za Slovákov v Maďarsku na kongrese zúčastní. Po Dr. Jurajovi Kvasovi jedným z navrhnutých delegátov bol E. J. Hrdlička, ktorý už v tom období žil na dnešnom území Slovenska ako emigrant. V duchu smerníc organizácie európ-

²⁷ HRDLIČKA, Ľudovít Jaroslav: *Spoveď a účtovanie exulanta. Svojim Komlóšanom*. Bratislava: Vydané nákladom autorových priateľov-Komlóšanov, 1946, s. 46.

²⁸ BOBÁK, Ján: *Slováci v Maďarsku (1918 – 1945)*. Vydavateľstvo Kubko Goral, 1998, s. 14 – 15.

ských národnostných menšín predsedníctvo kongresu nemohlo uznať Kultúrnu jednotu Slovákov z Maďarska za oprávneného zástupcu práv dolnozemských Slovákov (stanovy predpisovali, že sídlo vysielajúcej menšiny nemôže byť v zahraničí). Preto ho ani Maďari neschválili a navrhli na post zástupcu penzionovaného štátneho úradníka L. Janovecza. Nakoniec po sťažnostiach z oboch táborov naživo nevystúpil ani jeden. Zachovali sa správy a ohlasy z novinových článkov o tom, že Ľ. J. Hrdlička do Ženevy odcestoval, ale svoj prejav mohol predniesť iba separátne všetkým slovanským delegátom. O kongrese a o tom, aké nedorozumenia sa stali medzi „slovenskými zástupcami z Maďarska“, poverenými maďarskou vládou a spoliehajúcimi sa na dozor Gejza Szüllóa, a dolnozemskými emigrantmi, môžeme nájsť veľmi cenné informácie okrem novinových článkov aj v rozsiahlych hláseniach redaktora Milana Janotu. Správy boli adresované pánu tajomníkovi Slovenskej Ligy Antonovi Granatierovi do Bratislavy.²⁹

Výmena obyvateľstva Slovenského Komlóša

Hoci dolnozemskí Slováci aj dodnes predstavujú najkomplexnejšiu skupinu slovenských krajanov žijúcich v Maďarsku, výmena obyvateľstva im spôsobila ťažké straty. Rovnako ako v osadách iných Slovákov sa začala propagácia aj v Slovenskom Komlóši, keď viacerí československí štátnici s predsedom Československej presídľovacej komisie prišli v tom čase do obce povzbudiť a presvedčiť tunajších Slovákov, aby zanechali rod-

²⁹ Slovenský národný archív, f. Slovenská liga, Ústredná správa Slovenskej ligy, II. odbor 1929 – 1947. Slováci v zahraničí. Inv. č. 6, Sign. Kongres europkých menšín v Ženeve 29. – 31. augusta 1931, k. 181, č.j. 10.

nú dedinu a so svojimi príbuznými a rodinami rozšírili slovan-
ský živel v reorganizovanej Československej republike.³⁰

Člen Slovenskej národnej rady Andrej Žiak vo svojom prího-
vore na zasadnutí pléna SNR konaného 14. mája v roku 1946
v Bratislave podal krátky prehľad o činnosti Československej
presídľovacej komisie v Maďarsku, v ktorej zastával funkciu
vedúceho propagačného oddelenia. Vyčíslil, že napriek tomu,
že nie sú štatisticky zachytené tie návštevy, ktoré vykonali v ro-
dinách a na menších zhromaždeniach, spolu zorganizovali 227
verejných zhromaždení v 133 obciach „s úhrnným počtom 100 000
poslucháčov, 60 koncertov v 46 obciach s 37 000 poslucháčmi, 81 di-
vadelných predstavení v 62 obciach s 50 000 účastníkmi, 170 kino-
predstavení v 113 obciach s 53 000 účastníkmi“. Konštatuje, že „Slo-
váci v Maďarsku v tých návštevách vidia, že sa slovenský ľud..., ako
aj významní poprední činitelia v našom slovenskom a českosloven-
skom politickom živote, zaujímajú o presídlenie Slovákov a váhou
svojho postavenia zaručujú, že Slováci z Maďarska prídu na Sloven-
sko skutočne domov, zaručené budú mať podmienky nielen šťastného
národného a kultúrneho, ale aj hospodárskeho a sociálneho života
v Československej republike“.³¹

Z dobových hlásení a smerníc upravujúcich propagačné pre-
javy sa dozvedáme, že keď propagandisti zistili, že v tých dol-
nozemských obciach, v ktorých už žije prevažne obyvateľstvo
s dvojakou identitou, ťažko získajú masy na presídlenie moti-
váciou prežívať v plnom rozsahu slovenskosť,³² zvolili si novú

³⁰ Slovenská národná rada 1946. Stenografický zápis o priebehu 18. zasadnu-
tia pléna SNR konaného 14. mája 1946 v Bratislave. Príhovor Andreja Žiaka.
Dostupné online: [http://www.psp.cz/eknih/1945snr/stenprot/018schuz/
s018006.htm](http://www.psp.cz/eknih/1945snr/stenprot/018schuz/s018006.htm)(cit. 26. 8. 2017).

³¹ Tamže

³² VADKERTY, Katalin: *A belső telepítések és a lakosságcsere*. Pozsony: Kalligram
Könyvkiadó, 1999, s. 120 – 121.

presviedčiaciu stratégiu. Spočívala v pripomínaní, že Československo patrí k víťazným krajinám druhej svetovej vojny, preto v povojnovom období nebude platiť odškodné, a tak obnovenie ekonomiky a celej krajiny bude rýchlejšie a efektívnejšie a život nádejných presídlencov z Maďarska oveľa jednoduchší, ako keby ostali v rodných mestách. V smerniciach prejavov, ktoré prednášali pred plénom na zhromaždeniach v maďarských mestách obývaných Slovákmi, sa v 8. bode písalo, že v budúcnosti bude prebiehať rekonštrukcia a organizácia plánovaného hospodárstva a „*hoci Slovensko bolo vojnovu hojne poškodené, predsa len je tu pomerný blahobyť a po využití všetkých prírodných zdrojov blahobyť sa zväčší. Možno smelo tvrdiť, že výhľady v ČSR sú tie najlepšie spomedzi všetkých európskych štátov*“. Preto nádejným presídlencom sľubovali napr. dobré pracovné miesta, veľa kvalitných pozemkov, statkov a domov, ako sa uvádzalo v smerniciach v bode č. 5 s názvom *Poukázať na poľnohospodárske pomery a možnosti Slovenska*.³³

Tisíce Slovákov z Komlóša (asi po ťažkých medzivojnových desaťročiach) sa napokon rozhodli využiť dohodu o vzájomnej výmene obyvateľstva. Prví Slováci boli presídlení 19. apríla 1947. O rok neskôr podľa svedectiev katastrálneho úradu Békešskej župy sa presťahovalo zo Slovenského Komlóša a z jeho okolia (Ambrózka, Pitvaroš, Veľký Bánhedeš, Alberti) celkove 5858 ľudí na dnešné územie južného Slovenska, z toho 939 rodín s počtom 3 254 osôb pochádzalo z Komlóša. Prvý „maďarský vlak“ dorazil 25. mája 1947 a do jedného roka bola výmena obyvateľstva dokončená. Namiesto okolo 3 250 vysídlených Slovákov prišlo asi 1 500 presídlených Maďarov zo Žitného

³³ SNA, f. SSNJ, inv. č. 76, sign. Dr. Eduard Böhm. Text dohody medzi Československom a Maďarskom o výmene obyvateľstva (presídľovacia akcia), k. 20, č. 3. Sign. Smernice pre prednášky a prejavy na zhromaždeniach v Maďarsku (presídľovacia akcia), s. 1 – 4.

ostrova,³⁴ čím sa etnické zloženie obce výrazne zmenilo. Komlósania sa usadili v týchto osadách južného Slovenska: v Galante, Horných a Dolných Salibách, Matúškove, Čiernom Brode, Tomášikove a v Mostovej. Medzi nich patrili aj významné osobnosti Slovákov v Maďarsku Ondrej Beňo, Michal Francisci, Ondrej a Juraj Kulíkovci a ďalší.

Výmena obyvateľstva mala veľký vplyv na počet obyvateľstva a jeho náboženské zloženie takmer v každej obci. Podľa sčítania ľudu z roku 1949 v Békešskej a Čanádskej župe klesol počet obyvateľov najviac v mestách, ktoré boli postihnuté nejakou formou výmeny ľudí. Okrem úteku pred frontom a zničenia židovských komunít v mestách od posledného sčítania ľudu v roku 1941 spôsobil najväčší pokles obyvateľov Békešskej Čaby (6,5 tisíce, teda 12,7%), Sarvaša (cca 2,5 tisíce, teda 9,2%) a Slovenského Komlóša (15,3%) odchod Slovákov.³⁵

Jozef Kugler vo svojich dielach poukázal na to, že z demografických analýz môžeme zistiť, že dolnozemske osady (hlavne na juhovýchode Dolnej zeme) stratili značnú časť populácie, keď najmä mladí v produktívnom veku sa presťahovali z dedín do stredísk župy a okresov alebo do iných regiónov za prácou. Výmenou časti obyvateľstva sa zmenilo aj náboženské zloženie obyvateľov miest, ktoré boli obývané Slovákami. V prvom rade vzrástol počet rímskokatolíkov, zatiaľ čo počet evanjelikov kle-

³⁴ Pochádzali z Nových Zámkov, z Vozokán, z Dolných Salíb, z Tomášikova, z Vlčian a z Galanty. Treba tu spomenúť fakt, že podľa spomienok predsedencov sa ukázalo, že Maďarov privítali s najväčším súcitom práve v Slovenskom Komlóši.

³⁵ Az 1949. évi népszámlálás 9. Demográfiai eredmények. II. rész Táblázatok C) Községi eredmények, 1. Terület, népesség, népszaporodás, népsűrűség; bel- és külterületi népesség, Békés megyes. 90-91. Dostupné online: [https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1949_09/?pg=165&layout=s\(cit.11.9.2017\)](https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1949_09/?pg=165&layout=s(cit.11.9.2017)).

sal. Aj tieto náboženské údaje pomáhajú lepšie pochopiť pozadie výmeny obyvateľstva. Keď si preštudujeme štatistické údaje, zistíme, že v dvoch župách dolnozemskej oblasti roku 1949 chýbalo takmer 23 000 evanjelikov. Okrem niekoľkých výnimiek (strata evanjelikov počas druhej svetovej vojny, odchod Nemcov z Poľného Berinčoka) opustili tento región v rámci výmeny obyvateľstva. Kugler vo svojich publikáciách neurčil presne prirodzený rast evanjelikov v období medzi rokmi 1941 a 1949, ale aj on konštatoval, že je jasné, že tisícový pokles evanjelickej komunity v obciach ako Pitvaroš, Veľký Bánhedeš, Alberti alebo Slovenský Komlós spôsobila výmena obyvateľstva.³⁶

Nemožno ignorovať ani zmenu národného zloženia (materinskej reči) v našom regióne. Počas výmeny slovenského obyvateľstva sa z dvoch krajov polovica obyvateľstva presídlila, zatiaľ čo druhá polovica (20- až 22-tisíc ľudí) zostala vo svojej vlasti. V roku 1949 sa takmer 17-tisíc ľudí vyjadrilo, že slovenský jazyk je ich materinský jazyk, pokles o 3- až 5- tisíc ľudí môžeme hodnotiť aj ako asimiláciu za posledných deväť rokov. V rámci výmeny odišli nielen tí, ktorí sa počas sčítania ľudí v roku 1941 prihlásili k slovenskému materinskému jazyku, ale aj obyvatelia slovenského pôvodu, ktorí sa v uvedenom čase dobrovoľne prihlásili k maďarskej národnosti.³⁷ Slováci, ktorí si

³⁶ Békés megye In: Népszámlálási Digitális Adattár – Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, Hosszú idősoros vallási adatok, Magyarország településeinek vallási adatai 1880–1949 I. kötet 1997, s. 160 – 165. Dostupné online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_vallasi_Magyar_1880-1949_01/?pg=161&layout=s (cit. 11. 9. 2017).

³⁷ CZIBULKA, Zoltán: Az állampolgárság, a nemzetiség, az anyanyelv és a vallás összeírásának népszámlálási lehetőségei és problémái. In: Népszámlálási Digitális Adattár – Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, Népszámlálás az ezredfordulón 2, 1999, s. 39. Dostupné online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_tanulmany_kotet_02/?pg=41&layout=s (cit. 11. 9. 2017).

chránili svoje národné tradície, sa po presídlení Slovákov do Československa vo svojej obci stali menšinou, ale zostali verní svojmu materinskému jazyku, čo môžeme vidieť na príklade Slovenského Komlóša.³⁸

Motivácie Komlóšanov na presídlenie – ľudské osudy

O motiváciách dolnozemských Slovákov na presídlenie sa najviac dozvedáme z dobových spomienok presídlených ľudí, resp. z orálnej histórie ich potomkov na základe informácií, ktoré im poskytli rodičia či starí rodičia. Aj mne rozprávali v detstve moji príbuzní o tom, ako prežívali výmenu obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom, aké pocity v nich vyvolal odchod súrodencov a známych. Iba v posledných rokoch som bola vyzvaná, aby som zaznamenala túto udalosť prostredníctvom tých, ktorí ju prežili – bratranca mojej babky, ktorý sa ako polročný malý synček presídlil s rodičmi a starými rodičmi z otcovej strany a usadili sa v obci neďaleko Galanty. Žiaľ, prácu sme nemohli dokončiť, pretože sa nám nepodarilo zozbierať dôveryhodné informácie z prvej ruky, lebo jeho mama nedávno zomrela.

Preto som sa rozhodla priblížiť okolnosti života, ktoré zohrávali kľúčovú úlohu v rozhodnutí Slovákov presídlieť sa z Maďarska, spomienkou ruského zajatca Michala Hovorku zachytenou v Komlóšskej čítanke z roku 1947 – 1948, ktorého rodina prežila výmenu obyvateľstva a ocitla sa v Horných Salibách. Za hlavný dôvod pri rozhodovaní o presídlení či zotrvaní v Komlóši spo-

³⁸ KUGLER, József: A csehszlovák–magyar lakosságcsere népességföldrajzi vonatkozásai a délföldi régióban. Dostupné online: <http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/1997/ProMino97-1-05-Kugler.pdf> (cit. 11. 9. 2017).

mína prísľub agitátorov z dnešného územia Slovenska, že sa im z Československa podarí skôr dostať domov zo zajatia, ako keby sa o to pokúsili rodičia prostredníctvom Maďarska. Ako ďalší dôvod uvádza, že „*maďarská vláda sa poriadne nestarala o vzdelávanie Slovákov v ich jazyku, ba dokonca prenasledovala Slovákov, tzv. národniarov (Beňo, Francisci), niektorých pojala do väzenia... sledovala ich rodiny žandármi.*“ Svoje rozprávanie končí tým, že pre sledovanie jeho rodiny, túžbu zachovať si rodnú reč a vslovenskom jazyku vychovávať svojich potomkov sa rodina rozhodla „*vrátiť do zemi svojich predkov...*“³⁹

Rozhodnutie, či „dobrovoľne“ odísť do krajiny svojich predkov, alebo zostať, bolo ovplyvnené mnohými faktormi – okrem nádeje na lepšie živobytie, lákajúcej či propagačnej kampane Československej presídľovacej komisie a Antifašistického frontu Slovanov k nim mohli patriť aj zlé skúsenosti s národnostnou politikou Maďarska v medzivojnovom období alebo počas druhej svetovej vojny.

O príčinách rozhodnutia by určite mohli hovoriť viacerí z nás, ktorých rodiny boli postihnuté výmenou obyvateľstva. Pokiaľ ide o moju rodinu, môžem uviesť príklady príbuzných, ktorí boli za presídlenie, ale aj proti nemu. Stará mama môjho starého otca z matkinej strany je uvedená v *Zozname Slovákov, ktorí sa neprehlásili na presídlenie*⁴⁰. Jej rozhodnutie okrem hospodárskych faktorov ovplyvnil aj ľudský faktor. V prvej svetovej

³⁹ *Komlóšska čítanka*. Red. Ján Chlebnický. Békéšská Čaba: VÚSM, 2000, s. 164 – 166.

⁴⁰ Tieto údaje zozbieral tajomník Strany slovenskej národnej jednoty v Slovenskom Komlóši Juraj Svetlík. Dokument je pripojený v prílohe na konci príspevku. Vdova Štefana Karasa, v našej rodine nazývaná „mamouka Karasová“, v zozname na 52. mieste figuruje ako „vd. Štefan Karas“, ktorá bývala na salaši číslo domu 102. Materiál je uložený v SNA, f. SSNJ, inv. č. 86, sign. Materiály z činnosti J. Svetlíka. Zoznam Slovákov, ktorí zostali v Maďarsku, k. 21, s. 60.

číslo domu	Meno	ulica číslo domu	číslo domov.	Nejmenší výška kamenného povolanie	Poznámky
46	Pavel Oravos	61	4	solník	
47	Stěpan Guda	58	5	"	
48	od Michal Kmetko	98	3	"	
49	Ján Ševčík	64	7	"	
50	od Stěpan Kmetko	99	2	"	
51	Michal Meleg	101	7	"	
52	od Stěpan Karal	102	1	"	
53	Ján Kovár	103	4	"	
54	Michal Krivák	139	3	"	
55	Ondrej Tuška	140	3	"	
56	Juraj Papis	140	5	"	
57	Pavel Karas	143	4	"	
58	Ondrej Bohár	95	4	"	
59	Juraj Zelicec	133	2		Prisidli
60	Michal Kmetko	137	4	"	
61	Pavel Farkas	138	6	"	
62	Ján Lacho	138	3	"	
63	Ján Lurmak	159	6	"	
64	Pavel Kováč	151	2	"	
65	Michal Givník	152	5	"	
66	Michal Lehotski	153	4	"	
67	Stěpan Prauro	156	4	"	22
			88		

Č. 1 – SNA, f. SSNJ, inv. č. 86, sign. Materiály z činnosti J. Svetlíka. Zoznam Slovákov, ktorí zostali v Maďarsku. K. 21, s. 60.

vojne stratila muža a zostala sama s malou dcérou ako mnohé ženy v tom čase. Musela sa starať aj o starého svokra, ktorému vo vojne zahynuli štyria z piatich synov. Tí po sebe zanechali nevesty, niektorí aj viacero detí, o ktorých sa mal starať starý dedko ako hlavný gazda a hlava už veľkej rodiny (po komlôšsky čelade). Svokor si zvolil nevestu za pomocníčku, lebo mala iba jedinú dcéru, a po jeho smrti zdedila jeho salaš a úrodnú zem, ktoré nechcela zanechať a presídlieť sa do neznáma.⁴¹ V tejto súvislosti odcitujem dve vety z príhovoru Andreja Žiaka na zasadnutí pléna SNR zo 14. mája roku 1946, ktorý si všimol tiež tento jav počas propagačných činností: *„Sociálne a hospodárske pomery v Maďarsku priamo nútia uvažovať našich rodákov o výhode presídlenia. Nebyť základného znaku slovenského človeka, istej konzervatívnosti, lásky k pôde, číselne by sa výsledky prihlásených určite lepšie prejavili.“*⁴²

Rozhodnutie presídlieť sa malo aj iné motivácie. Napr. kým rodičia a súrodenci môjho starého otca z otcovej strany sa na dnešné územie Slovenska presídlili v nádeji na skoršie prepustenie môjho dedka z ruského zajatia, prababkina sestra z matkinej strany sa kvôli svokrovcom, ktorí si chceli zabezpečiť lepšie živobytie, presídlila s manželom, jeho rodinou aj s polročným synom, ktorý so svojou rodinou dnes žije v Kajale neďaleko Galanty.

Pozitívnu stránkou je, že mám (a určite aj mnohí z nás) príbuzných na Slovensku, prostredníctvom ktorých som sa zdoko-

⁴¹ SNA, f. SSNJ, inv. č. 86, sign. Materiály z činnosti J. Svetlíka. Štatistika o presídlených a nepresídlených Slovákoch z Maďarska. k. 21, s. 19. Pozri prílohu č. 2.

⁴² Slovenská národná rada 1946. Stenografický zápis o priebehu 18. zasadnutia pléna SNR konaného 14. mája 1946 v Bratislave. Príhovor Andreja Žiaka. Dostupné online: <http://www.psp.cz/eknih/1945snr/stenprot/018schuz/s018006.htm> (cit. 26. 8. 2017).

Knnlri-tala 0

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36
37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54
55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72
73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90
91	92	93	94	95	96	97	98	99	100	101	102	103	104	105	106	107	108
109	110	111	112	113	114	115	116	117	118	119	120	121	122	123	124	125	126
127	128	129	130	131	132	133	134	135	136	137	138	139	140	141	142	143	144
145	146	147	148	149	150	151	152	153	154	155	156	157	158	159	160	161	162
163	164	165	166	167	168	169	170	171	172	173	174	175	176	177	178	179	180
181	182	183	184	185	186	187	188	189	190	191	192	193	194	195	196	197	198
199	200	201	202	203	204	205	206	207	208	209	210	211	212	213	214	215	216
217	218	219	220	221	222	223	224	225	226	227	228	229	230	231	232	233	234
235	236	237	238	239	240	241	242	243	244	245	246	247	248	249	250		
251	252	253	254	255	256	257	258	259	260	261	262	263	264	265	266	267	268
269	270	271	272	273	274	275	276	277	278	279	280	281	282	283	284	285	

Č. 2 – SNA, f. SSNJ, inv. č. 86, sign. Materiály z činnosti J. Svetlíka. Štatistika o presídlených a nepresídlených Slovákoch z Maďarska. K. 21, s. 19.

naľovala v slovenčine. Oni ma motivovali, aby som šla študovať na univerzitu v Bratislave, a v značnej miere prispeli k tomu, že som sa rozhodla stať historičkou a zaoberať sa dejinami Slovákov v Maďarsku. Návštevy našich príbuzných zo Slovenska sú dodnes pravidelné.

Záver

O dôsledkoch výmeny obyvateľstva pre Slovákov, ktorí sa rozhodli zostať v Maďarsku, vypovedajú najmä štatistické údaje. Podľa štúdie Michala Lászika „*Šance prežitia Slovákov, ktorí zostali v Maďarsku, sa veľmi obmedzili. Podľa oficiálneho sčítania ľudu v roku 1949 sa k slovenskému materinskému jazyku prihlásilo 25988, k slovenskej národnosti 7808 občanov.*“⁴³ Hoci aj zo Slovenského Komlóša sa v hojnom počte prihlásilo slovenské obyvateľstvo na presídlenie v rokoch 1946 – 1948, Slováci, ktorí zostali v rodnej obci, si dodnes intenzívne zachovávajú svoju identitu a kultúru, dodnes prežívajú slovenskosť v rodinách, v kultúrnom živote mesta, v slovenskej škole a v rôznych spolkoch. Presídlenci a ich potomkovia sa na Slovensku združujú v Spolku Slovákov z Maďarska. Slovenský Komláš a Galanta sú dodnes partnerskými mestami, ktoré pravidelne organizujú spoločné programy a projekty na úrovni samospráv a občianskych združení.⁴⁴

Na záver svojho príspevku by som citovala slová Ludovíta Jaroslava Hrdličku, komlóšskeho národovca, evanjelického farára a emigranta, ktorý vo svojom diele *Spoved' a účtovanie exulanta* zanechal Komlóšanom odkaz, v ktorom zhrnul svoje túžby o ich budúcnosti v Slovenskom Komlóši: „*A konečne Vy, čo z akýchkoľvek príčin doma zostanete, čo sa do Československa nepresídlíte, nezúfajte a neochabujte, keď trocha zoslabnete, zostaňte verní Matke Sláve a ,plod'te se a rozmnožujte se!‘... A povedomí svojich medzinárodne zaručených ľudských práv, vymáhajte si stále a dôrazne aj svoje zvláštne národné a kultúrne a sociálne práva a podmienky*

⁴³ Náš kalendár na rok 2017, s. 31 – 38. Úvodný článok *Výmena obyvateľstva medzi ČSR a Maďarskom (1946 – 1947)*, s. 38.

⁴⁴ <http://slovaci-z-madarska.spolok.eu/2017/06/18/osudy-presidlencov-v-obci-kajal/#more-579>

Antifasistický Front Slovanov Obvod Slovanský Komloš.

Vážení Slovanský Brat a sestra!

Pri zrovnávaní menoslovu do odbočky prihlásených a zapísaných členov, z menoslovom na presídlenie prihlásených, zistili sme, že Vy nie ste prihlásený na presídlenie, a po našom presídlení zostávate tu ná.

Preto podľa uzavretí miestneho sboru dávame Vám možnosť, vyjadriť sa o vašej mienky ohľadne ďalšieho udržiavania a vedenia našej Slovanskej organizácie A.P.S. Je zrejme povinnosťou každého Slovana, Slováka, tento výdobytok výstavby Červenej Armády udržať si.

Predsedenstvo odbočky čaká od Vás odpoveď na písmo ohľadne ďalšieho účinkovania odbočky, po našom presídlení Slovanský Komloš. 18.IV.1947.

Predsedenstvo.

Č. 3 – SNA, f. SSNJ, inv. č. 87, sign. Materiály z činnosti J. Svetlíka. Zoznam členov výboru Antifasistického frontu Slovanov. K. 21, č. 20.

tým viac, že zvlášť vy v Maďarsku ako „strážcovia demokratickej strednej Európy a mieru“ (tak vás veľmi výstižne nazval a označil jeden z vašich priateľov) budete mať aj dôležité povinnosti... Musíte to robiť, pravda, vždy a všade v dohode so svojimi vrchnosťami, ale súčasne aj so súhlasom a podporou medzinárodných faktorov. Kompetentné domáce a zahraničné fóra vám zaiste porozumejú a pomôžu.“⁴⁵

⁴⁵ HRDLIČKA, Eudovít Jaroslav: *Spoved' a účtovanie exulanta. Svojim Komlóša-nom*. Bratislava: Vydané nákladom autorových priateľov-Komlóšanov, 1946, s. 73.

LITERATÚRA

Zoznam použitých prameňov

Slovenský národný archív, fond Strana slovenskej národnej jednoty

Slovenský národný archív, fond Minister s plnou mocou pre správu Slovenska

Slovenský národný archív, fond Slovenskej ligy

Pramene, edície prameňov a štatistika

HRDLIČKA, Ludovít Jaroslav: *Spoved' a účtovanie exulanta. Svojim Komlóšanom*. Bratislava: Vydané nákladom autorových priateľov Komlóšanov, 1946. 73 s.

KOVÁCS, Alajos: Magyarország népessége a trianoni béke után. In: *A Központi Statisztikai Hivatal*. Dostupné online:

http://www.ksh.hu/statszemle_archivum#year=1923/issue=01.-02. (cit. 12.3.2014).

Slovenská národná rada 1946. Stenografický zápis o priebehu 18. zasadnutia pléna SNR konaného 14. mája 1946 v Bratislave. Príhovor Andreja Žiaka. Dostupné online:

<http://www.psp.cz/eknih/1945snr/stenprot/018schuz/s018006.htm>(cit. 26. 8. 2017).

TILKOVSKY, Loránt: *K dejinám Slovákov v Maďarsku 1919 – 1945. Správy vládneho komisára a iné hlásenia. Pramene o inšpekciách slovenských obcí z hľadiska národnostnej politiky*. Bratislava, Stála konferencia slovenskej inteligencie Slovakia plus, 1996. 122 s.

Az 1949. évi népszámlálás 9. Demográfiai eredmények. II. rész Táblázatok C) Községi eredmények, 1. Terület, népesség, népszaporodás, népsűrűség; bel- és külterületi népesség, Békés megye, s. 90 – 91.

Dostupné online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1949_09/?pg=165&layout=s (cit. 11. 9. 2017).

Békés megye. In: *Népszámlálási Digitális Adattár – Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára*. Hosszú idősoros vallási adatok, Magyarország települé-

seinek vallási adatai 1880–1949 I. kötet 1997, s. 160 – 165. Dostupné online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_vallasi_Magyar_1880-1949_01/?pg=161&layout=s (cit. 11. 9. 2017).

CZIBULKA, Zoltán: Az állampolgárság, a nemzetiség, az anyanyelv és a vallás összeírásának népszámlálási lehetőségei és problémái. In: Népszámlálási Digitális Adattár – Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, Népszámlálás az ezredfordulón 2, 1999, s. 39. Dostupné online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_tanulmany_kotet_02/?pg=41&layout=s (cit. 11. 9. 2017).

Zoznam použitej literatúry

BOBÁK, Ján: *Slováci v Maďarsku (1918 – 1945)*. Vydavateľstvo Kubko Gorál, 1998. 49 s.

HOMIŠINOVÁ, Mária: Magyarországi szlovákok és szlovákiai magyarok. Empirikus elemzés a nemzeti identitás szerkezetéről. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, roč. 10, 2008, č. 1, s. 77 – 93.

Komlósska čítanka. Red. Ján Chlebnický. Békešská Čaba: VÚSM, 2000. 212 s.

KOVÁČOVÁ, Anna (ed.): *Identita, história a kultúra. Dejiny Slovákov na Dolnej zemi* (zborník konferencie 11. – 12. novembra 2010). Budapešť: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2011. 174 s.

KOVÁČOVÁ, Anna: Kultúrni reprezentanti Slovákov v Budapešti v rokoch 1918 – 1948. In: *Slováci v zahraničí 28*. Zborník Krajanského múzea Matice slovenskej. Zost. BAJANÍK, Stanislav – DENĎUROVÁ-TAPALAGOVÁ, Viera. Martin: Matica slovenská, 2011, s. 146 – 157.

KUGLER, József: *A csehszlovák–magyar lakosságcsere népességföldrajzi vonatkozásai a délföldi régióban*. Dostupné online: <http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/1997/ProMino97-1-05-Kugler.pdf> (cit. 11. 9. 2017).

Náš kalendár na rok 2017, s. 31 – 38. Úvodný článok Výmena obyvateľstva medzi ČSR a Maďarskom (1946 – 1947), s. 38.

KULÍK, Ondrej: *Slovenské ochotnícke divadlo v Tótkomlóši (1907 – 1947)*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1982.

- PAPP, János: A tótkomlói szlovák műkedvelő színháztörténetének első korszaka (1904-1932). In: *Békési Élet*, roč. 3, 1968, č. 2, s. 233 – 237. Dostupné online: [https://library.hungaricana.hu/hu/view/BekesiElet_1968/?pg=238&layout=s\(cit. 11. 9. 2017\)](https://library.hungaricana.hu/hu/view/BekesiElet_1968/?pg=238&layout=s(cit. 11. 9. 2017)).
- SVETONĚ, Ján: *Slováci v Maďarsku*. Bratislava: Vydala Spoločnosť pre zahraničných Slovákov, 1942.
- SYNČOK, Juraj: *Tótkomlós kulturális értékei / Kultúrne hodnoty Slovenského Komlóša*. Slovenský Komlós: Yes Press, 2001. 392 s.
- TILKOVSKY, Loránt: *A Szociáldemokrata Párt és a nemzetiségi kérdés Magyarországon 1919 – 1945*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1986, s. 53.
- TÓTH, István: A magyarországi szlovákok történeti, kulturális sajátosságai. In: *MÁSSÁG-AZONOSSÁG*. 1. zv. (Red.) DEMETER ZAYZON, Mária. Budapest: Kisebbségismereti előadások Kőbányán, 1994. 153 s.
- TÓTH, Štefan: *A Békés és Csanád megyei szlovákok anyanyelvi művelődési viszonyai – Vzdelávacie pomery v materčine u Slovákov v Békéšskej a Čanádskej župe 1919 – 1944*. Budapešť: Celoštátna slovenská samospráva. 1999. 209 s.
- VADKERTY, Katalin: *A belső telepítések és a lakosságcsere*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 1999.
- ŽILÁKOVÁ, Mária: Jazykové špecifiká dolnozemskej divadelnej hier. In: (Ed.) Ivan Miroslav AMBRUŠ – Pavol, HLÁSZNIK – Bianca UNC: *Divadelné múzy na Dolnej zemi*. Nadlak: Ivan Krasko, 2016. 27-32.
- <http://www.oslovma.hu/index.php/en/historia/164-historia1/947-komlo-an-osobnosou-slovakov-z-maarska> (cit. 24. 9. 2017)
- <http://slovaci-z-madarska.spolok.eu/2017/06/18/osudy-presidlen-cov-v-obci-kajal/#more-579> (cit. 24. 9. 2017)

Motivation of Lowland Slovaks for resettlement and the impact of this migration on population growth with an extraordinary view of Tótkomlós

On 27 February 1946, Czechoslovakia and Hungary signed the bilateral population exchange agreement. As it was mentioned in the Czechoslovak government documents, at the assemblies regarding to resettlement, several propaganda speeches and performances were presented to persuade Slovaks to resettle. These speeches, which were used both by the Czechoslovak Resettlement Commission and the Anti-fascist Front of the Slavs in Hungary, were in several cases written on the basis of directives. In these actions the Slovak minority living in Hungary sought especially the rescue against strong Hungarianization, so in this work. I focused mainly on the issues of giving minority rights in the territory of today's Hungary, questions of mother tongue teaching of the non-Hungarian nationalities as well as tried to reconstruct the issues of the Slovak minority living in Hungary based on period historical documents and material.

Although Lowland Slovaks still represent the most complex group of Slovak compatriots living in Hungary, the exchange of the population has caused them severe losses. For instance, while according to the 1930 census, the population of Tótkomlós was 11.143 of whom 8.954 were Slovaks (80,4 % of the total population), their number has decreased significantly in recent decades. In my work, I attempted to reconstruct their motivation, the events that preceded population changes, as well as to present the situation of the Slovaks after their resettlement to Czechoslovakia based on historical documents and oral history.

Integračné následky československo-maďarskej výmeny obyvateľstva v Medeši (Medgyesegyháza) a Kolárove (Guta)

MARIANNA BAGYINSZKY

Ako rodenej Medešanky, ktorej kolárovskej/guťanskí¹ a slovenskí predkovia žili a žijú v obci, sa ma aj nepriamo dotkli udalosti spojené s československo-maďarskou výmenou obyvateľstva. Po zmene režimu vznikli podmienky na objektívne odhaľovanie priebehu československo-maďarskej výmeny obyvateľstva, a to nielen v našej vlasti, ale aj na Slovensku, i keď dodnes neboli zrušené Benešove dekréty. Väčšina autorov venuje svoju pozornosť najmä politickému pozadiu výmeny obyvateľstva, diplomatickým dejinám a čiastočne aj jej praktickej realizácii.² Výskum integračných, etnokultúrnych procesov prebiehajúcich počas lokálnej realizácie výmeny obyvateľstva, ktorých dopad je citeľný dodnes, ako aj mikrohistorické súvislosti a orálna história zostali v pozadí.³

Dohoda o československo-maďarskej výmene obyvateľstva z 27. februára 1946 v Budapešti nevyriešila národnostné problé-

¹ V preklade sa pre prehľadnosť všade uvádza Kolárovo, i keď do roku 1948 bol slovenský názov obce Guta.

² POPÉLY, Árpád: A lakosságcsere területi szempontjai és etnikai következményei. In: 1948 „Vonatok északnak és délnek.” A második világháborút követő szlovák-magyar lakosságcsere története és következményei. Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból. 57. Salgótarján: Nógrád Megyei Levéltár, 2010, s. 66.

³ VÉRTESI, Lázár: Oral history. A szemtanúként elbeszélt történelem lehetőségei. In: *Aetas* 19, 2004, č. 1, s. 172.

my ani jedného z dvoch národných štátov. Výmena obyvateľstva neprebíhala hladko ani v Medeši, ani v Kolárove. Do vzájomného migračného vzťahu sa počas nej dostali dve obce s odlišnou históriou a kultúrnymi tradíciami. Medeš bola obec s väčšinovým slovenským a menšinovým maďarským obyvateľstvom. Jej slovenskí obyvatelia, ktorí žili v Uhorsku/Maďarsku už dve storočia a do obce sa prisťahovali v 19. storočí z Békešskej Čaby, boli evanjelici. Žili v skromnejších majetkových pomeroch, mali dvojakú identitu, väzby na dva jazyky a dve kultúry. Týchto Slovákov nahradili rímskokatolícki príslušníci maďarskej komunity z Kolárova, ktorí žili na Žitnom ostrove od stredoveku, mali maďarskú identitu, stáli na vyššom stupni meštianskeho vývoja, v dôsledku čoho žili v relatívnom blahobyte a venovali sa tradičnému sedliackemu hospodáreniu.⁴

Počas presídľovania v rokoch 1947 – 1948 bolo z Kolárova vysídlených 472 rodín, teda 2 026 osôb, ktoré boli presídlené do rôznych maďarských obcí čo najďalej od ich pôvodného domova, konkrétne do Pitvaroša, Poľného Berinčoka, Medeša, Kondoroša, Slovenského Komlóša a Békešskej Čaby. Do Medeša bolo presídlených 355 osôb, 323 osôb prišlo z Kolárova a 32 osôb zasa z iných slovenských obcí.⁵

Na základe mojich archívnych výskumov bolo v rokoch 1947 a 1948 z Kolárova do Medeša presídlených 77 rodín, konkrétne 323 osôb. Tieto číselné údaje však nezahŕňajú rodiny, ktoré sa do obce presťahovali po výmene obyvateľstva či rodiny, ktoré prišli do obce neoficiálne. Z Medeša dobrovoľne odišlo do Kolárova 808 Slovákov, no József Kugler uvádza len 760 presídlencov.⁶

⁴ BAGYINSZKY, Marianna: *Gútai magyarok Medgyesegyházán*. Doktorandská dizertácia. Rukopis, 2015, s. 169 – 170.

⁵ KUGLER, József: *Lakosságcsere a Délkelet-Alföldön*, Budapest: Osiris, 2000, s. 202.

⁶ BAGYINSZKY, Marianna: *Gútai magyarok Medgyesegyházán*. Doktorandská dizertácia. Rukopis, 2015, s. 118 – 121.

Desaťročia integrácie neboli ľahké. Menšinoví Maďari, ktorí sa do obce presídlili z Kolárova, podobne ako Slováci z Medeša presídlení do Kolárova, sa stali členmi štátotvorného národa, no pri integrácii do nového prostredia mali problém zapadnúť medzi pôvodných obyvateľov. Integráciu určovala národnostná politika Maďarska i Československa a politický systém, keďže sovietyzácia sa nevyhla ani jednej krajine.

Hospodárska a kultúrna integrácia

Integráciu sťažoval fakt, že československé presídľovacie úrady poväčšine nespárovali rodiny s rovnako veľkým a hodnotným majetkom a československá strana určila na presídlenie predovšetkým zámožnejších Maďarov. Aj v Kolárove boli vybrané na povinné presídlenie do Maďarska rodiny malých, stredných či zámožnejších roľníkov s 5 – 50 katastrálnymi jutrami pôdy, ako aj početné rodiny inteligencie a remeselníkov, kým na Slovensko, keďže výmena obyvateľstva bola zo strany Slovákov v Maďarsku dobrovoľná, prišli v nádeji na lepší život skôr chudobnejšie slovenské rodiny z Medeša.⁷ Mnoho archívnych prameňov aj v Medeši svedčí o tom, že slovenskí obyvatelia od pôvodného zámeru presídliť sa ustúpili, respektíve o tom, že vysídlení Švábi a presídlení Slováci sa do obce postupom času vrátili.⁸ V Medeši bol preto problém nájsť pre vysídlených adekvátne domy a hospodárske budovy (maštale, sýpky).

⁷ BAGYINSZKY, Marianna: *Gútai magyarok Medgyesegyházán*. Doktorandská dizertácia. Rukopis, 2015, s. 81, 98.

⁸ BéML Medgyesegyháza község iratai 1921 – 1950. V.352.b. 1739/1947. Tóth Obsuzt János medgyesegyházi lakos szlovák kitelepülésről való visszajelentkezése. 1042/1947 = Súpis presídlených Slovákov, ktorí sa vrátili.

Väčšina rodín zo Slovenska predtým bývala vo vlastných domoch, kým presídlení Slováci zanechali za sebou skôr len ošarpané časti domov či salášov, o čom svedčia aj fragmenty zachovaných medešských osídľovacích zápisníc.⁹ V Medeši v roku 1947 ešte nebola elektrina. Podmienky na bývanie, životná úroveň a úroveň hospodárenia výrazne zaostávali za tým, na čo si v Kolárove navykli.

O rozvinutosti Kolárova svedčí, že po prvej svetovej vojne sa pece zizby postupne presunuli na dvor alebo do kuchyne, domy sa čoraz častejšie stavali z pálenej tehly a v roku 1928 bola do obce zavedená elektrina.¹⁰ Obec sa pokúsila vyriešiť umiestnenie vysídlených aj tak, že v októbri 1947 iniciovala vytvorenie dvoch ulíc,¹¹ respektíve miestne úrady dostali mnoho žiadostí o vydanie stavebného povolenia,¹² výmenu domu¹³ alebo poskytnutie slovenských bytov.

Presídlenie obchodníkov a remeselníkov bolo problematické, keďže pre nich len ťažko nachádzali byty, predajne a dielne.¹⁴ Aj remeselnícke združenia sa snažili prijať remeselníkov, ktorí dokázali nadviazať na činnosť presídlencov, a vydávali povolenia na pokračovanie v dovedty vykonávaných remeslách.¹⁵

⁹ KUGLER, József: *Lakosságcsere a Délkelet-Alföldön*, Budapest: Osiris, 2000, s. 125 – 126.; BéML Medgyesegyháza község iratai 1921 – 1950. V. 352.b. 3964/1948. Zápisnica.

¹⁰ ANGYAL, Béla: *Gúta 1945 – 1949*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum, 2007, s. 43.

¹¹ BéML Medgyesegyháza község iratai 1921 – 1950. V.352.b. 3159/1947. Utacmegtnyítások Medgyesegyháza községben.

¹² BéML Medgyesegyháza község iratai 1921 – 1950. V. 352.b. 2449-2457/1947. Véghatározatok magyar lakosok építkezési kérelméről.

¹³ BéML Medgyesegyháza község iratai 1921 – 1950. V.352.b. 1183/1947. Sándor József medgyesegyházi lakos kérelme házcsere iránt.

¹⁴ KUGLER, József: A csehszlovák-magyar lakosságcsere lebonyolítása Békés és Csanád megyében In: *Regio, Kisebbség, politika, társadalom* roč. 17. č. 4. 1996, s. 63.

¹⁵ BéML Medgyesegyháza község iratai 1921 – 1950. V. 352.b. 1942/1947. Iparos betelepülők Medgyesegyháza községbe.

Živobytie nových štátnych občanov zabezpečovali statky, ktoré tu nechali dobrovoľne presídlení Slováci, a skonfiškovaný majetok maďarských Nemcov.¹⁶ Presídlenci a utečenci dostali za pozemky zanechané v Československu odškodnenie.¹⁷ Efektívnejšiu pomoc však dostali len chudobnejšie vrstvy spoločnosti, pre ktoré boli určené sociálne dávky vo forme financií či plodín, povolenia na mletie bez dežmy, respektíve trochu sa naťahujúce vyplácanie úpisov na pšenicu.¹⁸ Presídľovací úrad sa zasadil aj o návrat príbuzných presídlencov z vojnového zajatia, ktorí dostali finančný príspevok.¹⁹

Integráciu sťažovali aj rozdielne tradície hospodárenia. Pre sedliacke hospodárenie v Kolárove bol pred reguláciou vodných tokov a protipovodňovými prácami typický extenzívny chov zvierat na záplavových územiach, lov výz, ako aj pestovanie ovocia a zeleniny na záplavových územiach. V dôsledku industrializácie sa na začiatku 20. storočia dostalo do popredia obrábanie pôdy, ktoré bolo úzko späté s chovom zvierat. Hospodárenie sebestačných sedliakov v Kolárove bolo tradičné, ale už sa v ňom objavovali modernizačné prvky.

Slováci sa na juhovýchode Dolnej zeme, teda aj v Medeši, už od svojho usadenia prispôbili systému dolnozemskeho hospodárenia. Asimilačné, integračné procesy posilňovali hospodárske a obchodné vzťahy medzi rôznymi etnikami, pričom hospodárenie Slovákov nemalo typické etnické črty, ktoré by

¹⁶ BéML Medgyesegyháza községi tanács V. B. iratai 1950 – 1989. XXIII. 746. d. 5. doboz. 52-98./1950. Az államra szállt német ingóságok elszámolásának befejezése.

¹⁷ BéML MÁK Fh. Ir. XXIV. 201/a/31 Általános iratok/Csehszlovák és német telepítéssel kapcsolatos iratok.

¹⁸ BéML Medgyesegyháza község iratai 1921 – 1950. V. 352. b. 3296/1947. Országos Karácsonyi Gyűjtési Akció.

¹⁹ BéML Medgyesegyháza község iratai 1921 – 1950. V. 352. b. 3277/1947. Csehszlovákiából áttelepített magyarok hadigondozása.

boli príznačné len pre nich. Predovšetkým obrábali pôdu, v prvých obdobiach bol určujúci extenzívny chov zvierat, od 19. storočia pestovali najmä obilniny, teda ich hospodárenie sa nelíšilo od hospodárenia okolitých Maďarov. V dôsledku výmeny obyvateľstva sa však ocitli v nových zemepisných podmienkach a v novom politickom systéme, v ich hospodárskom a kultúrnom živote sa objavili nové pravidlá, ktoré urýchlili procesy hospodárskej integrácie.

Kolárovskej Maďari, ktorí boli presídlení do Medeša a nadviazali na živobytie svojich predkov, využili možnosť mať v socialistickom zriadení domáce hospodárstvo a za časť výnosu si prenajímať pozemky, ako aj flexibilnejší systém odmeňovania. Pestovali predovšetkým skorú zeleninu a ovocie či krmoviny, respektíve melóny arašidy, keďže neďaleko bola pražiareň arašidov a závod na ich spracovanie. V Kolárove sa pestovala kukurica, obilniny, cibuľa a cesnak, kým v živočíšnej výrobe popri chove hydiny dominoval chov hovädzieho dobytku a ošípaných.

Dnes sú v oboch obciach domáce hospodárstvo na ústupe. Popri priemyselnej poľnohospodárskej výrobe sú hospodársky aktívni prvovýrobcovia. V dôsledku dlhodobých urbanizačných procesov mladšia generácia opúšťa nielen živobytie, ale neraz aj obec a kultúrne prostredie svojich predkov. Uplatňuje sa v priemysle, treťom a štvrtom sektore a preberá urbánny životný štýl.²⁰

Migračné procesy, ktoré boli dôsledkom výmeny obyvateľstva, však nemali za následok len zmenu životných podmienok presídlencov a vysídlencov, ale drasticky zmenili aj národnostné, jazykové a náboženské zloženie obcí: v Medeši výrazne po-

²⁰ BAGYINSZKY, Marianna: *Emlékezésül... Gútai magyarok Medgyesegyházán*. Kiadja a Városi Önkormányzat Medgyesegyháza, 2018, s. 127.

klesol pomer slovenského obyvateľstva, kým v Kolárove sa pomer Slovákov oproti maďarskému obyvateľstvu zvýšil.

V roku 1937 žilo v Medeši 4 908 osôb, z ktorých 2 480 boli Maďari a 2 261 Slováci, v roku 2011 mala obec 3 863 obyvateľov, a to 3 410 Maďarov a 109 Slovákov.

V roku 1941 malo Kolárovo 11 494 obyvateľov, Maďarov bolo 11 466 a Slovákov 8, v roku 2001 malo mesto 10 823 obyvateľov, z ktorých 8 742 sa hlásilo k maďarskej a 1 890 zasa k slovenskej národnosti. Popri výmene obyvateľstva sa pod tento posun podpísali aj zmiešané manželstvá.²¹

V Medeši sa po roku 1949 v dôsledku výmeny obyvateľstva postupne vytrácala tradícia manželstiev osôb totožnej národnosti a totožného vierovyznania, teda osoba slovenskej národnosti sa už nesobášila výlučne s osobou slovenskej národnosti, evanjelik s evanjelikom, osoba maďarskej národnosti s osobou maďarskej národnosti, rímskokatolík s rímskokatolíkom.

Na základe súhrnnej tabuľky údajov z matrík manželstiev môžeme skonštatovať, že od roku 1947 je v katolíckom cirkevnom zbore v Medeši pre maďarských katolíkov z Kolárova popri počiatočnej exogamii príznačná aj lokálna a náboženská skupinová endogamia, keďže 36 katolíkov narodených v Kolárove uzavrelo manželstvo s rímskokatolíkom z Medeša či okolia, no v 27 prípadoch uzavreli manželstvo osoby pochádzajúce z Kolárova, teda osoby narodené v Kolárove uzavreli manželstvo s miestnym katolíkom narodeným takisto v Kolárove.

V roku 1949 tri zo štyroch endogamných manželstiev neuzatvorili novomanželia narodení v Kolárove, ale osoba pôvodom z Kolárova sa zosobášila s osobou pochádzajúcou z inej československej obce, v tomto prípade z Komárna, Nesvád a Tomášikova.

²¹ BAGYINSZKY, Marianna: *Gútai magyarok Medgyesegyházán*. Doktorandská dizertácia. Rukopis, 2015, s. 145, 154.

V skúmanom období bolo v katolíckom cirkevnom zbore v Medeši uzatvorených len desať zmiešaných manželstiev, keď sa miestny rímskokatolík narodený v Kolárove zosobášil s miestnym evanjelikom augsburského vyznania alebo miestnym Slovákom.

Podľa matriky krstov nebolo výnimočné ani to, že evanjelik augsburského vyznania pred manželstvom prestúpil na katolícku vieru, čo sa stalo aj v našej rodine. Moja slovenská stará mama bola miestna evanjelička augsburského vyznania a v roku 1950 pred manželstvom s rímskokatolíkom Kálmánom Kissom, ktorý sa narodil v Kolárove, prestúpila na vieru môjho starého otca. Podľa knihy manželstiev evanjelického cirkevného zboru bolo v Medeši uzavretých štrnásť zmiešaných manželstiev, k prekrsteniu nedošlo.

Relatívne nízky počet zmiešaných manželstiev je dôsledkom toho, že po československo-maďarskej výmene obyvateľstva výrazne klesol počet pôvodných obyvateľov, teda slovenských evanjelikov augsburského vyznania. V prípade zmiešaných manželstiev si novomanželia väčšinou ponechali svoje náboženstvo, aby zachovali staré tradície.²²

Slovenskí obyvatelia Medeša a maďarskí obyvatelia Kolárova si v prvej polovici 20. storočia napriek ranému rozvoju meštianskeho spôsobu života zachovali vo svojej tradičnej kultúre mnohé archaické prvky, no ani zďaleka nepestovali svoje tradície v takej miere ako napríklad vo Veľkom Bánheďeši, v slovenskej obci neďaleko Medeša či v maďarskej obci Nesvady pri Kolárove. V dôsledku výmeny obyvateľstva totiž

²² BAGYINSZKY, Marianna: *Gútai magyarok Medgyesegyházán*. Doktorandská dizertácia. Rukopis, 2015, s. 136 – 139; A Medgyesegyháza Római Katolikus Plébánia Kereszteltek anyakönyve. II. kötet (1945. január 1-től 1968-ig); III. kötet 1968-tól-napjainkig.; Medgyesegyházi Evangélikus Egyház Esketési anyakönyv 1891–1994 A/4. kötet.

odišli z Medeša tie zložky slovenského obyvateľstva, ktoré v porovnaní s tými, čo sa presídlili nemienili, viac lipli na svojich tradíciách. Niektoré svoje kultúrne špecifiká si síce zachovali, no časom sa tí, čo v obci zostali, ľahšie integrovali medzi Maďarov, ktorí po výmene obyvateľstva získali početnú prevahu.²³

Navyše národnostné menšiny, ktoré po výmene obyvateľstva zostali v Maďarsku, sa vďaka vtedajšej národnostnej politike začali asimilovať napriek tomu, že na rozdiel od Československa sa u nás po výmene obyvateľstva po druhej svetovej vojne neprijali násilné asimilačné opatrenia.

V procese prirodzeného pomaďarčovania zohrali dôležitú rolu spomínané zmiešané manželstvá. V zásade bezkonfliktné spolunažívanie s väčšinovým národom, respektíve šance na zachovanie materinského jazyka a kultúrnych väzieb znižovali aj negatívne spomienky na vysídlenie a výmenu obyvateľstva, ktoré sa odovzdávali z generácie na generáciu.²⁴

V desaťročiach integrácie pôvodní obyvatelia Medeša označovali Maďarov z Kolárova a ich potomkov za „prišielcov“ a vysmievali sa im aj pre ich nárečie. Maďari z Kolárova zasa „Tótom“ neustále vyčítali ich hospodársku zaostalosť a nedostatočnú znalosť slovenčiny. Počiatkové jazykové rozdiely a z nich prameniace protiklady však pod vplyvom dominancie väčšinového jazyka a štátnych škôl postupne zanikli.

V obci sa rozšírilo používanie spisovnej maďarčiny, zmes severodunajského a žitnoostrovského nárečia kolárovských Ma-

²³ BAGYINSZKY, Marianna: *Gútai magyarok Medgyesegyházán*. Doktorandská dizertácia. Rukopis, 2015, s. 170.

²⁴ BAGYINSZKY, Marianna: *Gútai magyarok Medgyesegyházán*. Doktorandská dizertácia. Rukopis, 2015, s. 136 – 139; VALUCH, Tibor: *A lódentől a miniszoknyáig. A XX. század 2. felének magyarországi öltözködéstörténete*. Budapest: Corvina – 1956-os Intézet, 2004, s. 79.

ďarov sa dostala do úzadia, podobne ako dolnozemský variant stredoslovenského nárečia, ktorým hovorilo slovenské obyvateľstvo. V súčasnosti je pre Slovákov, ktorí mali v minulosti dvojakú identitu a boli dvojjazyční, typické buď to, že si vymenili materinský jazyk, hovoria len po maďarsky, zo slovenského jazyka si v pamäti uchovali len úlomky, alebo si zachovali svoju dvojjazyčnosť, ale v každodennom styku používajú maďarčinu, po slovensky komunikujú len s príbuznými a mladá generácia, až na niekoľko výnimiek, jazyk neovláda.²⁵

V dôsledku Rákosiho a Kádárovej národnostnej politiky založenej na automatizme a proticirkevných opatrení prišla v skúmanej obci o svoju rolu pri uchovávaní materinčiny a identity aj (evanjelická) cirkev. Slovenské obyvateľstvo v Medeši postupne prevzalo prvky maďarskej kultúry, preto tradície, ktoré boli v minulosti súčasťou všedného života, žijú už len v spomienkach. Toto všetko viedlo u medešských Slovákov k strate jazyka a identity. Po zmene režimu aj v Medeši vznikli osvetové inštitúcie a po komunálnych voľbách v roku 1998 aj Národnostná samospráva medešských Slovákov.²⁶ Tá podporuje folkloristické zoskupenia, ako Gastronomická a folklórna skupina, ktorá je známejšia pod názvom Csöröge Csapat, či folklórny súbor Jarina. Všetky spomínané aktivity sa výrazne podpisujú pod rozvoj národnostného povedomia, uchovávanie národnostných tradícií a osvojenie materinského

²⁵ Cieľavedomú znalosť a používanie jazyka sťažuje fakt, že dnes sa v Békešskej župe používajú tri varianty slovenčiny. Najrozšírenejšie je nárečie, ktorým hovorí miestna najstaršia generácia spisovný jazyk, ktorý sa mladšia generácia učila v škole, respektíve archaická, biblická čeština, ktorú používa evanjelická cirkev.

²⁶ Slovenská menšinová samospráva má dnes troch členov, keďže vo voľbách sa zaregistrovalo menej ako sto voličov slovenskej národnosti. Tájékoztató a Medgyesegyházi Szlovákok Nemzetiségi Önkormányzatának 2010. évi munkájáról. Rukopis, 2010. Kópia je v mojom vlastníctve.

jazyka, už však nevedú ku skutočnej znalosti a používaniu jazyka.²⁷

V Kolárove situáciu menšinových Maďarov výrazne ovplyvnil fakt, že počas výmeny obyvateľstva bolo do Maďarska presídlených veľa živnostníkov a príslušníkov inteligencie, kým väčšina došlých obyvateľov boli chudobní roľníci. Ani im nepriala národnostná politika socialistického režimu, keďže obnovenie maďarských škôl bolo problematické, chýbali kvalifikovaní pedagógovia, preto Kolárovo prišlo o svoju maďarskú strednú vrstvu a inteligenciu. Pozitívnu zmenu pre maďarskú menšinu, ako aj pre Slovákov v Medeši prinieslo až obdobie po prevrate v roku 1989. Pre neustály rast počtu zmiešaných manželstiev a maďarských žiakov navštevujúcich slovenské školy, ktorých časť hlása princíp „na Slovensku po slovensky“, klesá podiel maďarského obyvateľstva s maďarským materinským jazykom a maďarskou národnosťou, kým počet obyvateľov s dvojakou identitou rastie.²⁸

Udržiavanie kontaktov medzi presídlencami a ich nepresídlenými rodinnými príslušníkmi sťažovalo to, že bez platného pasu celé roky nemohli svoje staré domovy ani len navštíviť. Výmenu domova ľahšie znášali mladí ľudia, no starší si na nové prostredie zvykali ťažko.

Čiastočným otvorením hraníc v roku 1955 sa naskytla možnosť na to, aby sa členovia rozdelených rodín opäť videli. V šesťdesiatych rokoch sa skontaktovali aj miestne národné výbory v Medeši a Kolárove, čo umožnilo vybudovať medzi obcami kultúrne a hospodárske kontakty.

²⁷ BAGYINSZKY, Marianna: *Gútai magyarok Medgyesegyházán*. Doktorandská dizertácia. Rukopis, 2015, s. 148.

²⁸ ANGYAL, Béla: *Gúta 1945 – 1949*. Dunaszerdahely: Liliium Aurum, 2007, s. 73.

Pestovanie príbuzenských vzťahov však začalo postupne chabnúť, keďže starší umierali a nahradila ich mladšia generácia. V uplynulých desaťročiach kontakty udržiavala už len staršia generácia, ktorá mala na Slovensku ešte priamych rodinných príslušníkov.

Na základe výsledkov dotazníkových prieskumov môžeme povedať, že tí, ktorí udalosti zažili, respektíve prvá generácia ich potomkov, Kolárovo viackrát navštívili a zúčastnili sa aj rôznych mestských podujatí. Primárnou formou udržiavania kontaktov je dopisovanie, najmä zasielanie príležitostných pohľadníc, ďalej telefón a najnovšie aj e-mail, respektíve iné formy internetovej komunikácie.

Druhá generácia potomkov navštívila Kolárovo len ojedinele alebo len raz v živote, a po smrti príbuzných už neudržiavala styky so svojim rodiskom. Väčšina najmladšej generácie už sotva čosi vie o výmene obyvateľstva či o rodisku svojich predkov, o Kolárove.²⁹

Skúmané obce po zmene režimu nadviazali partnerstvo a kontakty medzi nimi zosilneli aj vďaka tomu, že v roku 2012 maďarský parlament vyhlásil 12. apríl za Pamätný deň vysídlenecov zo Slovenska. Vďaka postaveniu pamätníka, odhaleniu pamätných tabúl a každoročným spomienkam opäť zosilneli príbuzenské vzťahy s Kolárovom, na ktoré sa už-už zabudlo. Vzrástol počet návštev príbuzných a priateľov v rodných mestách, ako aj účasť na podujatiach. Aj miestne školy venujú vo vzdelávaní väčšiu pozornosť miestnym dejinám, tradíciám, vysídľovaniu a československo-maďarskej výmene obyvateľstva.³⁰

²⁹ Na základe dotazníkov. BAGYINSZKY, Marianna: *Gútai magyarok Medgyesegyházán*. Doktorandská dizertácia. Rukopis, 2015, s. 165 – 168

³⁰ BAGYINSZKY, Marianna: *Gútai magyarok Medgyesegyházán*. Doktorandská dizertácia. Rukopis, 2015, s. 135, 159 – 161.

O desaťročiach integrácie môžeme povedať, že Maďari z Kollárova presídlení do Medeša a miestni pôvodní obyvatelia príkladne prepojili svoje životy využívajúc geografický a hospodársky potenciál obce a za veľmi krátky čas vytvorili jednotnú komunitu, ktorá miluje svoju obec. Pre generácie narodené v uplynulých desaťročiach už nie je podstatné, kto sa do obce prisťahoval a odkiaľ, mládež ju považuje za svoje rodisko.

Československo-maďarská výmena obyvateľstva teda nemala za následok len výmenu obyvateľstva v dvoch zemepisne navzájom od seba vzdialených obciach, ale na jednej strane v Medeši urýchlila proces asimilácie miestneho slovenského obyvateľstva, jeho integráciu s maďarským obyvateľstvom, na druhej strane síce presídleným kollárovským Maďarom a presídleným medešským Slovákom zabezpečila existenciu v rámci národného štátu, ale definitívne ich odtrhla od rodiska, od pôvodného kultúrneho prostredia, čo viedlo k strate istých kultúrnych špecifík.

Slovenskú populáciu v Maďarsku, ako aj maďarskú populáciu v Československu neskôr výrazne zmenšili integračné, migračné a urbanizačné procesy, ako aj národnostná politika.³¹

Integration Consequences of the Czechoslovak-Hungarian Population Change in Medgyesegyháza and in Kollárovo (Gúta)

The examination, of the detailed ethnocultural and international process, the oral history connection were pushed in the background according to an in depth study of the Czechoslovakian-Hungarian exchange of the local population. In accordance

³¹ BAGYINSZKY, 2017, s. 144.

with the population exchange agreement, signed in 1946, the Slovakian population living for two centuries in Hungary changed place with the Hungarian inhabitants who had lived in Czechoslovakia.

Such settlements got in touch with each other which were not only geographically far away but also had different historical and cultural traditions. The Hungarian Medgyesegyháza and the Czechoslovakian Kolárovo (Gúta) in spite of the fact that there is a distance of 350km between them, became "twin settlements".

The vast majority of Medgyesegyháza's population is made up of Slovaks and a small minority is made up of Hungarians who had lived for more than two centuries in Hungary. Another segment was made up of inhabitants coming from Békéscsaba in the 19th century having Lutheran religion and they were living under poorer financial situations. The bilingual Slovakian population swapped place with the Hungarian population of Gúta from Csallóköz. These Roman Catholic people who had been living there since the Middle Ages and developed a Hungarian identity, reached a higher level of bourgeoisie and that is why they were comfortably off rather than the members of the Hungarian community.

The two settlements show a lifelike example about the exchange of the population and the migrational, integrational and assimilational processes they set off, they changed radically many generations life, defining the destiny of many individuals.

Regionálna problematika vysídlenia do Československa. Príčiny a priebeh presídľovania Slovákov z Komárňansko-ostrihomskej župy

ANNA KOVÁCSOVÁ

*„Ked nás do Slovenskej brali, šeko nám slubovali.
Sto korún na týden a dývoča každý den, potom nám nyšt nedali.“¹*
(Kestúcky variant ľudovej piesne)

Cieľom príspevku je podať obraz presídlenia v súdobej Komárňansko-ostrihomskej župe na základe archívneho výskumu a dobových časopisov, poukázať na bohatosť nespracovaných archívnych materiálov na regionálnej úrovni, objasniť a ukázať osudy ľudí, osudy Slovákov v Maďarsku, ktorí boli buď realizátormi migrácie, vysídlenia obyvateľstva, či do týchto udalostí a pohybov vstúpili ako zainteresovaní alebo ako organizátori, agitátori.²

¹ Pieseň, ktorú som zaznamenala v Bánhide, v Šarišape a v Kestúci, je ľudová pieseň, ktorá sa spieva na nápev piesne *Ked nás na tú vojnu brali...* Text spievajú na báloch, svadbách a na iných podujatiach. Variant piesne v Bánhide: *Ked nás do Slovenskej brali, všetko nám slubovali. Tisíce na týždeň, holku na každý deň, potom nám nišť nedali. A keď vy nám nišť nedáte, vtedy mi odíjdeme. Budeme spievati, Aničku líbiti, v Slovenskej nebudeme.*

Text, ktorý spievajú v Šarišape: *Ked nás do Handlovi brali, šeko nám sľubovali, sto korún na týden a dievča každí deň, potom nám basu dali. My sa basi/berki nebojíme, my šeko vidržíme. Keď z basi vijdeme, dievča si nájdeme, potom sa oženíme* (informátorka Anna Lovasiová).

Kestúcky variant ľudovej piesne: *Ked nás do Slovenskej brali, šeko nám slubovali. Sto korún na týden a dývoča každý den, potom nám nyšt nedali. My sa práci nebojíme, my to šeko vytrpíme. Keď sa my vrátíme, dývoča si nájdeme, potom sa oženíme.*

² http://watson.sk/index.php?option=com_content&view=article&id=3087:pred-70-mi-rokmi-bola-podpisana-dohoda-o-vymene-obyvateľstva&catid=37:default

Politické a diplomatické pozadie

Jednou z významných udalostí po druhej svetovej vojne, ktorá ovplyvnila život mnohých ľudí v strednej Európe, bola po zložitých a zdĺhavých pražských rokovaníach 27. februára 1946 v Budapešti podpísaná medzištátna zmluva o výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom v rokoch 1946 – 1948.³ V rámci dohody, ktorá však zo strany Maďarska bola vynútená, ako konštatovala Anna Divičanová: „*Slováci v Maďarsku sa stali prvýkrát nástrojom zahraničnej politiky, medzištátnych vzťahov aj napriek tomu, že ich úloha vo výmene slovensko-maďarského obyvateľstva sa vytvárala inak než úloha Maďarov žijúcich na Slovensku, ktorí boli vydaní napospas politickým rozhodnutiam a ašpiráciám.*“⁴

Násilné presídlenie rôznych minorít, ako odsun Nemcov v oboch krajinách, potom vysťahovanie/deportácia Maďarov zo Slovenska do Čiech a Maďarska a napokon vysídlenie Slovákov a Čechov z Maďarska do Československa, v značnej miere zmenilo etnické zloženie povojnového Maďarska, ako aj Československej republiky.

V dôsledku politických rozhodnutí mnohí ľudia nemeckej, maďarskej či slovenskej národnosti oboch krajín museli opustiť domov a odtrhnúť sa od blízkej rodiny a priateľov a ísť do neznámej krajiny. Nútene alebo nenútene, predsa len každý jednotlivec, každá rodina sa ocitli v inom prostredí, medzi inými ľuďmi a v inom štátnom zriadení. Nepochybne sa stali obeťami povojnových udalostí, rozhodnutia veľmocenskej politiky a

³ O podpísaní dohody pozri ŠUTAJ, Štefan: *Parížska konferencia 1946 a mierová zmluva s Maďarskom*. Univerzum, 2014, s. 47 – 80.

⁴ DIVIČANOVÁ, Anna – KRUPA, Ondrej: *Slováci v Maďarsku*. Budapest: Press Publica, 1999, s. 104.

„štatistických zápasov“.⁵ Navyše je známa paradoxná situácia presídlených, že Maďari zo Slovenska sa dostali do slovenských obcí v Maďarsku a veľká časť Slovákov z Maďarska sa ocitla v spoločnosti, kde tvorili prevahu po maďarsky hovoriaci obyvatelia. V južných oblastiach Slovenska sa onedlho ich komunikačným jazykom stala maďarčina. Tí Slováci, ktorí sa nerozhodli pre odchod do vlasti svojich predkov, zostali v etnicky uvoľnených, národnostne oslabených osadách a čoskoro sa asimilovali, pomadžarčili.⁶ Nehovoriac o tom, že napr. Čabania sa vo väčšine dostali do čisto maďarských obcí na južnom Slovensku, do okolia Bratislavy, Nových Zámkov či Komárna a nie na stredné Slovensko, odkiaľ pochádzali ich predkovia.

Vráťte sa do svojej vlasti, mať vás volá!, Vráťte sa domov, prídete k svojim! Baťa vás obuje! – takéto a podobné výzvy, slogany adresovali československé úrady pred 70 rokmi Slovákom žijúcim v Maďarsku. Ako neskôr vysvitlo, výzvy, heslá uverejňované v slovenskom a v maďarskom jazyku, ako napr. *Matka zem vás*

⁵ O demografických zmenách z hľadiska výmeny obyvateľstva po druhej svetovej vojne pozri Szabó, A. Ferenc: *A második világháború utáni magyar-szlovák lakosságcsere demográfiai szempontból*. In: *Regio*, Kisebbségtudományi Szemle, 1991, č. 4, s. 49 – 71.

Je pozoruhodné, že *Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry Maďarov na Slovensku* stavia pamätník tomuto obdobiu prostredníctvom výstavy, ktorej vernisáž sa uskutočnila 30. 11. 2016 a bude dostupná do 31. decembra 2018. Výstava s názvom *Výmenné domovy – Felcserélt otthonok* predstavuje paralelné osudy rôznych skupín obyvateľstva, ktoré sa stali obeťami týchto udalostí. Prostredníctvom autentických dokumentov, vecných pamiatok a výpovedí svedkov v kombinácii s rekonštrukciou nemeckých, maďarských a slovenských domovov sleduje priebeh udalostí a návštevníkom prezentuje, ako politické udalosti ovplyvnili individuálne životné cesty a osudy jednotlivých skupín obyvateľstva. Inštalácia predstavuje životné podmienky rodín, jednotlivé stanice a udalosti počas núteného cestovania a strasti vyplývajúce z výmeny domovov. Dostupné na: www.snm.sk.

⁶ DIVIČANOVÁ, A. – KRUPA, O.: *Slováci v Maďarsku*. Budapest: Press Publica, 1999, s. 104 – 105.

volá alebo *Mat' slovenská vás volá!* boli falošné. Skutočnosť bola celkom iná. Popri vytvorení homogénneho, čisto slovanského národného štátu (resp. dokonca aj bez iných slovanských menšín!)⁷ podľa historika L. Szarku „*odvolávajújúc sa na potrebu vrátenia ,slovenskej zeme', v skutočnosti išlo o radikálne nacionalizovanie pozemkového vlastníctva*“.⁸

Snahou československej vlády bolo posilniť a rozšíriť ekonomický a ľudský potenciál povojnového Československa, nahradiť potrebnú pracovnú silu namiesto deportovaných Maďarov a Nemcov v baniach, sklárňach, v poľnohospodárstve alebo v lesníctve. Napríklad v jeseni r. 1946 sa okolo 4-tisíc rodín dostalo do Čiech, do družstiev v pohraničí, kde dostali kúsok poľa, lúky, záhrady a domček.⁹ Cieľovými osobami boli aj tí Slováci, ktorí sa v rokoch 1923 – 1930 a počas hospodárskej krízy vysťahovali do baníckych oblastí Francúzska a Belgicka.¹⁰ Napríklad z Čívu (Piliscsév), z ktorého sa po prvej svetovej vojne mnohí vysťahovali do Francúzska do okolia Ille a Nord Pas-de-Calais sa v roku 1946 devätnásť rodín presťahovalo do Československa.¹¹

Mimoriadne nevýhodná dohoda (predovšetkým pre maďarskú minoritu v ČSR) v 15 článkoch zákona zachytávala všetky dôležité body výmeny obyvateľstva. Okrem iného dohoda urči-

⁷ Menej známe je, že československý štát sa usiloval aj o presídlenie Poliakov, Rusínov, Ukrajincov, Rusov, Bielorusov na základe medzištátnych dohôd s Poľskom a Sovietskym zväzom.

⁸ SZARKA, László: A csehszlovákiai magyar kisebbség felszámolásának politikai forgatókönyvei a második világháború után. In: *Barátság*, XIV. évf., 5. szám, 15. novembra 2007, s. II – VII.

⁹ *Čas*, 13. 10. 1946, č. 230, s. 10.

¹⁰ Zo Šarišápu, Čívu a Kestúca si baníci takisto hľadali existenciu v baniach na západe. Koncom 30. rokov sa prakticky každý vrátil.

¹¹ *Národná obroda*, 24. marca 1946; *Haladás*, 26. februára 1946.

la hnutelný a nehnuteľný majetok a články stanovili možnosť založenia úradov a komisií, ktoré mali za úlohu aj praktické realizovanie presídlenia príslušníkov slovenskej národnosti v Maďarsku. Ešte pred podpísaním dohody vznikol v Bratislave *Osídľovací úrad pre Slovensko* (ďalej OÚS), ktorý nariadil súpis Nemcov a Maďarov a do jeho kompetencie patrilo aj realizovanie presťahovania Slovákov z Maďarska. K čo najefektívnejšiemu uskutočneniu výmeny začala na území Maďarska už od 4. marca 1946 v Budapešti na ulici Nádor č. 6 pracovať *Československá presídľovacia komisia* (ďalej ČSPK), ktorú viedol československý poverenec Daniel Okáli. Bola zriadená aj *Maďarsko-československá zmiešaná komisia*, ktorá začala fungovať od 28. mája 1946.

V priebehu kampane činnosti ČSPK napomáhali oblasťné úradovne od Budapešti,¹² Maglódu a Balážskych Ďarmôt cez Ostrihom, Horné Peňany, Miškovec až po Sarvaš a Békešskú Čabu. V krajine sa vytvorilo 16 a neskôr 18 oblastí, ktorých členovia iba počas šiestich týždňov, od 4. marca do 18. apríla 1946, mohli vyvíjať svoju kampaň a mobilizačnú činnosť medzi Slovákami.¹³ Po šesťtýždňovom propagačnom období nasledovalo súpisové obdobie a od 28. júna sa začala príprava na presídlenie.¹⁴ Po vypracovaní podrobných dopravných, súpisových a finančných smerníc, ako uvádzali časopisy *Sloboda* a *Pravda*, od

¹² Do obvodu Budapešť a okolie patrili odbočky: Pestszentimre, Rákospalota, Pestszentlőrinc, Pesterzsébet, Újpest, Kispest, Csillaghegy, Budakeszi, Tárnok, Šóskút, Érd. V týchto pobočkách v rámci týždenných schôdzok r. 1946 sa tiež organizovali besiedky a kurzy slovenčiny.

¹³ *Sloboda*, 10. marca 1946, roč. II, č. 11, s. 2. O činnosti ČSPK v rokoch 1946 pozri KUGLER, József: *Lakosságcsere a délkelet-Alföldön*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, 2000, s. 47 – 79.

¹⁴ BOBÁK, Ján: *Výmena obyvateľstva medzi Česko-Slovenskom a Maďarskom (1947 – 1948)*. Bratislava: Kubko Goral v edícii Porozumenie, 1994, s. 13.

31. júla sa mohlo začať presídľovanie Slovákov.¹⁵ Zmiešaná komisia sa dohodla o preprave presídlených, o zabezpečení železnice, o dostatočnom počte dezinfekčných staníc a „vypracovala podrobné smernice pre prepravu presídľencov“.¹⁶

Úlohou spolupracovníkov ČSPK a pracovníkov oblastných úradovní osídľovacieho úradu bolo poskytnúť čím viac informácií súvisiacich s presídlením. Bolo treba získať tiež čo najväčšiu časť slovenskej minority v Maďarsku.¹⁷ Fakticky sa začal „boj o čísla“. D. Okáli a jeho kolegovia sa usilovali navštíviť všetky slovenské obce v Maďarsku, aby sami zistili, koľko Slovákov vlastne žije v Maďarsku. Komisia mala na starosti zriaďovať napríklad náborové obvody, riešiť majetkové a právne otázky súvisiace s presídlením. Popri úsilí o prebudenie slovenského národného povedomia zohrala dôležitú úlohu aj v poukazovaní na neblahú hospodársku situáciu v Maďarsku, na existenčnú neistotu. Neraz aj prostredníctvom nezodpovedných, ba aj falošných prísľubov a výhod objavujúcich sa na propagačných letákoch (dobré platená práca, lepšie ekonomické, kultúrne a sociálne podmienky) sa snažili získať čo najviac Slovákov.¹⁸ V období náboru na presídlenie sa uskutočnilo 277 ľudových zhromaždení v 133 osadách. Súčasťou kampane boli jazykové kurzy alebo rôzne kultúrne programy. Pozývali aj slo-

¹⁵ *Sloboda*, 3. augusta 1946, roč. II, č. 31, s. 1.

¹⁶ *Pravda*, 22. júla 1946, s. 1.

¹⁷ O Práci ČSPK a jej pomocníkov pozri hlásenie spojenca Zoltána Borossa uverejnené v *Barátság*, roč. XIV, č. 5, s. 15. novembra 2007, Príloha VII – XII.

¹⁸ SÁPOSOVÁ, Zlatica – ŠUTAJ, Štefan (ed.): *Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Univerzum, 2010; SÁPOSOVÁ, Zlatica: *Sťažnosti Slovákov k výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*, s. 191 – 199; KUGLER, J.: *Nehéz honcsere, Dilemmák a második világháború után*. Dostupné na <http://www.napkut.hu/naput07/012.htm>

venských hercov, spevácke zbory, divadelné a tanečné súbory, ako i hudobné telesá.

Masívna agitácia sa uskutočnila v úzkej spolupráci s *Antifašistickým frontom Slovanov v Maďarsku* (ďalej AFMS) a ich obvodnými tajomníkmi, ktorí pravidelne dostávali inštrukcie (obežníky) z budapeštianskeho ústredia v súvislosti s agitáciou a organizovaním rôznych aktivít, príp. distribúciou časopisu *Sloboda*. Vedúci odbočiek pracovali takisto podľa inštrukcií.¹⁹ Jednou z najdôležitejších úloh vedúcich a dôverníkov bolo čím intenzívnejšie a účinnejšie sa zapojiť do presídľovacej akcie na jar r. 1946.²⁰ Hlásenia sa písali podľa určitej schémy. Tajomníkom bolo treba pravidelne posilať harmonogram aktivít, kedy a ktoré obce navštívili a s akým cieľom, ďalej potrebné údaje o obciach, o priebehu jazykových kurzov, či boli schôdze pravidelné, kedy a aké kultúrne podujatia sa uskutočnili a pod.

Podľa historika Sándora Balogha sa v dôsledku agitácie dobrovoľne prihlásilo na presídlenie na Slovensko 92 390 Slovákov. Historik J. Kugler uvádza číslo: 95 724.²¹ Akcia výmeny obyvateľstva v rokoch 1946 – 1948, ktorá bola z maďarskej strany od začiatku narušovaná, trvala do 21. júna 1948. V dôsledku nej približne 30 % (73 273) slovenského obyvateľstva z Maďarska opustilo svoje rodisko. Podľa publikovaných výsledkov sčítania vysťahovalcov historik Štefan Šutaj uvádza 73 273 presídlenecov, historik Kugler 59 774 a Z. Sáposová podľa rôznych

¹⁹ Slovenský národný archív, Bratislava, Antifašistický front Slovákov v Maďarsku, inv. č. 59, šk. 6., inv. č. 72 – 80, šk. 9.

²⁰ *Sloboda*, 25 júla 1946, roč. II, č. 50, s. 1.

²¹ BALOGH, Sándor: *Magyarország külpolitikája 1945 – 1950 között*. Budapest: Kossuth Kiadó, 1988, s. 122; KUGLER, József: Menni vagy maradni? A kitelepülésre jelentkező magyarországi szlovákok területi megoszlása, társadalmi összetétele. In: *Limes*, 1999, 1. sz., s. 81.

rozhodnutí a 16. paragrafu celkovo 71 105 osôb.²² Historik Moj-
mír Benža zistil, že v r. 1945 – 1950 z Maďarska emigrovalo spo-
lu 53 167 Slovákov, najviac r. 1947, a to 30 888.²³

Lokálna charakteristika presídlenia v Komárňansko-ostrihomskej župe

Propagandistická činnosť Československej presídľovacej komi-
sie v značnej miere prispela k rozhodnutiu časti miestneho oby-
vateľstva slovenskej národnosti v Komárňansko-ostrihomskej
župe v rokoch 1946 – 1948, ako i v obciach Šarisáp, Čív, ale aj
Tardoš, Bánhid a Oroslán odísť z Maďarska.

V centre nášho výskumu je predovšetkým prvý polrok
r. 1946, keď sa ešte pred organizovaním transportov presídlilo
8 612 Slovákov do Československa. Mohlo sa to uskutočniť
podľa rozhodnutia č. 8, v ktorom sa stanovila možnosť už od
15. mája 1946 okamžite presídlieť tých Slovákov a Čechov z Ma-
ďarska, ktorí sa prihlásili na presídlenie.²⁴ Ak sledujeme prihlá-
sených a odchádzajúcich v roku 1946, v najväčšom počte sa pri-
hlásili obyvatelia z troch obvodov: Budapešť (1 486), Bánhid
(1 003) a Ostrihom (935), za nimi nasledovali Miškovský (862)
a Sarvašský (846) obvod. V komárňansko-ostrihomskej oblasti
sa v rokoch 1946 – 1948 ukazujú viaceré zaujímavé javy. Podľa

²² Národný archív ČR Praha, f. Úrad predsedníctva vlády, šk. 1 115, In: SÁPOSOVÁ, Z. – ŠUTAJ, Š. (ed.): *Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Univerzum, 2010.

²³ BENŽA, Mojmír: Reemigrácia vo výsledkoch sčítania ľudu v roku 1950. In: *Slováci v zahraničí 24 (Mať volá II)*, 2008, s. 29.

²⁴ *Vestník osídľovacieho úradu*. Čiastka 8 – 9, s. 105.

štatistiky, ktorú skúmala Z. Sáposová v Národnom archíve ČR Praha (ak nejde o omyl alebo preklep), to bol jediný obvod, v ktorom sa presídlilo viac ľudí, ako sa pôvodne zapísalo na zoznam. Historik J. Kugler uvádza celkom odlišný počet. Podľa jeho zoznamu sa z Ostrihomského obvodu prihlásilo na presídlenie nie 1 386, ale 7 863 osôb. Napokon sa presídlilo približne 50% prihlásených.²⁵ V roku 1946 sa do Československa presídlilo z Maďarska spolu 8 612 Slovákov, o rok neskôr 37 679 a v roku 1948 iba 13 463 osôb.²⁶

²⁵ KUGLER, József: Menni vagy maradni? A kitelepülésre jelentkezett magyarországi szlovákok területi megoszlása, társadalmi összetétele. In: *Limes*, 1999, č. 1, s. 81. Údaje J. Kuglera o prihlásených na presídlenie sú označené zelenou, resp. hviezdikou.

²⁶ Národný archív ČR Praha, f. Úrad predsedníctva vlády, šk. 1 115. In: SÁPOSOVÁ, Zlatica – ŠUTAJ, Štefan (ed.): *Povoynové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Univerzum, 2010; SÁPOSOVÁ, Zlatica: *Sťažnosti Slovákov k výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*, s. 194. Z tabuľky sme vynechali mestá Pécs (750), Nové Mesto pod Šiatrom/Sátoraljaiújhely (1 844), Kiskereš (1 617), Felsőpetény (Horné Petany) (1 340) a Balázské Dármoty (783), Salgótarján (981), Forov (Forró) (131), Piliš (1 901), v ktorých počet presídlených bol nižší ako 1 900 osôb.

O číslach označených zelenou pozri KUGLER, József: Menni vagy maradni? A kitelepülésre jelentkezett magyarországi szlovákok területi megoszlása, társadalmi összetétele. In: *Limes*, 1999, č. 1, s. 81.

Prehľad počtu prihlásených a skutočne presídlených Slovákov z Maďarska do ČSR v r. 1946 – 1948²⁷

Poradie počtu presídlených (z 18 obvodov)	Obvod	1946	1947	1948	Prihlásení na presídlenie	Skutočne presídlení
4	Budapešť	1 486	2 142	747	9 350/9 446*	4 375
7	Bánhid	1 003	1 350	1 148	6 502/6 577*	3 521
6	Ostrihom	935	1 605	1 061	1 386/7 863*	3 601
9	Miškovec	862	1 237	463	6 100/6 037*	2 535
5	Sarvaš	846	2 823	564	5 691/5 661*	4 229
1	Békešská Čaba	618	7 340	3 785	17 266/16808*	11 743
3	Níredháza	576	3 417	515	6 065/6 036*	4 508
2	Slovenský Komlós	446	9 940	446	12 956/12 765*	10 832
10	Gyöngyös	297	1 905	203	3 308/3 390*	2 405
8	Aszód	283	912	1435	5 285/5 272*	2 630
Spolu zo všetkých 18 obvodov		8 612	37 679	13 463	95 421/95724*	59 774

²⁷ Tamže.

V dôsledku protipropagandy, zlých správ zo Slovenska a zlepšenia hospodárskych pomerov v Maďarsku počet presídlených v roku 1948 už značne klesol. Ako podal v hlásení obvodný tajomník ostrihomskej oblasti J. Bubán, v Šarišápe a Dágu iba 18 % prihlásených nastúpilo do transportov áut a v Mogyorósbányi zo 16 prihlásených ani jeden sa nechcel presídlieť hovoriac, „že oni sú Maďari a nie Slováci“.²⁸

Jednostranné presídľovanie Slovákov z Maďarska

Nevýhodná politická a hospodárska situácia po druhej svetovej vojne zapríčinili pohyby obyvateľstva v Maďarsku. Maďarská strana v danom období nerobila prekážky tým, ktorí sa rozhodli opustiť domov a presídlieť sa na územie iného štátu. Nestavala prekážky ani tým, ktorí proti existenčnej neistoty začali pracovať na Slovensku. Neskôr v nádeji zastavenia deportácií maďarského obyvateľstva do Čiech koncom r. 1945, a potom kvôli početným sporným rozhodnutiam Dohody, Maďarsko nesúhlasilo so začatím výmeny obyvateľstva.²⁹

Ďalšia vlna deportácií maďarského obyvateľstva do Čiech napokon donútila Maďarskú vládu k prijatiu výmeny obyvateľstva.³⁰

²⁸ Slovenský národný archív, Bratislava, Antifašistický front Slovákov v Maďarsku (ďalej: SNA AFMS), inv. č. 36, šk. 4.

²⁹ POPÉLY, Árpád: *Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom a menné zoznamy Maďarov určených na presídlenie*. s. 5., In: www.saske.sk/cas/public/media/5850/200901_05_popely.pdf,

³⁰ VADKERTY, Katalin: *A deportálások. A szlovákiai magyarok csehországi kényszermunkája 1945 – 1948 között*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 1996, s. 11 – 16; ŠUTAĽ, Štefan: *Nútené presídlenie Maďarov do Čiech*. Prešov : Univerzum, 2005, s. 20 – 29.

Keďže maďarská strana nebola pripravená na obojstrannú výmenu na základe rozhodnutia zmiešanej komisie č. 8, Československo, resp. slovenské úrady už od marca 1946 začali jednostranne presídľovať Slovákov z Maďarska.³¹ S cieľom získať čím viac robotníkov, baníkov do slovenských baní a závodov vedenie ČSPK v apríli r.1946 pozvalo delegáciu robotníkov slovenskej národnosti v Maďarsku do jednotlivých závodov, uhoľných baní (Žilina, Rajec, Nováky, Žarnovica, Levice, Banská Bystrica) na čele s Jánom Sekerkom z Békešskej Čaby, aby sa sami presvedčili o priaznivých podmienkach na pracoviskách.³²

Z dokumentov, z dobových časopisov, ako aj z výpovedí respondentov je známe, že presídlenie baníkov, priemyselných robotníkov či všeobecne príslušníkov chudobnejšej vrstvy sa uskutočnilo už aj skôr, ešte pred prijatím medzištátnej dohody a pred parížskou konferenciou. Poukazuje na to aj informátorka v Šári počas výskumu v teréne: „Odišli navác tí chudobnejší, bohatí ňešli ňikde.“³³

Presídlenie sa riadilo rozhodnutiami Československo-maďarskej zmiešanej komisie, konkrétne rozhodnutím č. 1, prijatým 5. júna 1946 v Budapešti, v ktorom sa uvádza, že „zmiešaná komisia súhlasí s presídlením 142 baníckych rodín, uvedených

³¹ VRABLIC, Emil: Náčrt presídlenia časti Slovákov z Maďarska do Československa v rokoch 1946 – 1948. In: Balážová, Eva – Grácová, Genovéva: *Slováci v Maďarsku*. Zborník materiálov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou 30. 9. – 2. 10. 1992 v Bratislave: Matica slovenská, 1994, s. 280.

³² *Pravda*, 18. apríla 1946, č. 04.08, s. 1.

³³ Pozri LENOVSÝ, Ladislav: Vedomie príslušníkov a kolektívna pamäť Šáranov. In: *Materiálne príspevky ku kultúre a spôsobe života v Dabaši-Šáre* (Ed. A. Kováčová, T. Tušková, A. Uhrinová). Békešská Čaba, 2011, s. 189. Informátorka ŠB narodená v roku 1951, informátorka MB narodená v r. 1953.

v zoznamoch...“³⁴ Rozhodnutie zo slovenskej strany podpísali Dr. Okáli a Dr. Pohánka, z maďarskej strany Dr. Ruttkay a Dr. Geönczeöl.

O usadenie vo svojej pôvodnej vlasti prejavili záujem predovšetkým sociálne slabší jednotlivci.³⁵ Z Komárňansko-ostrihomskej župy to boli najmä baníci, robotníci v kameňolomoch a priemyselní robotníci z okolí Dorogu, ako aj z obcí Čolnok, Dág, Kestúc, Šarišáp, Tokod. Z článku zodpovedného redaktora *Slobody* F. Bartošeka uverejneného v denníku *Národná obroda* z konca roka 1945 pod titulom *Ako pokračuje kolonizácia Handlovej* vysvitne, že z Tatabánye a z Bánhidu sa už koncom roka 1945 prihlásilo na presídlenie sto rodín.³⁶

Z článkov *Času*, *Pravdy*, *Národnej obrody* a *Slobody*, týždenníka *Szabad Esztergom*, ako aj z archívneho materiálu získame pomerne presné informácie o transportoch bezmajetných rodín slovenskej národnosti. *Pravda* už zo začiatku decembra 1945 podáva správu o počte baníkov prichádzajúcich na Slovensko. Pod titulom *Transporty baníkov a horalov prichádzajú. Presídľovanie bez medzištátnej dohody* sa môžeme dozvedieť, že z 371 baníkov 78 prichádzali zo západných štátov (Francúzsko, Nemecko a Belgicko) a ostatní z Maďarska, a to z Tatabánye a z Bánhidu a o týždeň ďalších 20 rodín z Luciny sa usídlilo v Handlovej.³⁷

Ďalšie rozhodnutie č. 8 bolo prijaté 4. júla 1946 v Starom Smokovci a opäť sa týkalo sociálne slabších osôb a inteligencie. V rozhodnutí sa píše: „*V tom prípade, keď nie sú potrebné technické alebo finančne zásadné smernice na presídlenie, mohli sa od dňa 15. mája 1946 presídliť z Maďarska do Československa osoby slovenskej či*

³⁴ VESTNÍK osídľovacieho úradu pre Slovensko, čiastka 8 – 9, 1. októbra 1946. Vyhľadka ministra zahraničných vecí zo dňa 20. augusta 1946, s. 104.

³⁵ Čas, 8. mája 1946, č. 104, s. 4.

³⁶ Národná obroda, 11. 30. 1945, č. 199, s. 2.

³⁷ Pravda, 11. decembra 1945, č. 11, s. 1.

českej národnosti, prihlásené na presídlenie.“³⁸ Takisto išlo vtedy o jednostranné presídlenie, ktoré malo byť prejavom dobrej vôle z maďarskej strany a malo riešiť sociálne a hospodárske otázky a problémy, ktoré nastolili československí predstavitelia. Značnú časť tzv. osmičkárov tvorili baníci, sklári, učitelia, študenti, pastieri, hračkári a stolári. Mnohí z nich boli odsunutí do českých krajín. Ich presídlenie trvalo do konca novembra, keď maďarská vláda v dôsledku deportácie Maďarov do Čiech a na Moravu presídlenie zastavila. Presídlenie približne 150 banických rodín v čase „uholného boja“ znamenalo najväčšiu stratu pre uhoľné bane v Dorogu.

Motivačnými vplyvmi, ktoré presvedčili veľkú časť baníkov o presídlení do Československa, boli hospodárske a sociálne faktory: nesmierna chudoba po vojne, nemajetnosť, nepriaznivý pomer hodnoty meny – devalvácia pengó v Maďarsku, absencia vlastného domu a na druhej strane príslub vyššej životnej úrovne, lepšej sociálnej starostlivosti a zdôrazňovanie priaznivejších životných a pracovných podmienok na Slovensku. Propagandistická metóda ČSPK a AFS, založená predovšetkým na verbálnom presvedčovaní, bola taká pôsobivá, že ľudia uverili argumentom agitátorov, dôverníkov a v nádeji ľahšieho života, lepšej sociálnej situácie rodiny sa aj takí zapísali na zoznam, ktorí boli pôvodne z národnostného hľadiska nestí.

Náborovej kampani ČSPK napomáhali po celom Maďarsku vytvorené oblasti. Z 18 oblastí 5. oblasť fungovala v Ostrihome v hoteli Erzsébet. Oblastná úradovňa AFSM podporovala čin-

³⁸ Vyhláška ministra zahraničných vecí zo dňa 20. augusta 1946 uverejnená vo *Vestníku* osídľovacieho úradu pre Slovensko, čiastka 8 – 9, 1. októbra 1946, s. 105. Magyar Nemzeti Levéltár Komárom Esztergom Megye Levéltára (ďalej MNL KEML), VI – 1, 934/16/1946. rend. sz.

nosť členov ČSPK, ktorí sa tam mohli zdržovať iba do 4. júna. V rámci mobilizačnej kampane aktivisti mali koordinovať priebeh náboru na presídlenie z Maďarska, stretávať sa s ľuďmi, zhromažďovať administratívnu agendu (osobné údaje prihlásených na presídlenie, prihlášky, súpis majetku), organizovať zhromaždenia, rozdávať letáky a slovenské časopisy vychádzajúce v Maďarsku a napokon realizovať presídlenie Slovákov. V baníckych osadách – ale aj inde – usporadúvali kultúrne programy, pozývali slovenských hercov, spevácke zbory, divadelné a tanečné súbory, ako aj hudobné telesá. Povzbudzovali Slovákov na presídlenie aj pomocou filmov a plagátov.

Prvé transporty s baníckymi presídlencami na Slovensko

Dôležitú súčasť agitácií tvorilo uverejňovanie informácií o priebehu presídlenia Slovákov z Maďarska. O rozsiahlej propagande k presídleniu do Československa, o činnosti ČSPK alebo AFS v Maďarsku svedčia uverejnené články v rôznych novinách, pomocou ktorých sa dá zrekonštruovať presídľovacia akcia oslovujúca banícke rodiny Komárňansko-ostrihomskej župy v prvej polovici r. 1946.

Pod vplyvom masívneho náboru sa najskôr z Bánhidského obvodu prihlásili baníci, ktorí mali vyhovieť podmienkam uvedeným Osídľovacím úradom pre Slovensko číslom 10.278-II/1945 zo dňa 18. decembra 1945: *„Nezpracovaný baník nesmie byť starší než 30 rokov, baník z povolania nesmie byť starší než 45 rokov, aspoň jeden člen rodiny musí byť práceschopný, musí byť prehliadnutý úradným lekárom a musí byť slovenskej národnosti.“* Pozornosť sa zamerala aj na presvedčenie baníkov, na umožnenie návštevy baní, aby sa agitátori sami mohli zoznámiť s okolnosťami. V januári r. 1946 zástupcovia baníkov Slovákov v Dorogu

sa stretli so závodnou radou baníkov v Handlovej, kde sa informovali o možnostiach a okolnostiach presídlenia asi 300 baníkov do Handlovej.

Avšak slabá jazyková znalosť mala v novom prostredí často aj negatívnu ozvenu. V jednom liste adresovanom osídľovaciemu úradu sa handlovské riaditeľstvo sťažuje na slabú komunikáciu baníkov v slovenčine. V odpovedi zo 16. januára 1946 predseda OÚS jednoznačne vystupuje ako zástanca Slovákov, kriticky hodnotí netolerantnosť vedenia závodu a argumentuje silnou maďarizáciou v predchádzajúcich obdobiach, nedostatkom škôl a vzdelávania. Súčasne zdôrazňuje, že si treba uvedomiť, že slovenská národnosť „zostala verná svojmu rodu“ a ľudia „túžili po návrate do vlasti“ (...) „My presídlujeme Slovákov podľa duše a nie podľa obratnosti jazyka.“³⁹

Ak sledujeme odchádzajúcich z ostrihomskej oblasti, vypravené transporty s občanmi slovenskej národnosti, správy podávajú informácie z roku 1946. V *Slobode* sa píše, že „v mesiacoch marec až november toho že roku bolo presídlených do Československa vyše 1 600 duší“.⁴⁰ Spomínaní presídlenci patrili do skupiny tých, ktorí nedisponovali nehnuteľným majetkom. Väčšina bola zamestnaná v uhoľných či kamenných baniach, vo vápenných peciach a v lesoch a ich zárobok bol minimálny. Na presídlenie sa prihlásili aj sklenárski robotníci, poľnohospodárski pracovníci, študenti, sklárski učni. Nákladné autá smerujúce na Slovensko boli obyčajne vyzdobené kvetinami a viseli na nich rôzne nápisy, napr. *Slovenskí baníci z Bánhidy sa vracajú domov!, Ideme do ČSR*, alebo v maďarčine *Isten veled Magyarország!* Pri odchode za prítomnosti maďarských a slovenských úradníkov prebiehala kontrola legitimácie a naloženého majetku. V Ko-

³⁹ SNA, AFMS, inv. č. 82, č. 71/1946.

⁴⁰ *Sloboda*, 6. júna 1946, roč. III, č. 21, s. 6.

márne ich čakali zástupcovia presídľovacieho úradu a dav zvedavcov. Presídlenci potom na mieste dostali stravu a ubytovanie alebo prestúpili na vlak a pokračovali v ceste do určenej obce.

Národná obroda z 10. februára 1946, ako aj denník Demokratickej strany *Čas* už uvádza mená tých obcí Komárňanskej župy, z ktorých sa vysídlili baníci a priemyselní robotníci so svojimi rodinami do Handlovej. Išlo v tomto období o 82 rodín, 296 osôb z obcí Dorog, Tardoš, Dág, Šarišáp, Kestúc, Čív, Perbál a Tatabánya. Tieto transporty privítal sám prednosta Osídľovacieho úradu pre Slovensko Dr. E. Böhm.⁴¹ Koncom marca sa do Handlovej presťahovali ďalšie banícke rodiny.

Presídlenie pokračovalo v plnom prúde aj v marci. Tajomník ostrihomskej oblasti Michal Bedecs 17. marca 1946 odovzdal program delegácie a požiadal miestnu políciu v Ostrihome o zachovanie verejnej morálky a bezpečnosti v obciach Kestúc, Šarišáp, Čív a Dág, kde mali byť dve valné zhromaždenia a kultúrne programy. Na podujatie bol pozvaný 25-členný divadelný súbor a jeden spevokol. Koncom marca komisia opäť podala žiadosť na organizovanie veľkého zhromaždenia v sklárni Tokodu, na ktorom sa zúčastnil aj pracovník pre medzinárodnú spoluprácu László Mészáros. Zhromaždenie sa vtedy uskutočnilo bez problémov.⁴² Menšiu neprijemnosť hlásili iba zo Šarišápu, kde 30. marca tajomník miestnej organizácie komunistickej strany Ondrej Kňazovič na zasadaní okrem iného falošnými

⁴¹ *Národná obroda*, 12. februára 1946, č. 36, s. 3; *Čas*, 13. februára 1946, č. 37, s. 2;

⁴² Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megye Levéltára (Esztergom megyei város polgármesterének iratai, 934-5/1946. s.195. Pozri tiež: L. BALOGH, Béni: Nemzetiségi kérdés Komárom-Esztergom vármegyében 1945 – 1949 között. In: *Évkönyv 2010, Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat levéltára évkönyve*, 245.

faktami (napr. že pri zabíjačke treba odovzdať štátu polovicu svine) usiloval sa odhovoriť ľudí od hlásenia sa na presídlenie.⁴³ Iný archívny dokument zas uvádza, že v Šarišápe policajný komisár Michal Veľmovský napríklad vyhlásil, že tých Slovákov, ktorí sa nechcú vysťahovať, Rusi jednoducho naložia na nákladné auto a odvezú ich do Ruska.⁴⁴ Z uhoľnej oblasti Tatabánya a Dorog 20. až 25. marca prešlo hranice pri Komárne ďalších 250 baníckych rodín (Dorog, Bajot, Epol, Tokod, Dág, Šarišáp, Kestúc, Mođoroš/ Mogyorósbánya).⁴⁵ 30. marca z Dorogu, Šarišápu, Kestúca a Čívu odišlo 87 rodín (307 osôb) do Handlovej.⁴⁶ Noviny *Pravda* z 28. až 30. marca podávajú tieto čísla baníckych rodín: zo Šarišápu 75, z Kestúca 35 a Čívu 87, spolu 197 osôb sa presídlilo do ČSR.⁴⁷

Dňa 31. marca 1946 v rámci propagačnej akcie pochodili členovia komisie popri iných obciach aj Kestúc, Čív a Šarišáp, kde ich už čakala hudba. Pravdepodobne náborová reč Dr. J. Ambruša odprezentovaná v miestnosti Hangyaszövetkezet (hospodárske a peňažné združenie)⁴⁸ mala najväčší efekt. Totiž jeho meno si veľmi dobre zapamätali aj vyše 80-roční informátori alebo kronikár Šarišápu, ktorý zaznamenal, že Ambruš bol oblečený vo vojenskej uniforme „a so slovami nacionalistického nadšenia ako napr. *Mat' volá! zapríčinil rozpad komunity v dedine*“. Aj pri tomto zhromaždení rečníci ako dôvody vrátiť sa domov spomínali väčšiu slobodu na Slovensku, vyššie mzdy a zdôrazňovali aj iné výhody žiť a pracovať na Slovensku. Podľa miestneho informátora sa približne 970 ľudí dostalo na listiny vysíd-

⁴³ MNL KEML, VI. 1, 934-5/1946. ikt. sz.

⁴⁴ MNL KEML Esztergom járás főjegyzőjének iratai, 7/1946, eln.

⁴⁵ *Pravda*, 20. marca 1946, s. 1.

⁴⁶ *Pravda*, 1. apríla 1946. č. 04.01.s. 1.

⁴⁷ *Pravda*, 28. marca 1946, s. 1; 29. marca 1946, s. 2; 30. marca 1946, s. 2.

⁴⁸ *Sloboda*, 10. apríla 1946, roč. II, č. 22, s. 4.

lených (1/3 obyvateľov dediny). Ďalšie riadky kronikára výstižne charakterizujú atmosféru v Šarišápe, ktorá nastala po odznení masívnej agitácie za presídlenie na Slovensko počas kampane. Nie každý z jednotlivých obcí sympatizoval s presídlením Slovákov do Československa. V kronike Šarišápu sa píše: „*Po pár bezsensných nociach hlavný tajomník Baníckej odborovej organizácie Ján Zgyerka na zhromaždení, prebiehajúcim tiež v Robotníckom dome, priviedol rodiny k zamysleniu sa.*“ Po tomto zhromaždení si rodiny ešte raz prehodnotili podmienky a napokon približne sto rodín ustúpilo od presídlenia.⁴⁹

Prvý organizovaný transport z Maďarska – pod týmto titulkom uverejnila *Národná obroda* 13. júna 1946 správu o presťahovaní baníckych rodín opäť z Kestúca a Šarišáp ešte pred dokončením súpisovej a prihlasovacej akcie. Tieto obce obývali čiastočne roľníci a čiastočne robotníci.⁵⁰ V prvom turnuse tzv. urýchleného odsunu prihlásených 11. júna 1946 sa presídlilo 141 baníckych rodín,⁵¹ ktoré slovenská vláda usadila v pôvodne Nemcami opustenom baníckom meste Handlová a v jej okolí. Rodiny si mohli zobrať celý hnutelný majetok, ktorý bol však veľmi skromný. Urýchlený odsun prihlásených potom pokračoval 12. a 13. júna. O tejto chvíli novinár píše: „... *prišli do obidvoch dedín kolóny našich nákladných áut, do ktorých si prisťahovalci mohli naložiť svoj majetok*“.⁵² Z hlásenia ministerského poradcu Dr. Františka Riedla sa dozvedáme, že presídlenie sa uskutočnilo v pokoji.⁵³ Podľa hlásenia okresného notára Ostrihomského obvodu zo 17. júna 1946 do Československa sa presťahovalo spolu 519

⁴⁹ Kronikár, zapisovateľ histórie dediny Pavel Zgyerka, v 60. až 80. rokoch bol hlavným organizátorom kultúrneho života v Šarišápe.

⁵⁰ *Národná obroda*, 13. júna 1946, č. 135, s. 1 – 2.

⁵¹ *Národná obroda*, 6. júna 1946, č. 130, s. 1; *Pravda*, 7. júna 1946, č. 6 – 7, s. 2.

⁵² *Národná obroda*, 13. júna 1946, č. 135, s. 1.

⁵³ MNL KEML, 618/1946. sz. irat.

osôb: z Kestúca 170 osôb, z ktorých 12 nefigurovalo na zozname. Ďalší piati sa zapísali z Ostrihoma, 14 z Dágu, 4 z Dorogu a 140 ľudí zo Šarišápu.⁵⁴

Rovnako o tejto akcii bola uverejnená správa v *Slobode*. Novinár výstižne opísal cestu baníckych rodín do Handlovej 12. júna 1946, keď „predlhá kolóna ťažkých nákladných áut“ sa pohla z Kestúca a zo Šarišápu do Handlovej, kde po vysídlení nemeckých baníkov (bolo ich prevažne 65 %) bolo súrne čím skorej zamestnať pracovníkov z Maďarska.⁵⁵ Do Handlovej sa rodiny dostali na druhý deň neskoro večer, kde ich, ako spomínala jedna Slovenka v Šarišápe,⁵⁶ sľúbená hudba už nečakala, uvítali ich iba zástupcovia osídľovacieho úradu a baní. Rodiny sa potom nastahovali do 115 prestavaných domov a 30 ešte nedostavných.⁵⁷ Boli to predovšetkým banícke kolónie postavené na začiatku 19. storočia.

Nie každý presídlenec zostal v Handlovej, keďže mnohým sa nesplnili nádeje súvisiace s pracoviskom alebo životnými podmienkami. Rodiny bývali v baníckych kolóniách v malých bytoch alebo v činžiakoch bez záhrady. Mnohým chýbali aj role a najmä vinice. Navyše uhoľná baňa v Handlovej bola veľmi nebezpečná, časté boli aj nešťastia.

⁵⁴ MNL KEML, Az esztergomi járás főjegyzőjének iratai, 618/1946 sz. iratok. Dr. Riedl Ferenc miniszteri tanácsos levele Esztergom jegyzőjének címezve. Hasonló adatot közöl L. Balogh Béni: A csehszlovák – magyar lakosságcsere Komárom – Esztergom vármegyében. W: 1948. *Vonatok északnak és délnek*. (Ed. Szederjesi Cecília) Sorozatszerkesztő: Tyekvicska Árpád. Salgótarján: Nógrád Megyei Levéltár, 2010, s. 139 – 157.

⁵⁵ *Sloboda*, 12. júna 1946, roč. II, č. 40, s. 3.

⁵⁶ Informátorka zo Šarišápu Kovács Ferencné, rod. Alžbeta Urbaničová (1926 – 2012).

⁵⁷ *Sloboda*, 19. júna 1946, roč. II, č. 42, s. 3.

Rôzne dokumenty a štúdie, v ktorých figuruje i obec Šarišáp, alebo záznam farára na fare podávajú odlišné čísla presídlených, a to od 500 až po 800 osôb. Najnovšie výskumy a rozpočtenia respondentov uvádzajú 207 presídlených Šarišápanov. Ak môžem byť osobná, do jedného z nákladných áut smerujúcich do Komárna a odtiaľ do Handlovej si naložili svoj skromný „majetok“ aj moji rodičia, 20- a 28-ročný mladý pár zo Šarišápu. V tom čase rodiny bez majetku žili veľmi biedne, kupovať sa mohlo iba na lístky a miliardy bankoviek pengő vtedy nemali takmer žiadnu kúpnu hodnotu. Matka spomínala, že „iba jedni pančuchy sa dali kúpiť za milióny pengő“. Na stránkach *Slobody* sa permanentne objavovali články o zlých sociálnych pomeroch v Maďarsku, o nízkych platoch, o biede viacpočetných rodín, aby aj takýmto spôsobom prinútili ľudí k presídleniu.

V jeseni r. 1946 pokračovalo presídlenie dobrovoľne prihlásených Slovákov do Československa. V novinách *Szabad Esztergom* z 12. septembra 1946 sa môžeme dočítať o presídlení robotníkov z Ostrihomskej a Bánhidskej oblasti.⁵⁸ O týždeň neskôr (18. septembra 1946) z piatej a šiestej oblasti sa vysťahovalo 522 ľudí.⁵⁹ Napokon tieto rodiny boli umiestnené v Handlovej, niektoré v Čechách vo Falknove a časť sklárov zamestnali v Slovenských sklárskych podnikoch alebo v Čechách v Jablonci nad Nisou a Řetenici.⁶⁰ „*Títo nemajú nijakého nehnuteľného*

⁵⁸ *Szabad Esztergom*, 22. septembra 1946, roč. II, č. 36. Vtedy išlo o 137 osôb, ktoré tridsaťtri áut v poriadku** previezlo cez hranice.

⁵⁹ *Sloboda*, 11. septembra 1946, roč. II, č. 60, s. 1.; 22. septembra 1946, roč. II, č. 63, s. 1. Vysťahovalo sa 137 rodín z Bánhidy, Felsőgally, Oroslánu, Tatabánye a sklári z Tokodu.

⁶⁰ Podľa zoznamu z Čívu sa vtedy presídlil Ján Hudec (Horthy M. u. 8) a zo Šarišápu Martin Bulfán so svojou päťčlennou rodinou. In: *Sloboda*, 8. septembra 1946, roč. II, č. 59, s. 2.

majetku, a preto rozhodnutie zmiešanej komisie číslo 8 dáva nám možnosť, aby sme ich zaradili do rýchleho odsunu,“ informoval jedného novinára pracovník OÚS Dr. Jozef Ambruš. Zo správy vysvitá, že 18. septembra zo 14 presídencov boli dvaja z Čívu, dvaja z Kestúca, siedmi z Ostrihomu a traja zo Szentléleku (Pilišszentlélek).⁶¹ Zo Šarišápu sa rozhodli zanechať rodnú obec štyria. 24. septembra presídlili 555 baníkov a sklenárov. O pár dní neskôr odišiel transport s 82 učiteľmi a profesormi a potom aj so 700 študentmi z celého Maďarska.⁶² 3. decembra 1946 v rámci urýchleného transportu zanechalo svoje bydlisko ďalších 485 osôb. Vtedy z Čívu už len piati, z Kestúca takisto piati a zo Šarišápu iba jedna rodina (Štefan Žámbok a jeho manželka Mária Gulová).

Najväčším problémom bolo, že tempo presídlenia bolo nevypočítateľné a pomalé, čo však niektorých prinútilo ilegálne prejsť cez hranice a dostať sa na Slovensko. Túto situáciu spravodajca *Slobody* komentoval takto: „Či ide o šarišápskeho mládenca, robotníka z Kestölca, o dievčatá z Pilišsántova, o remeselníka z Pomázu, rovnako poznajú cestu, ktorá vedie na Slovensko.“⁶³

Odchod rodín a jednotlivcov

Podľa výpočtu archívára a historika L. Balogha Béniho v obciach Komárňanskej župy sa zapísalo na listinu vyše 4 000 ľudí: v Kestúci 1 091 a v Číve 927 občanov. Na listine však figurovali aj ľudia maďarskej národnosti, ba našli sa na nej aj zosnulí. Na-

⁶¹ MNL KEML, VI.-1., 934-20/1946. ikt. sz.

⁶² Zo Šarišápu Martin Bulfán, Karola Magda Szijjová, Terézia Magda Bulfánová, Alžbeta Bulfánová. In: *Sloboda*, 15. septembra 1946, roč. II, č. 61, s. 1.

⁶³ *Sloboda*, 6. júna 1947, roč. III, č. 21. s. 6.

príklad v Šarišápe, kde v roku 1941 podľa sčítania ľudu sa iba 35 osôb hlásilo za Slovákov, v roku 1946 to už bolo 1 025.⁶⁴

Z hlásení a presného harmonogramu obvodných tajomníkov a vedúceho ostrihomskej odbočky AFSM môžeme sledovať priebeh kampane a organizovania kultúrnych podujatí, ba dajú sa sledovať aj menšie konflikty. O intenzite kampane svedčí aj hlásenie obvodného tajomníka F. Markuša z 18. marca 1946, podľa ktorého v Dágu a Šarišápe sa takmer celá dedina (95 %) prihlásila na presídlenie a v Santove bol pomer ešte vyšší.

Výsledky náboru prvých týždňov (od 7. marca 1946 do 14. apríla 1946)⁶⁵ boli veľmi pozitívne, ale neskôr sa začala proti-propaganda, a to nielen z maďarskej strany. Obidve krajiny totiž rozširovali lživú propagandu. Aj medzi Slovákami sa našli takí, ktorí začali odhovárať Slovákov uvažujúcich o presídlení. Slováci v Maďarsku sa rozštiepili na dva tábory, na tých, ktorí sa rozhodli vysťahovať, a na tých, ktorí chceli zostať v Maďarsku. Z týždenného hlásenia F. Markuša⁶⁶ z 19. júna 1946 je evidentné, že napr. Šarišápania „*nehcú kurz jazyka slovenského. Odôvodňujú s tým, že už celá mládež je odsťahovaná na Slovensko a oni starí už vraj toto nepotrebujú*“. Navyše v tom ob-

⁶⁴ Podrobnejšie pozri BALOGH, Béni: Csehszlovák–magyar lakosságcsere: ki- és betelepítések Komárom–Esztergom vármegye a II. világháború után. s. 173. In: *Komárom–Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára, Évkönyv 1993 – 1994* (Szerk.: Csombor Erzsébet), DÁVID, Zoltán: A magyarországi szlovákok száma 1900 – 1960 között. In: *Medvetánc*, 1988/4 – 1989/č. 1, s. 94 /tabuľka/), DÁVID, Zoltán: Esztergom megye rövid népeśégtörténete. In: *Regio, Kisebbségi Szemle*, 1993/4, s. 87 – 98.

⁶⁵ MNL KEML, BM 153.191/1946. III.8. Nagy Imre miniszter levele Komárom Esztergom vármegye alispánjának.

⁶⁶ F. Markuš, ako aj ostatní tajomníci pravidelne podávali hlásenia do ústredia AFSM a neskôr ZSM v Budapešti a tu vybavovali všetky potrebné veci súvisiace s vysťahovaním a ich prácou. Tu sa robili vyúčtovania časopisu *Sloboda*.

dobí bola žatva v plnom prúde, čo tiež hatilo rozhodnutie ľudí presídlieť sa.

Z Kestúca sa napokon v rámci výmeny presídlilo do Československa 368 ľudí, takmer každý piaty z dediny, vo väčšine baníci (50) a robotníci (29).⁶⁷ Z osemnástich žien niektoré mali mužov ešte v ruskom zajatí alebo boli vdovami. Presťahoval sa aj farár, vychovávateľka, fotograf, policajt a iní. Väčšia časť rodín sa dostala blízko k hraniciam do Búča, ale veľa baníkov začalo pracovať v handlovských baniach alebo v Novákoch.⁶⁸ Niektorí z baníckych rodín sa po pár rokoch z Handlovej presťahovali do Búča, kde žila časť Kestúčanov a kde mohli obrábať vlastnú pôdu a mať aj vinice.⁶⁹

Ako prvý sa zo Šarišápu vysídlil aj rímskokatolícky farár Alfred Rabenseifer (1890 –1960) do obce Čúz, ktorý bol v rokoch 1932 – 1946 farárom v Šarišápe.⁷⁰ Do šarišápskej *Historie*

⁶⁷ ORTUTAY, András: Szlovák lakosságcsere Kesztyölcön. In: *Limes*, 1992, č. 1, s. 20 – 26.

⁶⁸ Pozri podrobnejšie Zoltán Bárkányi v týždenníku Slovákov v Maďarsku. *Ludové noviny*, roč. 51, č. 4 – 5 a 6, 25. januára 2007, 1. a 8. februára 2007 pod titulom *Stalo sa pred šesťdesiatimi rokmi...*, „*Seba bez Slovenska si neviem predstaviť*“, *Výmena obyvateľstva v Kestúci v rokoch 1946 – 48*.

⁶⁹ Pozri podrobnejšie Zoltán Bárkányi v týždenníku Slovákov v Maďarsku. *Ludové noviny*, roč. 51, č. 4 – 5 a 6, 25. januára 2007, 1. a 8. februára 2007 pod titulom *Stalo sa pred šesťdesiatimi rokmi...*, „*Seba bez Slovenska si neviem predstaviť*“, *Výmena obyvateľstva v Kestúci v rokoch 1946 – 48*. Presídlenci z Kestúca žijú ešte v Marcelovej (takmer 18 rodín), vo Svodíne, v Obide, v obci Bátorove Kosihy, v Dunajskej Strede, v Nitre a inde na južnom Slovensku.

⁷⁰ Rabenseifer po I. sv. vojne slúžil ako farár aj v Budapešti, kde odbavoval bohoslužby v Kostole sv. Jozefa v VIII. obvode na Námestí M. Horvátha. Bol predsedom Budapeštianskeho katolíckeho robotníckeho kruhu a Katolíckeho robotníckeho ženského spolku. Oboznamoval ľudí s históriou Slovenska, slovenského národa, zadovážil slovenské časopisy, noviny, kalendár sv. Vojtecha. V roku 1946 založil filiálku sv. Adalberta.

domus zaznamenal, že mnohí, predovšetkým baníci sa presídlili na Slovensko, kde po vojne boli lepšie životné podmienky než v Maďarsku. Podľa jeho záznamu približne 800 osôb sa vysídlilo, čo je však o polovicu viac, ako sa skutočne vysťahovalo.⁷¹

84-ročná respondentka zo Šarišápu Drága Bálintné, rod. Anna Földešiová, v čase presídlenia jej rodiny do Handlovej (28. marca 1946) nemala ešte 13 rokov. V Handlovej sa potom vydala za pekára, neskôr baníka z Bánhidy, ktorého rodina sa vysťahovala o pol roka skôr (17. októbra 1945). V Handlovej Földešiovci dostali pekný poschodový dom so záhradou po Nemcoch. Jej rodičia sa po možnosti návratu v roku 1958 vrátili domov. Prvoradá príčina ich rozhodnutia bola morálna: nechceli, aby byt patriaci pôvodne inej rodine bol prepísaný na ich meno. O rok neskôr sa po rodičoch presťahovala aj rodina Drágovcov, hoci s bolestným srdcom, lebo so živobytím na Slovensku boli spokojní. Spomenula napr., že v domácnosti mali také cenné veci (krištál, práčku), že po presťahovaní sa a vyplatení dane za prevezený majetok sa ich opýtali: „Čo ste doviezli zlato, že také dane ste museli platiť?“⁷² Podobne sa vyjadrili aj moji rodičia, ktorí v Komárne, kde žili najdlhšie a boli spokojní so svojimi životnými podmienkami. Žili si pokojným malomestským životom a vďaka práci môjho otca mali dobré kontakty nielen

⁷¹ Protocollum Parochiale Sári-Sapiensis Ann 1787. Pred presídlením jazykom bohoslužieb, liturgie a pohrebov bola slovenčina. Následkom presídlenia sa veľkého počtu Šarišápanov a iných okolností sa jazyk liturgie postupne zmenil na maďarčinu, na pohrebe sa hovorilo iba po maďarsky a len každý druhý týždeň v nedeľu sa piesne na omši spievali po slovensky. Smútočné omše podľa prosby príbuzných odzneli po maďarsky alebo po slovensky.

⁷² Pani Bálintová, rod. Anna Földesová (narodená v r. 1933), dodala, že v Handlovej približne 2 týždne dostávali obed a jej otec po dvoch týždňoch už dostal plat za prácu v bani. Tam presídlená mládež a ženy z Čívu a Šápu chodili robiť do lesa.

s pôvodnými Slovákmi, ale aj so Šarišápanmi, ktorí sa takisto dostali do Komárna, ale aj s maďarskými obyvateľmi z okolia. Po štrnástich rokoch na podnet starých rodičov sa napokon aj oni rozhodli vrátiť do rodiska.

Záver

V súčasnosti je nezanedbateľnou skutočnosťou, že medzi presídlenými na Slovensko, na Slovensku narodenými a medzi Slovákmi v Maďarsku dodnes pretrvávajú pevné kontakty, pevné príbuzenské vzťahy, ba aj družobné (kultúrne a ekonomické) kontakty (Šarišáp – Handlová, Tardoš – Tvrdošovce, Kestúc – Búč, Marcelová, Čív – Tvrdošovce, Dabaš-Šára – Kalinkovo), čo sa potvrdilo počas výskumov v teréne organizovaných Výskumným ústavom Slovákov v Maďarsku v obciach obývaných Slovákmi.

Udalosti pred 70 rokmi podstatne ovplyvnili osud oboch menšín. Je však známe z rôznych štúdií, ako aj z terénnych výskumov, že po výmene obyvateľstva sa prerušila uzavretosť slovenských komunít v Maďarsku, počet Slovákov nielen klesol, ale sa v značnej miere oslabil aj ich identita. Navyše výmena obyvateľstva rozriedila kultúru a jazyk obidvoch národov, posilnila asimiláciu a netreba zabudnúť ani na emocionálne následky: na obidvoch stranách ľudia i trpeli kvôli presídleniu: strata blízkej rodiny, jazykovo cudzie prostredie, iné zvyky, podmienky a atitúdy.

Napriek všetkému si ešte mnohí Slováci v Maďarsku zachovali jazyk alebo zvyky predkov, sú aktívnymi členmi miestnych slovenských samospráv, speváckych a tanečných zborov. Na Slovensku alebo v Českej republike žijúci pôvodom Slováci z Maďarska zas prejavujú záujem o bývalé rodisko, o rodinu v Maďarsku, čo sa potvrdilo aj počas terénnych výskumov.

**The regional issue of displacement of people
to Czechoslovakia
Cause and course of resettlement of the Slovaks
from the Komarno-Ostrihom County**

One of the significant events after the Second World War, which affected the lives of a lot of people in Central Europe, was the signing of the interstate treaty in Budapest on 27 February 1946 on the exchange of population between Czechoslovakia and Hungary in 1946–1948. The aim of my documents is to elucidate the process of resettlement in the contemporary Komarano-Ostrihom district and to introduce the propaganda methods used by the Czechoslovak Resettlement Commission, which contributed to a large extent to the decision making of a local population of the Slovak nationalities in Sárísáp, Kestölc, Pilisszentlélek, Tardos, Bánhida and Oroszlány.

The document focuses predominantly on the first half of the year 1946, before the period of organized transports, when 8,612 Slovaks moved to Czechoslovakia.

Another objective of my document was to process, found in old magazines, the numerous interviews made with the first miners, who, in the exchange of population process, came to Slovakia with the first transports. They came mainly from mining communities and in the interviews they explain their motivating factors for resettlement which eventually influenced the larger part of miners to resettle in Czechoslovakia in the following years.

Autori

Marianna Bagyinszki, PhD. – skončila odbory knihovníctvo-história-národopis na Segedínskej univerzite. Od r. 2003 je zamestnaná (prv v Békešskej Čabe a dnes v Budapešti) ako stredoškolská učiteľka histórie, etiky, ľudového umenia, popri tom pracuje aj ako knihovníčka-učiteľka.

V r. 2015 získala doktorát z histórie na Univerzite ELTE.

Tematikou jej výskumu sú: formy objavenia sa maďarských elementov, krojov od reformného obdobia do súčasnosti, výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom v rokoch 1946 – 1948 – mikrohistorické výskumy v osadách Medgyesegyháza a Gúta. Na tieto témy má uverejnené početné príspevky a publikácie.

Je autorkou monografie: *Emlékezésül... Gútai magyarok Medgyesegyházán*. Medgyesegyháza: Art Copy Studio Kft. 2018.

Mgr. Lucia Heldáková – pôsobí ako interná doktorandka na Spoločenskovednom ústave Centra spoločenských a psychologických vied Slovenskej akadémie vied v Košiciach a zároveň je asistentkou na Katedre aplikovanej etiky Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. Vo svojej dizertačnej práci sa zaoberá informačnými médiami a propagandou vo výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom po druhej svetovej vojne. Zaujíma sa o kultúrne dejiny po druhej svetovej vojne, menšinovú problematiku a etiku médií. Ako člen riešiteľského kolektívu participuje na projekte APVV č. 0035

Dôležitejšie práce:

Výskum základných tendencií vývoja etnických vzťahov. In: *Aktuálne otázky výskumu národnostnej politiky a národnostných vzťahov na Slovensku v 20. a 21. storočí*: zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Editori: Štefan Šutaj, Nikola Regináčová, Lucia Heldáková; recenzenti: Miroslav Kmeť, Soňa Gabzdilová. Košice: Centre of Social and Psychological Sciences SAS, Institute of Social Sciences, 2017, s. 219 – 223. (Aktuálne otázky výskumu národnostnej politiky a národnostných vzťahov v 20. a 21. storočí: medzinárodná vedecká konferencia. APVV-15-0745: Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku (komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020) – (TESS2)). Typ: BEF

Current Issues of Research on Nationality Policy and Nationality Relations in Slovakia in the 20th and the 21st Centuries. Editori: Štefan Šutaj, Lucia Heldáková, Nikola Regináčová; recenzenti: Soňa Gabzdilová, Miroslav Kmeť. Košice: Centre of Social and Psychological Sciences SAS, Institute of Social Sciences, 2017. 199 p. vyšlo aj v slovenčine: *Aktuálne otázky výskumu národnostnej politiky a národnostných vzťahov na Slovensku v 20. a 21. storočí*. (Aktuálne otázky výskumu národnostnej politiky a národnostných vzťahov v 20. a 21. storočí: medzinárodná vedecká konferencia. APVV-15-0745: Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku (komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020) – (TESS2)). Typ: FAI

Mgr. Barbara Kacerová – od roku 2016 je internou doktorandkou na Katedre histórie Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. Venuje sa národnostnej problematike v druhej polovici 20. storočia. Témou dizertačnej práce je Činnosť Československo-maďarskej zmiešanej komisie pre výmenu obyvateľstva (1946 – 1949).

Dôležitejšie práce:

Šutaj, Štefan – Kacerová, Barbara. Poznámky k problematike vojno-

vých zajatcov v súvislosti s výmenou obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom. In: Pekár, Martin – Simon, Attila – Tokárová, Zuzana (Eds.). *Cena víťazstva. Odvlečenie obyvateľov z územia Československa, Maďarska a Poľska do Sovietskeho zväzu v rokoch 1944 – 1945*. Šamorín – Košice: Fórum inštitút pre výskum menšín – Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2017, s. 79 – 96.

Kacerová, Barbara. Presídľovanie „vojnových previnilcov“ v rámci výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom. In: Karpíšek, Jaromír – Sturz, Zbyněk Bláhová, Marie a kol. *České, slovenské a československé dejiny 20. stoločí XII*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2018, s. 313 – 326.

Kacerová, Barbara. Presídľovanie československých rodín v rámci výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom. In: Katriňák, Lukáš. *Prehodnotené dejiny. Historická pamäť – jej miesto a význam pre spoločnosť. Stretnutie mladých historikov VII*. [online]. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2018, s. 38 – 47. Dostupné na internete: <https://unibook.upjs.sk/img/cms/2018/ff/prehodnotene-dejiny-web.pdf>

doc. PaedDr. Miroslav Kmeť, PhD. – pracovník Katedry histórie na Filozofickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Zaoberá sa predovšetkým dejinami 19. a 20. storočia so zameraním na slovenské komunity v tzv. blízkom zahraničí, na Dolnej zemi, ako aj didaktikou dejepisu.

Dôležitejšie práce:

História a dejepis. Vybrané kapitoly z didaktiky dejepisu (Banská Bystrica 2017).

Krátke dejiny dolnozemskej Slovákov 1 (Nadlak 2012),

Historiografia dolnozemskej Slovákov v 19. storočí (Békéscsaba 2010).

Dr. Anna Kováčsová PhD. – kulturológ, slavistka, absolventka Univerzity Eötvösa Loránda v Budapešti, doktorka literárnych vied. V rokoch 2010 – 2016 zastávala funkciu riaditeľky Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku.

Vo svojom výskume sa orientuje na historickú pamäť, sociálne dejiny a na kultúrne dejiny každodennosti v 19. a 20. storočí. Predmetom jej vedeckovýskumného záujmu je predovšetkým problematika národnostného a spoločenského života slovenskej minority v hlavnom meste Uhorska a v jeho okolí. Sústreďuje sa na historický a kultúrohistorický výskum so zohľadnením historických, cirkevných, inštitucionálnych a kultúrnych aspektov Slovákov v Uhorsku / Maďarsku. Mapuje život a činnosť významných reprezentantov slovenskej minority v Budapešti, resp. na Dolnej zemi v kontexte vzťahov so Slovenskom, Budapešťou a Dolnou zemou. Analyzuje činnosť, funkcie a úlohy rôznych asociácií, organizácií a inštitúcií založených a pôsobiacich v Uhorsku. Výsledky výskumu publikuje vo vedeckých zborníkoch, v odborných a populárno-vedeckých časopisoch.

Dôležitejšie práce:

Po stopách slovenskej minulosti Budapešti (VÚSM, Budapešť – Békešská Čaba, 2014).

Ludovít Izák. Emblematická postava slovenskej spoločnosti. (VÚSM, Budapešť – Békešská Čaba, 2012).

Utrpenie Jóna – peripetie jedného evanjelického zboru. Pamätnica peštianskeho slovenského evanjelického zboru/Jón megpróbáltatásai – egy evangélikus gyülekezet sorsfordulói. A pesti szlovák ev. gyülekezet emlékkönyve (V spoluautorstve s Lászlóm Matúsom, Budapešti Szlovákajkú Evangélikus Egyházközség, Slovenský evanjelický zbor v Budapešti, Budapest, 2012).

Život a kultúra Slovákov v Budapešti v období dualizmu (1867 – 1918) / A szlovákok élete és kultúrája Budapesten a dualizmus korában (Piliscsaba, Esztergom, 2006).

Slovenské životné dráhy v Budapešti v období dualizmu. Ján N. Bobula a Milan Hodža (V spoluautorstve O. Szabóovou, 2003).

Anton Paulik – absolvent odboru histórie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Dlhoročný pracovník verejnej správy, expert pre národnostné záležitosti, parlamentný hovorca slovenskej národnosti. Tematikou jeho výskumov je predovšetkým národnostná politika európskych krajín, vývin národnostného školstva, ako aj výmena obyvateľstva v rokoch 1946 – 48.

Mgr. Soňa Polónyová, PhD. – absolventka študijného odboru učiteľstvo histórie a filozofie na Fakulte humanitných vied (dnes Filozofická fakulta) Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, na ktorej pôsobila v rokoch 2013 – 2016 ako interná doktorandka na katedre histórie v odbore slovenské dejiny. Vo svojej výskumnej činnosti sa venuje dejinám a kultúrnohistorickým fenoménom slovenských komunít v Maďarsku v druhej polovici 20. storočia.

Je autorkou monografie *Z kultúrnych dejín Slovákov v Maďarsku (1945 – 1990)* a niekoľkých vedeckých štúdií a článkov odborného a popularizačného charakteru.

Dr. habil. Árpád Popély, PhD. – historik, docent katedry histórie Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyeho v Komárne a vedecký pracovník Fórum inštitútu pre výskum menšín v Šamoríne. Zaoberá sa hlavne dejinami Slovenska a maďarskej menšiny na Slovensku po druhej svetovej vojne.

Dôležitejšie práce:

A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1992. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006.

1968 és a csehszlovákiai magyarság, Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2008.

Fél évszázad kisebbségben. Fejezetek a szlovákiai magyarság 1945 utáni történetéből. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2014.

Mgr. Kristína Estera Szudová – historička, doktorandka ELTE BTK v Budapešti, pracovníčka VÚSM. Zaoberá sa dejinami dolnozemských Slovákov v Maďarsku hlavne v medzivojnovom období.

Dôležitejšie štúdie:

A magyarországi szlovákok helyzete az I. világháború utáni időszakban (Budapest, 2017).

A nemzetiségi törvények hatása a dél-alföldi szlovákság mindennapjaira a két világháború közötti Magyarországon (Komárno, 2017).

Činnosť dolnozemských slovenských evanjelikov v československej emigrácii v medzivojnovom období (Nadlak, 2017).

Dôležité udalosti v živote békeščabianskych Slovákov v medzivojnovom období v zrkadle dobových novinových článkov. In: Kapitoly z minulosti a súčasnosti Slovákov v Békešskej Čabe. Békešská Čaba, VÚSM, 2018.

Prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc. – Centrum spoločenských a psychologických vied SAV – Spoločenskovedný ústav – Katedra histórie FF UPJŠ Košice. Zaoberá sa problematikou výskumu národnostných menšín v strednej Európe so zameraním na maďarskú menšinu na Slovensku a problematikou politických strán v 20. storočí.

Dôležitejšie práce:

Parížska konferencia 1946 a mierová zmluva s Maďarskom. Prešov: Univerzum, 2014. 403 s.

Maďarská menšina na Slovensku v 20. storočí. Bratislava: Kalligram, 2012. 398 s.

Magyarok Csehszlovákiában 1945 – 1948 között – kisebbségkutatás. Budapest: Lucidus Kiadó, 2008. 292 s.

Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. Bratislava: Veda, 1993.

Občianske politické strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948. Bratislava: Veda, 1999.

Nútené presídlenie Maďarov zo Slovenska do Čiech. Deportácie obyvateľstva maďarskej národnosti zo Slovenska do Čiech po druhej svetovej vojne. Prešov: Universum, 2005. 160 s.

Dr. habil. Mária Žiláková, PhD. – lingvistka, habilitovaná doktorka jazykovedy – 21. 7. 1949 Veľký Bánhedeš (Nagybánhegyes) – odborná asistentka, docentka, habilitovaná docentka na Katedre slovanských filológií Univerzity Eötvösa Loránda v Budapešti, neskôr vedúca katedry, externá spolupracovníčka VÚSM, funkčná docentka na Katedre slovenského jazyka a literatúry Filologickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, funkčná docentka na Katedre slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty J. Selyeho v Komárne. Členka Maďarskej jazykovednej spoločnosti, Národnostnej sekcie Maďarskej národopisnej spoločnosti, Sekcie ľudovej medicíny Maďarskej historickej spoločnosti lekárov, Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV. Členka Vedeckej rady VÚSM.

Menný zoznam

- A**
Ambruš, Ivan Miroslav 174
Ambruš, Jozef 266, 270
Ando, György 283
Angyal, Béla 238, 245
Auer, Paul 32 – 33, 37, 43
- B**
Bacílek, Karol 171, 214
Bade, Klaus J. 46
Bagyinszky, Marianna 236 – 237,
240 – 243, 245 – 247
Bajaník, Stanislav 209, 231
Balážová, Eva 192, 260
Balogh, Béni 265, 271
Balogh, Sándor 255
Barák, Rudolf 121
Bartalská, Ľubica 192
Bartošek, František 179, 261
Bárkányi-Valkán, Zoltán 272
Bedecs, Michal 265
Beneš, Edvard/ Eduard 15, 17 – 22,
48, 52 – 56, 67 – 70, 75, 83 – 84,
88, 94 – 95, 216, 235
Beňo, Ondrej 135, 171, 213 – 215,
221, 224
Benža, Mojmír 55 – 57, 64, 256
Bibó, István 58
Bláhová, Marie 279
Bobák, Ján 102, 127, 143, 183,
209 – 211, 217, 231, 253
Bobula N., Ján 280
Boldocky, Ján 215
Boriš, František 192
Botík, Ján 57, 126, 142 – 143
Böhm, Eduard 220, 265
Bubán, Ján 259
Byrnes, James F. 25
Bystrický, Rudolf 103
Bystrický, Valerián 143, 167
- C**
Císař, Jaroslav 19
Clementis, Vladimír 25, 27 – 32, 36,

38 – 40, 42 – 43, 45, 73, 75,
100 – 101, 108, 110 – 111, 120, 127

Cormick, Mac 37

Csombor, Erzsébet 271

Cyril (Konštantín) 175

Czibulka, Zoltán 222, 231

Č

Čech, Ján 42 – 43, 76, 114, 119

Červinková, Milada 54

Čierna-Lantajová, Dagmar 15,

23 – 25, 35, 45 – 46, 101

D

Dastich, František 34

Dávid, Zoltán 271

Dejmek, Jindřich 31, 48

Demeter-Zayzon, Mária 209, 232

Dendúrová-Tapalagová, Viera 209,
231

Dérer, Július 183 – 184, 214

Divičanová Anna / Gyivicsán,
Anna 126, 143, 181, 187, 192,
250 – 251

Drága Bálintné, rod. Földešiová,
Anna 273

Druga, Ondrej 172

Dudok, Miroslav 192, 201

E

Eötvös, Oszkár 148, 155 – 158, 164,
202

Eperjessy, Ernő 283

Esterházy, János 81, 95

F

Farkas, Lehel 107

Fazekašová, Mária 192

Fedinec, Csilla 31

Ferencz, György 148, 155,
157 – 164

Fierlinger, Zdeněk 21, 69, 94

Filo, Kornel 133, 184

Francisci, Michal 129, 221, 224

G

Gabzdilová-Olejníková, Soňa 70,
75, 84, 94, 165, 278

Geönczeöl, Tibor 102, 104,
261

Gerči, Ján 179

Gottwald, Klement 69

Granatier, Anton 21 – 22, 55, 134,
184, 214, 218

Grácová, Genovéva 260

Grežďová, Helena 129, 143, 168

Grin, Igor 283

Gulyás, László 68, 94

Gy

Gyöngyösi, János 27, 29 – 31, 34,
38 – 41, 43, 74 – 75, 101, 110 –
111, 127

Gyurgyák, János 59

H

Hajdu, Vavro 32
Heldáková, Lucia 5, 125,
277 – 278
Hertel, Maroš 36, 48
Hetényi, Martin 130, 144
Hlásnik, Pavel 174
Hodža, Milan 53 – 54, 280
Homišínová, Mária 211, 231
Horák, Alexander 179
Horváth, Pavol 21 – 22
Hovorka, Michal 223
Hrdlička, Ludovít Jaroslav 147,
215 – 218, 229, 230
Hrnčár, Alexander 106
Hronec, Vífazoslav 192
Hurban, Jozef M. 138
Husák, Gustáv 42 – 43, 133 – 134,
184
Husárik, Pavel 52
Húsek, Jan 34
Hus, Ján 175
Chalupa, Karol 106
Chlebnický, Ján 59
Chovanec, Štefan 192
Churaň, Milan 69, 73, 94

I

Ilečko, Jozef 178
Ilyés, Zoltán 31
Ingr, Sergej 17
Irmanová, Eva 24, 46

J

Jablonický, Jozef 72, 94
Janota, Milan 218
Jantausch, Pavel 88
Jánošík, Jur 134, 175, 182 – 183
Jech, Karel 73, 94

K

Kacerová, Barbara 105,
278, 279
Kamenec, Ivan 131, 144
Kaplan, Karel 73, 93, 94
Karas, Štefan 224
Karpíšek, Jaromír 279
Katriňák, Lukáš 279
Kálmán, Ildikó 196
Károlyi, Mihály 88, 215
Kiss, Kálmán 242
Klimko, Jozef 24, 27, 46, 100
Kmeť, Miroslav 5, 13, 47, 51, 172,
176, 278 – 279
Knapík, Jiří 36, 48
Kňazovič, Ondrej 265
Kollár, Ján 138
Komzala, František 184
Kontler, László 57
Kováč, Dušan 46, 48
Kováčová, Anna / Kovács, Anna 6,
209, 231, 249, 260, 279
Kovács, Alajos 212, 230
Kovács Ferencné, rod. Alžbeta
Urbaníková 268

Krno, Dalibor Miloš 26, 35, 39, 46,
74

Krupa, Ondrej / Krupa András
179, 250 – 251, 283

Kugler, József 46, 223, 231, 236,
238, 253, 255, 257

Kuklík, Jan 24, 27, 46

Kulík, Juraj 221

Kulík, Ondrej 177, 182, 221

Kutlík Ján st. a ml. 192

Kysucký 27

L

László Mészáros 265

Lendvai, Paul 58

Lenovský, Ladislav 260

Lietavec, Jozef 121 – 122

Lippmann, Walter 32

Litera, Bohuslav 53, 60 – 61

Loužek, Marek 31, 48

Lowe, Keith 51, 65

Lukáč, Pavol 53

M

Markuš, František 271

Masaryk Garrigue, Tomáš 175

Masaryk, Jan 25, 37 – 38, 73, 88,
120

Matús, László 280

Márk, László 39

Merill, Frederick T. 33

Mészáros, László 265

Metod, arcibiskup 175

Michálek, Slavomír 24, 27, 46, 100

Michal (I.) rumunský král 60

Mindszenty, József 88

Molnár, Imre 47, 81, 83, 85, 89, 95

Molotov Michajlovič, Viačeslav 32,
68, 94

Momko, Miloš 129, 144

Moravec F. 54

Mosný, Peter 15, 48

N

Nagy, Imre 271

Nosková, Helena 54

Novomeský, Ladislav 134 – 135,
184

O

Okáli, Daniel 39 – 40, 43, 102, 104,
108, 110, 120 – 121, 134 – 135,
168, 253 – 254, 261

Olejník, Milan 15, 48, 70,
94, 165

Ondrus, Pavel 200

Ortutay, András 272

Osuský, Štefan 184

Otáhalová, Libuše 54

P

Palkovič, Konštantín 148 – 156,
162, 164

Papp, János 213, 231

Paríková, Magdaléna 99, 134, 142,
144, 171, 173, 177
Paulik, Anton 5, 147, 280
Pécsi, János 39
Pekár, Martin 105, 279
Petőcz, Kálmán 126, 143
Petruf, Pavol 44, 47
Pockody, Alexander 106
Pohánka, Pavel 102, 104, 261
Polónyová, Soňa 132, 134, 144, 166,
172 – 174
Popély, Árpád 30, 47, 70, 89 – 90,
93, 95, 235, 259
Porubský, Juraj 56
Procházka, Zdeňko 114

Q

Quotidian, Martin 106

R

Rabenseifer, Alfred 272
Rašla, Antonín 79, 95
Ráduly, Sándor 196
Rákosi, Mátyás 26, 180, 244
Regináčová, Nikola 278
Richter, Alexander 178
Riedl, Ferenc 267 – 268
Roguľová, Jaroslava 36, 48, 143,
167
Romsics, Ignác 25, 27, 47
Ruttkay, Ladislav 102, 104, 107,
261

S

Sáposová, Zlatica 13, 28, 47, 83, 95,
103, 129, 143, 168, 254, 257
Schoenfeld, Arthur 25
Sebestyén, Pál 37, 39, 109, 112, 114
Sekerka, Ján 179
Simon, Attila 31, 105, 279
Slávik 39, 109
Somogyi, Alfréd 76, 95
Stalin Vissarionovič, Josif / Sztálin
21, 61, 67 – 68
Steinhardt, Laurence A. 25
Sturz, Zbyněk 279
Svetlík, Juraj 208, 213 – 214,
224 – 227, 229
Svetoň, Ján 211, 232
Synčok, Juraj 216, 232
Syrný, Marek 181
Szabó, A. Ferenc 251
Szabóová, Orsolya 280
Szakasits, Árpád 26
Szálasi, Mátyás 18
Szarka, László 30, 47, 70, 83, 85, 89,
95, 252
Szederjesi, Cecília 83, 96
Szigeti, László 131, 144
Szudová, Kristína Estera 6, 207, 281
Szüllő, Gejza 218

Š

Šebesta, Štefan 53
Šesták, Miroslav 62

Široký, Viliam 71, 120, 134, 184
Šléger, Ondrej 192
Šmidke, Karol 184
Šmigel, Michal 13, 47, 173
Šrobár, Vavro 20 – 22
Štefánik, Milan Rastislav 136, 175,
178

Štefanko, Ondrej 192
Štúr, Ludovít 138, 175
Šutaj, Štefan 13, 15, 21, 28,
30 – 31, 34 – 36, 46 – 48,
70, 83 – 84, 89, 92, 94 – 96,
100, 102 – 103, 105,
107 – 108, 110, 113, 126 – 127,
129, 144, 165, 168,
250, 254, 257, 259, 278

T

Tejchman, Miroslav 53, 60 – 61
Ther, Philipp 13, 16, 28, 48
Tildy, Zoltán 26
Tilkovszky, Loránt 210, 212, 230,
232
Tišliar, Pavol 173
Tito, Josip Broz 62
Tokárová, Zuzana 105, 279
Topoľský M., 178
Tóth, Štefan / István 209, 232, 237
Tóth, Sándor János 181
Treptow, Kurt W. 60 – 61
Trócsányi, László 103
Truska, Zorard 103

Tušková, Tünde / Tuska Tünde 260
Tyekvicska, Árpád 268

U

Uhrinová, Alžbeta 181
Unc, Bianca 174

V

Vaculík, Jaroslav 16, 49, 54 – 55, 57, 63
Vadkertý, Katalin 23, 30, 43, 49, 83,
84, 89, 92, 96, 101, 119, 129, 132,
134, 138, 142, 144, 178, 182, 219,
232, 259
Vajlok, Sándor 39
Valuch, Tibor 243
Varga, Kálmán 85, 95
Veľmovský, Michal 266
Verner, Pavel 167
Vértesi, Lázár 235
Viktory, Július 89, 109
Vizi, Balázs 31
Vorošilov Jefremovics, Kliment 32
Vrablic, Emil 260
Vykoukal, Jiří 53, 60 – 61
Vymětalová, Karla 36, 48

W

Wagner, František 107
Weiss 133, 184
Wiedemann, Andreas 13, 49
Winkler, Pavol 35, 39, 103, 107,
111 – 112

Z

Záturecký, Peter 114

Zelenák, Štefan 55, 56, 63

Zgyerka, Ján 267

Zoltán, András 196

Zorin Aleksandrovich, Valerian 25

Ž

Žámbok, Štefan a jeho manželka

Gulová, Mária 270

Žiak, Andrej 219, 226, 230

Žiláková, Mária/ Zsilák Mária 6,

191 – 192, 196, 201, 203, 282

Készült a Croatica Nonprofit Kft. nyomdájában, 2018-ban
Felelős vezető: Horváth Csaba ügyvezető igazgató